

ՅԱԿՈՒ Զ. ԹԷՐԶԵԱՆ

ԿԻԼԻԿԻՈՅ ԱՂԷՏԸ

(ՊԱՏԿԵՐԱԶԱՐԴ)

ԱԿԱՆԱՏԵՍԻ ՆԿԱՐԱԳՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ, ՎԱԻՆ-
ՐԱԹՈՒՂԹԵՐ, ՊԱՇՏՕՆԱԿԱՆ ՏԵՂԵԿԱԳԻՐՆԵՐ,
ԹՂԹԱԿՅՈՒԹԻՒՆՆԵՐ, ՎԻՃԱԿԱԳՐՈՒԹԻՒՆ-
ՆԵՐ ԵՒԱՅԼՆ, ԿԱՐԵՒՈՐ ՊԱՏԿԵՐՆԵՐՈՎ.

ԵՐԿՐՈՐԴ ՀԱՏՈՐ

ԱՏԱՆԱՅԻ ԵՒ ՀԱՂԷՊԻ ՆԱՀԱՆԳՆԵՐՈՒՆ ՄԷՋ ՏԵՂԻ
ՈՒՆԵՑԱԾ ԶԱՐԳԵՐՆ ՈՒ ԻՆՔՆԱՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹԻՒՆ-
ՆԵՐԸ ԵՒ ՓՈԽԱՆԱԿՈՒԱԾ ՀՅՈՒԱԳԻՐՆԵՐԻՆ
ԿԱՐԵՒՈՐՆԵՐՈՒՆ ՊԱՏՃԵՆՆԵՐԸ

1912

Տպագր. Յ. Ասատրեան եւ Արղի՛

6777

Պատկերագարդ «ԿԻԼԻԿԻՈՅ ԱՂԷՏԸ» ի Ա. Հասորիև
մասին եղած գնահատումները .

«Հանդես Ամսօրեայ» ԻԶ. քառի քիւ 6, Յունիս 1912, էջ 366
ՄԱՏԵՆԱԽՕՍԱԿԱՆ

ՅԱԿՈՒՄ Յ. ԹԷՐԶԵԱՆ, Կիլիկիոյ Աղէտը, Հասոր Ա., Կ.Պոլիս 1912, էջ 160

«Գրքոյկիս նիւթն է՝ սակէ երեք տարի յառաջ Կիլի-
կիոյ մէջ տեղի ունեցած աղետալի դէպքերուն պատմու-
թիւնը, 26 պատկերներով :»

«Ստոյգ է, շատերն ողբացին, շատերն ամենավառ
գոյներով նկարագրեցին Կիլիկիոյ այն անլուր քստմնելի
եղելութիւններն, սակայն այս եւս ճշմարիտ է թէ չու-
նեցանք ցոյժմ գիրք մը, որ մեր առջեւ պարզէր թէ ո-
րո՞նք էին այն անողորմ կոտորածին սկիզբ տուող պատ-
ճառներն ու շարժառիթները . և ասիկա՝ կարեւոր էր
ապագայ պատմութեան համար : Ահա այս պահանս ալ կը
լրացնէ Յ. Յ. Թէրզեան՝ ստոյգ ականատեսի մը գրչով :
Հեղինակը իրողութիւնները մանրամասն կը պատմէ, տե-
սանելի և շօշափելի ընելու չափ, առանց չափազանցու-
թեան ու ստուերացման, պարզ և միանգամայն պահուն
ոճով մը :»

«Գրութեանս առաւելութիւններէն մին եւս այն է որ,
հեղինակը իւր պատմածները կաշխատի հաստատել պաշ-
տօնական տեղեկութիւններով և վաւերաթղթերով : Գրք-
քոյկս՝ հեղինակին աշխատութեան Ա. Հատորն կը կազմէ,
բայց ուրախութեամբ կը կարդանք, որ յաջորդ հատոր-
ներուն Բ. ը արդէն մամլոյ տակ է :»

«Յաջողութիւն կը մաղթենք Մեծ. Հեղինակին :»

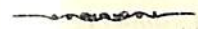
Հ. Յ. ՏԷՐ-ՄԱՐԳԱՐԵԱՆ

ԿԻԼԻԿԻՈՅ ԱՂԷՏԸ

Բ. ՄԱՍ

Աստուայի եւ Հաշեպի նահանգներուն մէջ տեղի
ունեցած ջարդ եւ ինքնապաշտպանութիւնները

Օսմ. Սահմանադրութենէն ետքը կարծես ծրագրուած
ու կազմակերպուած ահուկի ջարդը, միայն Ատանայի մէջ
չ'աւանդափակուեցաւ, այլ դժբախտարար տարածուեցաւ
Կիլիկիոյ ամէն կողմերը, քանդելով եւ աւերելով տաս-
նակներով քաղաքներ ու գիւղեր, փճացնելով տասնեակ
հազարաւոր անմեղ կեանքեր :

Սակայն այս ամենուն մէջ զարմանալին այն էր որ՝
շարժումը բնդհանուր էր և միաժամանակ, կարծես զաղտ-
նի ոյժ մը կը հրամայէր ամենուն և կամ նախապէս ա-
մէն ինչ որոշուած ու կարգադրուած էր : Եւ այս ամե-
նուն վրայ տեղական կառավարութիւններուն հետեւած
թոյլ ընթացքն ու անտարբերութիւնը ա՛լ աւելի ծան-
րացուցին կայութիւնը :

Կիլիկիոյ ջարդին մէջ ինքնապաշտպանութեան դիմող
քաղաքներն ու գիւղերը միշտ շահաւոր եղան, նոյն իսկ
շատեր անվնաս աղատելով . իսկ անդէն եղողները կամ
սգիտարար զէնքը վար գնելով խուժանին յանձնուողները
ջարդուեցան ու քանդուեցան անխնայ :

Ատանայի եւ Հալէպի նահանգներուն մէջ պատահած կոտորած ու թալան եւ ինքնաարշտպանութիւններէն միայն կարեւորները պիտի ներկայացնենք, որոնք պատմուած են ականատեսներու կողմէ :

ԱՏԱՆԱՅԻ ԵՎ ՀԱԼԷՍԻՆԻ ՄԷՋ

ՏԱՐԱՆԻ (*) ԶԱՐԴԸ

Տարսնի ջարդին բոլոր անցքերուն ականատես եւ ամէն մանրամասնութեան տեղեակ Տարսնցի մը կը պատմէ հետեւեալ կերպով :

«Ապրիլ մէկի Զորեքչարթի օրը ժամը 6 ին յանկարծ զօրանոցին փոյր ճեմ պօքուսը հնչեց եւ մունետիկ մը շուկան ելելով սկսաւ պոսալ՝ «Մարգարէն սիրողը զօրանոց թող երթայ» : Իսկոյն շուկայի թուրք ժողովուրդը զօրանոց վազեց եւ այս տեսարանին ականատես եղող քրիստոնեաներն յանկարծակիի եկած՝ սախաւեցան իրենց վաճառատունները գոցելով սուլներնին քաշուիլ : Զօրանոցէն զէնք բաժնուած էր խուժանին, նկատելով պահետի զինուոր, եւ պատրուակելով թէ քաղաքը պիտի պաշտպանեն Ատանայի սպստամբներուն զէմ ? . . . :

Առաջին իրիկունը կառավարական պաշտօնականներն ու տեղացի թուրք երեւելիները ժողով գումարելով իրենց մօտ հրաւերեցին Հայոց քահանայն ու հայ երեւելիները, եւ առաջարկեցին որ հայերը համոզեն ու հանդարտեցնեն, վստահեցնելով թէ բան մը չկայ եւ չ'ըլլար : Յիշեալ ժողովին

(*) Պօղոս Առաքեալի հայրենիքն եղող այս պատմական փառաբանը՝ կը գտնուի Ա.Տանայի եւ Մեքսիկոյի մէջ 1908ի պաշտօնական մարդահամարին միջոցին ունեթ 3139 տեղացի Հայ բնակիչ : (Մ.—Յ. Թ.)

որոշուածով հայ ու թուրք երեւելիներէ բազկացեալ պահակախումբ մը կազմուեցաւ, որ այն դիշերը մինչեւ ատու պատեցաւ փողոցները : Այս ընթացքէն հայերը քիչ մը քաջաբերուեցան եւ շատեր կա կեցան Մէքսիկոյ փախչելու որոշումէն : Հետեւեալ օրը, ժողովուրդը ամբողջապէս շուկան էր եւ քրիստոնեաները առանց խանութ բանալու կ'սպասէին իրենց ճակատագրին :

Կէս օրուան մօտ Ատանայի շոգեկառքը ժամանեց եւ սոսկալի իրարանցում մը սկսաւ : Ատանայի կողպատիչներէն մաս մը՝ հարուստ Ատանան թալանելէ ետքը շոգեկառք նետուելով Տարսն եկած էին :

Յանկարծ անապին խուժան մը շուկան թափուեցաւ, եւ սկսան պոսալ՝ «Ատանան կործանեցինք դեռ ի՞նչ կեցած էք» : Այս անարեկիչ յայտաբարութեան վրայ, հայերը քաշուեցան իրենց տունները եւ թուրքերը յարձակեցան առաջին անգամ Կողմայի պանդոկին վրայ : Հոն կացիններով ու բիրերով սպաննեցին Կեսարացի Գառնիկ անունով հայ կառսպան մը, (Ատանայի առաջին զոհն ալ նոյնպէս Կեսարացի՝ Լուծֆիկ անունով աստղձագործ մը եղաւ) : Նոյն իրիկունը Պոյաձը Գրիգոր եւ Շարվարձեանի սուլները կոխելով զէնք փնտռեցին եւ տան տէրերը սոսկալի խոշտանգումներու ենթարկելէ ետքը բանտ տարին :

Ուրբաթ առտու սարսափն աւելցաւ եւ անա լուր ելաւ թէ՛ ժամ մը ետքը ջարդը պիտի սկսի, եւ թէ Յոյներուն բան մը չպիտի ըլլայ, այլ միայն հայերը՝ պիտի ջարդուին : Ասոր վրայ վաթսուանի չափ հայեր՝ խուժով ամէն վտանգ աչքի առնելով Մէքսիկոյ փախչելու համար երկաթուղիի կայարանը գացին : Խուժանը՝ կայարանի շէնքին մէջ գտնուող հայերուն վրայ յարձակելով սպան-

նած էր հինգ քրիստոնեաներ և մնացածները թրէն նեա-
ուած են. խուժանը պաշարած է թրէնը՝ մէջը գոնուողները
ջարդելու մտադրութեամբ, բարերախտարար թրէնը շար-
ժելով փախած է և որով ազատած են ստոյգ մահէ մը
յիսուն և հինգ հայեր:

Երկաթուղիի կայարանը պաշարող վայրագ խուժանը՝
բարձրաձայն գոչերով ու պոռչուփներով զօրանոց վա-
զեց և հոն բաշխեցին մնացած զէնքերն ալ: Խուժանը
տարածուեցաւ Հայ թաղերուն մէջ: Աֆղան շէյխ մը՝ մէկ
ձեռքը կը բռնէր կրօնական վերատառութիւններ կրող
գրօշ մը և միւս ձեռքը խոշոր և մերկ սուր մը, պո-
ռալով կեալք ներու ջարդին կը հրաւիրէր ու կառաջ-
նորդէր մոլեռանդ խուժանը: Ասոր ետեւէն կուգային
խուժանապետներն ու խուժանը, որ չորս մասի բաժ-
նուեցան շուկային մէջ: Մէկ մասը յարձակեցաւ Գրաբըս
թաղին մէջ բնակող հայ՝ երեւելի վաճառական Սարգիս
էֆ. Գանձապետեանի տան վրայ և հակառակ Սարգիս
էֆ. ի օտարահպատակութեանը, սկսան կացիններով ա-
նոր տան դուռը խորտակել և ներս խուժել: Սակայն
բարերախտարար ներսէն արձակուած ատրճանակի հար-
ուածները փախցուցին ու վախցուցին զանոնք: Հակա-
ռակ պարագային պիտի փճանար վայրկենապէս Տարսնի
հայութեան աղնիւ և պատուական ընտանիքներէն մին,
որ պատիւ կը բերէ պատկանած համայնքին:

Պահակախումբ մը՝ զինուորներէ և ոստիկաններէ
բաղկացած, կը գիտէր այս զէպրը, բայց չէր հաճեր բան
մը բնել:

Երկրորդ մաս մը յարձակեցաւ Սթանպուլեան տունին
վրայ, որուն մէջ ջարդեց հինգ հայեր ու թալանի
տուաւ տան պարունակութիւնը և ամենէն վերջը կրակի
տուաւ տունը:

Երրորդ մասը յարձակեցաւ Ճամպազեան եղբայրց
տան վրայ, հոն ալ տանտէրն ու ընտանիքին անդամները
ջարդելէ ետքը պարունակութիւնը թալանեց և կրակի
տուաւ այս տունն ալ:

Չորրորդ մասը յարձակեցաւ ատամնարոյժ Պարոնեանի
տունը, և եղած զլմադրութեան շնորհիւ չի կրցաւ մշա-
նել տունէն ներս:

Այս միջոցին Հայոց թաղին մէջ մնացած հայերէն՝
4 — 500 հոգի խուժեցին Ամերիկեան վարժարանը ուրկէ
ընդունուեցան վեր. Տօքթ. Քրիսթի տիկնօջը կողմէ կա-
տարեալ հոգածութեամբ: Մաս մը հայեր Մ. Խրիս-
թօֆիի տունը և մաս մ'ալ վստահելի ֆէլլահներու պար-
տէզները ապաստանեցան:

Քաղաքը ամէն կողմերէ կրակի տրուած էր: Պէրպէր-
եան անունով հայ մը փախած ատներ կացինի հարուած-
ներով սպաննուեցաւ: Խուժանը ամէն կողմէ ճամբաները
բռնած՝ անխնայ ջարդեց ձեռքն ինկած քրիստոնեաները:
Պէկիճի-արալի Ալի Չալուշ կոչուած մարդակերպ ճիւաղ մը
սպաննած էր Էֆլաթօն կոչուած քրիստոնեայ մը որ իր-
բեւ ամենամտերիմ գրացի մը, իր տունը ապաստանած
էր, խեղճը՝ Ամերիկեան վարժարանէն աւելի վստահելի
կարծելով այն տեղը . . . :

Կրակը պատեց ամէն կողմ և շատեր չի կրնալով
փախչիլ՝ իրենց տուներուն մէջ այրեցան: Մայրեր իրենց
զաւակները կրակին մէջ ձգելով փախան: Ամենէն ետքը
խուժանը կրակի տուաւ հայոց Պօղոս Առաքեալի պատ-
մական մեծ եկեղեցին և անդուժ ճիւաղները տեսնելով
որ ամէն մասերով շայրիբ, աղտեղութիւններով պղծեցին:

Ուրբաթ օրը առտուրնէ մինչեւ իրիկուն Ամերիկեան
Գօլէճին մէջ աճ ու սարսափով անցուցինք: Կիները վար-

ժարանին շէնքին մէջ իրարու վրայ կը մնային, և այրերը բակին մէջ կ'սպասէին: Պահ մը խուժանը յարձակելի փորձեց Ամերիկեան վարժարանին վրայ, սակայն օտար դրօշի մը ծածանումը խելահաս թուրքերէն ոմանց սարսափ ազդեց, որով արդիլուեցան անխոհեմ յարձակումներէ: Ամերիկեան վարժարանի անօրէնք՝ Տօբթ. Քրիսթի՝ Ատանա կը գտնուէր և սակայն Տիկին Քրիսթի կատարեալ վեհանձնութեամբ պահեց և պահպանեց իրեն օգնութեան զիմօղ Հայերը, որոնք այսօր անոր կը պարտին իրենց կեանքերը: Հետեւեալ օրը կառավարութիւնը հաճեցաւ հաց զրկել և ամիս մը հոն Ամերիկեան վարժարանի բակին մէջ մնացինք՝ անտուն և գրեթէ ահօթի: Վերջը յոյն թագերուն մէջ տուն գտնելով անգաւորուեցանք:

Տարսնի վնասը. — 600 տուն այրեցաւ, մարդու կորուստն է՝ քաղաքէն 70, իսկ շրջականերովը 560, որոնցմէ 160 հոգին Գօղ օլուզ գիւղէն էին: Նիւթական վնաս կը հաշուեն 500,000 օսկի:»

ԳՕԶ-ՕԼՈՒԳԻ ԶԱՐԴԸ

Գօղ-Օլուզի ջարդին ականատես մը կը պատմէ. — «Տարսնէն 8 ժամ հետու կը գտնուի Գօղ-Օլուզ, որ դէպի Հիւսիս-Արեւելքի քարուտ բլուրի մը վրայ բարձրացած գիւղ մըն է, և կը վայելէ բնութեան շնորհները: Եօթանասուն տունէ բազկացած հայութիւն մը ունի՝ շրջապատուած բազմաթիւ թուրք գիւղերէ: 1909ի Զատիկն էր, բնութիւնը զուարթ, ամբողջ Գօղ-Օլուզ ողբուրուած էր ուրախութեան ազատակներով: Բայց սահ

հասաւ Զատիկի երրորդ օրը: Կէս օրը անցեր էր, երբ խորտուժ մը տեղի ունեցաւ շրջակայ գիւղերուն մէջ և կարգ մը «կ'ըսուի, կ'ըսեն»ով վերջացող լուրեր սկսաւ հասնիլ մեր գիւղացիներուն ականջները: «Ատանա խառնուեր է կ'ըսուի... Հայ և թուրքերու մէջ խռովութիւն է ծագեր՝ կ'ըսեն... զինուոր կ'ուզեն կ'ըսուի... քաղաքականութիւնը լաւ չ'երեւար՝ կ'ըսեն... անպատճառ այս կողմերն ալ խռովութիւն սլախի ծագի կ'ըսուի և չն...»: Անցաւ Զատիկի յաջորդ չորեքշաբթին ու հինգշաբթին, մենք դեռ տեղեկութիւն իսկ չունէինք թէ այդ ժամանակ Ատանայի Հայութիւնը ջարդուեր էր ու հրոյ ճարակ եղեր արդէն:

Ուրբաթ առտու, երբ մութը սասկաւ կը փարատէր, գիւղին մօտը տեսնեք աւազակներու խուժեր, որոնք գիւղը մտնել համարձակելով՝ սպառնական լուրեր կը զրկէին գիւղացիներուն, թէ պէտք է անձնատուր ըլլանք: Խուժանէն ոչ ոք կո համարձակէր գիւղ մտնել, որովհետեւ գիտէին որ Գօղ-Օլուզի Հայութիւնը ինքնապաշտպանութեան միջոցներ ձեռք պիտի առնէր: Մեր գիւղացիք զէնքը ձեռքերէն կ'սպասէին գիւղին ճամբաները, որով փոքր երթեւեկութիւն մը անդամ անկարելի էր դարձեր. իսկ իրենց կիներն ու զաւակները գիւղապետին տունը և յարակից քանի մը տուներու մէջ էին ժողվուած:

Միւս կողմէ՝ Տարսնի կառավարութեան մարդ զըրկեցինք օգնութիւն ուղելու համար. լրատարները վերադարձան միասին բերելով տասնտպետ մը ու երկու ոստիկաններ, որոնք յատկապէս զրկուած էին կառավարութեան կողմէ Գօղ-Օլուզը պաշտպանելու համար:

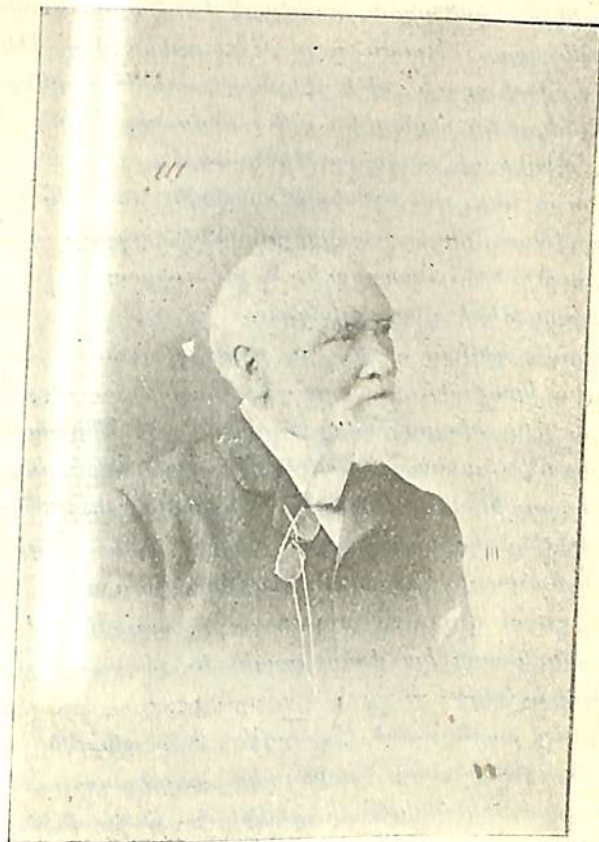
Երկիւղը մատամբ փարատեցաւ երբ ոստիկանները գիւղ մտնելով սկսան խուժանին դէմ սպառնալիք ընելու, որպէս զի ցրուի ու գիւղին վնաս մը չի հասցնէ: Սակայն

MRS. CARMELITE B. CHRISTIE

Տարսնի ջարդին միջոցին նազարատուր Հայեր սլաւոսլանամ
Էւ բազմաթիւ վիրաւորներ խնամամ
ՏԻԿԵ ԳԱՐՄԻԼԱՅԹ ԲԵԻՍԹԻ

REV. THOMAS D. CHRISTIE D. D. LL. D.

Տարսնի Ամերիկեան վարժարանի սնօրէն Էւ ծանօթ Հայաստէր
Աւսուածարան **ՏԻԿԹ. ԹՈՎՄԱՍ ԲԵԻՍԹԻ**

ինչո՞ւ խուժանը ոստիկաններէն չէր վախնար և սպառնալիքներուն չէր անտար, մանաւանդ՝ փոխանակ ցրտելու, ինչո՞ւ զանազան առաջարկներ կ'ընէր ոստիկաններուն միջոցաւ: Խուժանը լուր կը զրկէր մեզ՝ թէ անմիջապէս պիտի ցրուի, եթէ զէնքերը յանձնենք իրենց: Իսկ ոստիկանները կը համոզէին զմեզ ընդունել անոնց առաջարկը, որպէս զի անդորրութիւն տիրէ:

Եւ անա մեր երեւելիները որոշեցին համակերպիլ կառավարութեան ներկայացուցիչներուն, որպէս զի՝ թէ՛ անդորրութիւնը հաստատուի և թէ՛ ապագայ պատասխանատուութենէ՛ զերծ ըլլանք:

Ուրբաթ գիշերը անցեր ու շարաթը լուցեր էր, սակայն դեռ խուժանը չէր ցրուած: Աւա՛ղ շատ ուշ էր արդէն երբ մեր գիւղացիները հասկցան թէ խարուած են եւ բոլորովին յուսահատ՝ գիմեցին ոստիկաններուն: Սակայն խարդախ ոստիկանները փոխանակ իրենց պարտականութիւնը՝ կատարելու այս անգամ այ հայ գիւղացիներուն ծանուցին թէ պե՛տ է գիւղե՛ն հեռանալ եւ օրը ջակայ բուրժ գիւղերն ապաստանիլ, ատարելով թէ իրենք չեն կարող խուժանը զտել և սպագայ գէպքերու առաջին առնել:

Արեւը բարձրացած էր արդէն, երբ գիւղէն փախչող հայերու սրտամորմոք ազագակր բարձրացաւ, մեծ ու փոքր հալածականները՝ բարակներէ՛ հետապնդուող այժեաններու նման, քարէ քար, ժայռէ ժայռ կը ցտակէին: Զիրենք հալածող վտանգին սաստկութենէն սարսափանար, երիտասարդներ կը խոչանային զանալէժէ՛ զանալէժ. ծերեր ու մանուկներ ա՛ն ու գոզի մատնուած՝ հաստատ քայլեր առնելու անկարող ըլլալով կը գլտորէին զար ի վար, կլններ իրենց երախաները շարկած, արտասովոր ծանրու-

թեան մը տակ իրենց քայլերը առանց չափաւորելու, սողոսկելով կ'էտապէին:

Թուրք խուժանը գիւղը մտած էր արդէն: Ժողովուրդին այն մասը որ դանդաղած էր գիւղէն անմիջապէս մեկնելու, կ'իջնար վայրենի գաղաններու ճիրաններուն մէջ: Ամենքը հաւասարապէս կը յոչուէին անխնայ: Երբ յոչուելը լմնցուցին, սկսան ամբողջ գիւղը թալլել, եւ իրենց կիրքը յագեցնելու ուրիշ միջոց չկարենալով գտնել, բոլոր գիւղը կրակի տալ մոխրակոյտի մը վերածելով զայն:

Բայց այսչափով այ չէր վերջանար թշուա՛ս գիւղին ճակատագիրը: Գոզ-Օլուզէն փախած հայերը՝ հաւաքուած էին Պուճագ անունով մտակայ թուրք գիւղը, որուն գիւղապետը իրենց երկիւղը փարատելու համար ըսկսած էր կատարել նուիրական պարտականութիւնը՝ կրօնափոխութեան հրաւերը: Գիւղապետը կը բաշխէր մէյ մէկ ճերմակ լաթի կտոր, փաթթելու համար իրենց գլխուն բոլորակը, ծանուցանելով թէ ստոր շնորհիւ վըտանդը հետեցած պիտի ըլլար, եւ ոչ ոք պիտի համարձակէր չարիք հասցնել նորագործ միւսկիւմաններուն: Բայց այսչափին այ բաւական չէր, պէտք էր նաև փոխել իրենց հայկական անուններն և թուրք անուն կրել:

Եւ անա թուրք գիւղապետը մտանալով հայերուն, յայտնեց թէ ինք անկարող է պաշտպանել զիրենք. պէտք է մեկնին ժամ առաջ եւ ուրիշ գիւղ մը ապաստանին, որպէսզի, թէ՛ իրենց կեանքը ապահով ըլլայ, եւ թէ ինք գիւղապետը պատասխանատուութենէ՛ զերծ մնայ:

Արեւը դեռ մարը չէր մտած, երբ վտարանդի ժողովուրդը ծայր աստիճան սարսափի մէջ՝ կը մտնէր մտակայ Ինճիր-Կէտիկի անունով թուրք գիւղը: Ատոր գիւղա-

ինչո՞ւ խուժանը ոտականներէն չէր վախնար և սպառնալիքներուն չէր անտար, մանաւանդ՝ փոխանակ ցրուելու, ինչո՞ւ զանազան առաջարկներ կ'ընէր ոտականներուն միջոցաւ: Առաջինը լուր կը գրկէր մեզ՝ թէ անմիջապէս պիտի ցրուի, եթէ զէնքերը յանձնենք իրենց: Իսկ ոտականները կը համոզէին զմեզ ընդունիլ անոնց առաջարկը, որպէս զի անդորրութիւն տիրէ:

Եւ ահա մեր երեւելիները որոշեցին համակերպիլ կառավարութեան ներկայացուցիչներուն, որպէս զի՝ թէ՛ անդորրութիւնը հաստատուի և թէ՛ սպառազ պատասխանատուութենէ՛ զերծ ըլլանք:

Ուրբաթ գիշերը անցեր ու շարաթը լուսցեր էր, սակայն զեռ խուժանը չէր ցրուած: Աւա՛ղ շատ ուշ էր արգէն երբ մեր գիւղացիները հասկցան թէ՛ խարուած են եւ բոլորովին յուսահատ՝ գիմեցին ոտականներուն: Սակայն խարդախ ոտականները փոխանակ իրենց պարտականութիւնը կատարելու այս անգամ ալ հայ գիւղացիներուն ծանուցին թէ՛ պէտք է գիւղէն հեռանալ եւ օրջակայ թուրք գիւղերն ապաստանիլ, ստարկելով թէ՛ իրենք չեն կարող խուժանը զսպել եւ սպառազ գէպքերու առաջքն առնել:

Արեւը բարձրացած էր արգէն, երբ գիւղէն փախչող հայերու սրտամորմուք աղաղակը բարձրացաւ, մեծ ու փոքր հայածականները՝ բարակներէ՛ հետապնդուող այծեամիներու նման, քարէ քար, մայրէ ժայռ կը ցատկէին: Ձիրենք հայածող վտանգին սաստկութենէն սարսափահար, երիտասարդներ կը խոյանային գահավէժէ գահավէժ. ծերեր ու մանուկներ ա՛ն ու գողի մասնուած՝ հաստատ քայլեր առնելու անկարող ըլլալով կը դատրէին զարի վար, կիներ իրենց երախաները շարկած, արտատուր ծանրու-

թեան մը տակ իրենց քայլերը առանց չափաւորելու, սողոսկելով կ'շտապէին:

Թուրք խուժանը գիւղը մտած էր արգէն: Ժողովուրդին այն մասը որ դանդաղած էր գիւղէն անմիջապէս մեկնելու, կ'իջնար վայրենի գաղաններու ճիրաններուն մէջ: Ամենքը հաւասարապէս կը յոշտէին անխնայ: Երբ յոշտելը լմնցուցին, սկսան ամբողջ գիւղը թալլել, եւ իրենց կիրքը յագեցնելու ուրիշ միջոց չկարենալով գտնել, բոլոր գիւղը կրակի տալ մտքարկոյտի մը վերածելով զայն:

Բայց այսչափով ալ չէր վերջանար թշուառ գիւղին ճակատագիրը: Գող-Օլուզէն փախած հայերը՝ հաւաքուած էին Պուճագ անունով մօտակայ թուրք գիւղը, որուն գիւղապետը իրենց երկիւղը փարատելու համար ռուկսած էր կատարել նուիրական պարտականութիւնը՝ կրօնափոխութեան հրաւերը: Գիւղապետը կը բաշխէր մէյ մէկ ճերմակ լաթի կտոր, փաթթելու համար իրենց զլխուն բոլորափքը, ծանուցանելով թէ՛ ասոր շնորհիւ վրտանդը հեռացած պիտի ըլլար, եւ ոչ ոք պիտի համարձակէր չարիք հասցնել նորադարձ միւսյիւժաններուն: Բայց այսչափն ալ բաւական չէր, պէտք էր նաև փոխել իրենց հայկական անուններն եւ թուրք անուն կրել:

Եւ ահա թուրք գիւղապետը մօտենալով հայերուն, յայտնեց թէ՛ ինք անկարող է պաշտպանել զիրենք. պէտք է մեկնին ժամ առաջ եւ ուրիշ գիւղ մը սպաստանին, որպէսզի, թէ՛ իրենց կեանքը ապահով ըլլայ, եւ թէ՛ ինք գիւղապետը պատասխանատուութենէ՛ զերծ մնայ:

Արեւը զեռ մարը չէր մտած, երբ վտարանդի ժողովուրդը ծայր աստիճան սարսափի մէջ՝ կը մտնէր մօտակայ Ինճիր-Կէտիկի անունով թուրք գիւղը: Ասոր գիւղա-

պետք բաղդատամբ միւսին աւելի բարութեամբ կը վարուէր մեզ հետ, իր տան մէջ իսկ հրաւիրելով զմեզ: Թշուառ ժողովուրդը, խնդրուած գիւղապետին սենեակներուն և ակտրներուն մէջ՝ քիչ մը հանգստացած կ'զգարին քղինքը:

Շարաթ գիշերը խորհրդաւոր լուսթիւնով մը անցեր էր արդէն, արեւը դեռ չէր ծագած, երբ Ապտիւլ-Ազիմ անուն ձիաւոր ոստիկան մը մեկնած էր Գօզ-Օլուզէն, իրեն հետեւորդ ունենալով աւազակ մարդասպաններու խումբ մը: Այս մարդը Ատանա սպաննուող իր մէկ ազգականին համար վրէժ լուծելու մասնաւոր նպատակով Ատանայէն ճամբայ ելած էր, եւ Գօզ-Օլուզի մէջ չկերնալով յազուրդ տալ իր գաղանական անդթութեան, ըսկսած էր հետապնդել փախստականները: Երկար փնտրատուքներէ ետքը Ապտիւլ-Ազիմ իր հետեւորդներով հաստիւնծիր-Կէտիկի գիւղը: Գիւղապետը տեսնելով կառավարական պաշտօնեայի մը տարագր կրող այս մարդակերպ հրէշը, պատուասիրեց զայն, եւ սկսաւ յայտարարութիւն մ'ընել հայ ասրատանեայններուն թէ իրենց կեանքը ասրահովելու համար պէտք էր կառավարական պաշտօնեային անսալ և անոր խնամքին յանձնուիլ:

Այս յայտարարութեան վրայ խումբ մը աւազակներ մօտեցեր էին, ոստիկանին հրամանը բնութեամբ ի գործ դնելու, եւ հիմա թշուառ զոնքը ակտոններու անկիւնէն հանուած կը քշուէին գիւղէն գուրս, ճիշտ սպանդանոց տարուող ոչխարներու նման, զիրենք քշողներուն կամքին յանձնուած:

Գօզ-Օլուզէն հազիւ եօթանասուն եւ մէկ հոգիներ էին մնացած, վաճառէն փախած եւ այս գիւղը աղաստանած: Ասոնցմէ տասն եւ մէկը կամ գիւղապետին հա-

ւանութեամբ եւ կամ ակտոններու մութ անկիւնը պահուրտելով դերձ էին մնացած այս վերջին գերիվարութեանէն: Իսկ մնացեալ վաթսուն թշուառները, վերահաս վտանգի մը երկիւզովը համակուած՝ կը յառաջանային հեղիկ, հեղիկ, լսիկ մնջիկ սպասելով իրենց ճակատագրին վախճանին: Այս վաթսուն թշուառներուն մէջն էին նաև Գօզ-Օլուզի ամենէն գեղեցիկ հայուհին, նորապսակ հարսը Պերճուհի, իր ամուսինին հետ:

Գերիններուն խումբը, շրջապատուած աւազակներէ, կը յառաջանար գէպ ի Եանրդ-Ղըշա թուրք գիւղը: Խուժանին մէջ կային մարդիկ, որոնք գրասաններու վրայ նստեցուցած գետտի աղջիկներ ու տղաքներ՝ իրենց գիւղը կը տանէին զանոնք: Մին կ'ըսէր. — «Մեր Ահմէտ աղան զաւակ չունի, աս տղան անոր թող ըլլայ: Աս աղջիկն ալ իմն է: Ես կնութեան պիտի առնեմ, ոչ մէկուն չեմ տար»:

— «Դա՛ հարսը շատ գեղեցիկ է կ'ըսէր միւսը, եթէ մեր գիւղապետը առնել չուզէր, ես պիտի առնէի»:

— «Այս հարսերը մեր տղաքը չի բաժնած հատ մըն ալ գուն հաւնէ» կ'ըսէր ուրիշ ք, իր բնկերօջ:

Խուժանը կը յառաջանար, այս գաժան խօսակցութիւնը շարունակելով եւ նոր գործի սկսելու պատրաստութիւնով: Մին իր զէնքերը կը փորձէր, միւսը դաշոյնը կը սրէր և ձեռքին տակ կը պահէր, ուրիշ մը գնդակ ու վառօղ կը պատրաստէր:

Այդ պահուն գերիններուն մէջէն գետտի հարս մը, չքնաղապեղն Պերճուհի՝ մօտալուա վտանգէն սարսափահար, վճռական որոշում մը կ'ուզէր տալ, անիկա կ'արհամարէր խոչտանդումն ու մահը, բայց միայն կուզէր առաջարկ պահել իր պատիւը. իր ամուսնոյն կը թախան-

ձէր, որ զինք չմասնէ այդ գազաններուն ձեռքը եւ կըսէր. «Նանէ՛ այդ գրգռանի գանակը եւ զի՛ր պարանոցիս վրայ, մաքուր պահելու քու կնօջղ կեանքն ու պատիւը եւ յաւէտ երջանկացնելու զայն իր անարատ արիւնին մէջ»: Իսկ թշուառ ամուսինը, անոր արիւն արցունքին ու աղիսարչ թախանձարին չի կրնալով հանդուրժել, վերջապէս պատրաստուեցաւ իր կնօջ այս վերջին իզձը դործադրելու: Աջ ձեռքին մէջ գանակը բռնած էր, նազելին Պերճուհի գրաւ իր ճապուկ պարանոցը սիրելիին ծունկերուն վրայ, գառնուկի մը պէս հեզ, սպասելով մահուան:

Հաղիւ թէ գանակին շեղփը կարմիր էր ներկուած՝ երջանիկ Պերճուհին գոհունակ սրտով մը փակեց իր աչուքները, իր արիւնին կարմրագոյն հեզեզը թափելով իր ամուսինին ծունկն ի վար:

Այս գոհարեութեան՝ ողջակէզներու արարողութիւնը անմիջապէս յաջորդեց: Խուժանը սկսաւ իր գազանային աօնը կատարել: Տապարները կը փայլէին օդին մէջ, որոնց մէն մի հարուածը անդամահատութիւն մը, կզեռնագործութիւն մը կը կատարէր, իւրաքանչիւր հարուածին թեւեր, ոտքեր, սրունքներ կ'անջատէին իրանէ մը, կողկողազին առնական ձայներ կ'ընդմիջուէին մերթ ընդ մերթ, իգական սեռի յատուկ սուր ճիչով եւ երախտներու գառնակսկիծ ձայներով:

Խուժանը նոր զբաղում մը սկսած էր, դժոխային նոր արարք մը որ գուշակել կուտար թէ հասեր էին ահաւոր կառախնատեղին: Տասնըհինգի մօտ գեղեցկագոյն հարսեր ու կոյսեր՝ գազանական միեւնոյն վճռով գատապարտուած՝ մէկիկ մէկիկ կ'անջատուէին իրենց սիրելիներու խուճմբէն եւ հեռու կը տարուէին: Աղջիկ մը կ'ուլար ու չէր ուզեր երթալ, կ'ուզէր որ իր եղբայրն ալ միասին տանէին

իրեն հետ, աղջկան խնդիրը կատարուեցաւ, եղբայրը իրեն՝ չնորձուած էր: Խնդճ հայուհի, իր պատուին փոխան իր եղբոր կեանքն էր ծախու առած: Իսկ մնացեալները վրէժխնդրութեան ծայրահեղ վճիռովը գատապարտուած մատնուեր էին խուժանի քմայքին: Ամէն մարդ կրնար լուծել անոնցմէ իր վրէժը... Ինչ ձեւով որ ուզեր, թէ փողոսելով, թէ անդամահատելով եւ թէ գնդակահար սպաննելով:

— «Միայն անոնք զարկէք, որոնք կրնան փախչիլ — կ'ունար գազան մը անդիէն — մնացածները ողջ ողջ...»: Ապախլ-Ազիմին ձայնն էր այս:

Այդ պահուն քանի մը գազաններ բռնած սեւազգեստ ծերունի մը խախտելով կը պատէին անոր զլխուն բոլորափքը, հրախաղական նոր զբոսանք մը կատարելու մտաքով: Խոխար կրակ առած էր եւ թշուառ ծերունին՝ իբր շարժուն ջահ՝ պահ մը ազգին անդին մտորական քայլեր աննկէ հարք կը տապալէր բոցերու մէջ խանձոտած: Գօղ-Սլուզի քահանան էր այն, որուն վիրաւոր սրդին, իր հոգեվարքի միջոցին ականատես կ'ըլլար իր հօրը նահատակութեանը:

Եւ վերջապէս՝ սկսան անդթութեան վերջին աօնը — ողջակէզներու արարողութիւնը:

Թշուառ գերիները կը զիլուէին իրարու վրայ, ինչ վիճակի մէջ ալ ըլլային, թէ՛ կիտախողխող, թէ անդամազուրկ եւ թէ գնտակահար. իսկ մեծ մասով ողջ եւ առողջ: Ասոնք կը զիլուին իրարու վրայ, արիւնշաղախ թրճուն բլուր մը ձեւայնելով, որոնց մէջտեղուանքը եւ բոլորափքը պատած էր խախտելով, որոնք անհրաժեշտ էին իբր զիւրարժարձ վառեկանիւթ՝ ողջակիլելու գործին մէջ:

Ամբողջ քատասուներ հինգ հօգիներ, մեծ մասամբ չա-

փահաս այրեր ու երիտասարդներ, իրենց ընտանիքներով միասին կրակի կը արուէին խաւններու մէջ թաղուած. . . :

Բոցը կը բարձրանար կատաղի սասակութիւնով և կ'երկարէր դէպ ի երկինք. անոր մէջէն կը լսուէին մանկան սուր ճիչեր, մայրական աղիտարչ զօշեր և օրհասականի սրտածմիրկ հառաչներ. մէկը կիտայրած հագուստով կը փորձէր փախչիկ հնոցի սասակութենէն, միւսը կիսախանձ իբրանով վերստին ճիւղ մը կրնէր վտանգէն ազատելու :

Այս քսամուկի տեսարանին առջեւ ինչ ուրախութիւն կ'զգար մարդկային վայրագութիւնը, որ իւրաքանչիւր զօհի ճիչերուն թուրք խուժանը կը պատասխանէր ծիծաղներով և վրէժի լուտանքներով :

Ու երբ վերջապէս ճիչն ու գոչը գաղբած էին այլևս և չէին լսուեր հառաչանքներ ու հանդիւնները, գիակնէրու բլուր մը կը միտար. որուն ձենձերարոյցը հոտովը կը կշտանար Երկինքը, առանց խաղիլու իր անապատ համբերութեանը մէջ : »

ԱՊՏՕՂԼՈՒԻ (*) ԶԱՐԴԸ

Ապագայուի ջարդէն ազատող մէկը կը պատմէ. —

«Ապրիլ մէկի Զորեքչարթի օրը, Ատանայէն վերադարձող մեր գիւղացիներէն լսեցինք թէ Ատանայի մէջ հայերը

(*) Ապսողոս Ասանայի հարաւային կողմէ 6 ժամ հեռուն Ճիհունի գետին եզերքը գտնուող գիւղ մըն է, որ ունի 130 տուն քնակիչ, որոնցմէ 100 տունը հայ է միայն 30 տունը քուրճ էին : Հայերը ունեին եկեղեցի եւ վարժարան եւ շարդիւն միջոցին գիւղին մէջ կը գտնուէին 400 հոգիի չափ պանդոխտ հայ մշակներ :

կը ջարդուին : Նոյն օրը միջօրէին, մեր գիւղի թուրք երեւելիները՝ Քիպարըն օղլու Մէհմէտ, եղբայրը Ահմէտ և հայրենիին Իսմայիլ աղաները՝ շուկան ելնելով իրենց մօտ կանչեցին մեր գիւղի հայ երեւելիները, Պաղտատեան Կարապետ, Այնաճեան Նազարէթ Էֆէնտիներն ու Մըլիտարեան Գէորգ, Մատոեան Յակոբ, Գարաեան Ասատուր և Այնաճեան Հաճի Տիգրան աղաները : Ասոնց ամէնքը միա՛նալով ժողով մը գումարեցին և այն ժողովին մէջ թուրք և հայ երեւելիները հրդուժ ըրին երկուստեք զիրար պաշտպանելու և համերաշխարար զիմադրելու դուրսէն ըլլալիք յարձակումներու : Նոյնիսկ համերաշխութեան պայմանագիր մ'ալ գրուելով ստորագրուեցաւ երկու կողմէն և մունեակի մը բարձր տեղ մը ելլելով բարձրաճայն ծանոց թէ՛ «Աղաները համաձայնեցան, ալ եւս վախճուելու բան չի կայ, միայն թէ ամէն մարդ իր տունը թող մնայ» : Երկու կողմէն երկերկու պահակ նշանակուելով գիւղին ճամբաները բռնեցին, օտար մարդոց մուտքը արգիլելու համար :

Առաջին գիշերը հանդիստ պակեցանք : Հետեւեալ օրը ստաուն՝ զարմանքով տեսանք որ թուրք երեւելիներէն քիպարըն օղլու Իսմայիլ աղա՛ իր ընտանիքը Միսիս կը փոխադրէր : Մեր աղաները վաղեցին գացին՝ խնդրելու համար որ գիւղէն չի հեռանայ, սակայն թուրքը չի լսեց մերիններուն աղաչանքը և ընտանեօք Միսիս փոխադրուեցաւ իրեն հետ տանելով նաեւ Չիֆթէ-պաշ՝ Մարուեցաւ իրեն հետ տանելով նաեւ Զիֆթէ-պաշ՝ Մարուեցաւ իրեն հետ տանելով նաեւ Միսիս հասնելէ ետքը մէկ քանի ձիաւորներ զրկած էր՝ Միսիսի գիմացը գանուող Սըրբընթըլը, Զազալ տէրէսի, Աճը-տէրէ, Պէօյիւք գափուլու, Քիչիւք գափուլու, Հէրէք-տէրէ և Չօթլու կոչուած քիւրքճիլէրի թուրք գիւղերը, հրա-

ւիրելով որ Ապոստոլը երթան և թարանեն ու ջարդեն հոն տեղի քրիստոնեաները: Նոյնպէս Միսիսի թուրքերուն ալ այս մասին հրաւեր կարդացած էր: Միւս կողմէ՝ միեւնոյն վատոգի ճիւղալ Իսմայիլ աղա՝ Միսիսէն մեր գիւղը Հայ ազաններուն ուղղեալ նամակ մը գրած էր որ չի վախնան և չի հեռանան գիւղէն: Այս միջոցին էր որ մեր գիւղի հայութեան վահանն եղող՝ Նազարէթ էֆ. Այնաճեան՝ կասկածելով մեր վտանգալի կացութեանը, Կառավարութենէն զօրք ուղելու համար Ատանա երթալու յանդգնութիւնն ունեցաւ և մեր զժբախտ Նազարէթ էֆէնտին՝ հազիւ թէ Ատանայի կամուրջը հասած, գնդակներու կարկուտի մը բռնուելով և անշունչ ինկած էր:

Ապրիլ 3 ին, Ուրբաթ օրը առտուն, յանկարծ տեսանք՝ մեր գիւղին գիմացը գանուող Քէլլիի կողմը բազմաթիւ ձիաւորներ, որուն իտես մեծ ուրախութիւն ըզգացինք, կարծելով թէ մեր քաջասիրտ գիւղապետը Ատանայէն զինուորներ առած կուգար, և սակայն մեր ուրախութիւնը ասրութեան փոխուեցաւ երբ տեսանք թէ միեւնոյն պահուն հակառակ կողմէն՝ Միսիսի, Գափուլիի և Հէրէքլիի կողմերէն ձիաւորներ կուգային, պաշարելով զմեզ ամէն կողմերէ: Մանաւանդ, մեծ յուզման կնթարկուեցանք երբ տեսանք թէ մեր գիւղի թուրք երեւելիներէն քիպարըն օղլու Մէհմէտ աղա՝ ձիաւորուելով զանոնք զիմաւորեց և իր տունը հրաւիրեց ամենքը, որոնք ահագին բազմութեամբ մը եկան կեցան Մէհմէտ և Իսմայիլ ազաններու տան առջեւ: Այս միջոցին քիպարըն օղլու Մէհմէտ և Իսմայիլ ազաններն ու Խամպէկին օղլու Մուլլա Մէհմէտ ձիաւորներուն առջեւը կենալով գոչեցին « փէյզամպէրէ սէլավաթ... ա՛րե... »: Եւ խուժանը

յարձակեցաւ նախ՝ Պաղտատեանի տան վրայ, ուր առաջին անգամ սպաննեցին Պաղտատեան ազնուատոհմ գերբաստանի նահապետը Սարգիս աղան, և հետզհետէ ջարդեցին միւսներն ալ: Պաղտասարեաններուն խեղճ տանտիրուհին շատ աղաչեց որ գոնէ զաւակներուն կեանքերը չնորհն և 300 ոսկիի վճարումով մը ազատեցաւ Սեդրաքն ու Գրիգոր և մայրերնին տիկին Սարա, որոնք Իսլամական կրօնքն ընդունելով փոխադրուեցան քիպարըն օղլուի տունը: Ասոնք եւս ջարդուեցան Միսիսի մէջ ջարդի միջոցին, իսկ մնացածները ջարդուեցան ամբողջապէս: Խուժանը՝ յետոյ յարձակեցաւ Մըխտար օղլուի տան վրայ, հոն գանուածներն ալ ջարդուեցան և միայն կիներն ազատուելով վախան գացին Այնաճեանի տունը: Ասկէ ետքը յարձակեցան Մատուանի տան վրայ, որուն մէջ զրույնուած այրերն ալ զանակէ անցան և այստեղի կիներն ալ վախան գացին նոյնպէս Այնաճեանի տունը: Մնացած հաւաքան գացին նոյնպէս Այնաճեանի տունը, որուն վրայ յերս՝ լեցուեցանք Այնաճեանի մեծ բակը, որուն վրայ պարզեցինք Օսմանեան մեծ դրօշ մը և նոյնպէս պէօրէճիկի Խաչեր աղան ձերմակ դրօշակ մը բռնելով զուրս ճիկլի Խաչեր աղան ձերմակ դրօշակ մը բռնելով զուրս ելաւ: Այս միջոցին քիպարըն օղլու Մէհմէտ կրկին պոռաց « փէյզամպէրէ սէլավաթ... վո՛ւրուե... » Խուժանը յարձակեցաւ և առաջին անգամ սպաննեց տանտէրը Այնաճեան Յակոբ աղան և բակէն ներս մտնելէ ետքը հրազէնները դադրեցան ու սուրերն ու բիրերը սկսան գործել ջարդ ու կտոր ընելով հոն գանուող զժբախտ հայերը:

Ջարդարարները, գիւղին այրերը ամբողջութեամբ կտորելէ ետքը, կիները կարգով շարեցին և ընտրեցին աղջիկներն ու նոր հարսերը հարիւրի չափ, զորս իրենց մէջ բաժնելով անմիջապէս վայրենաբար բռնարարութեանց սկսան ամենուն աչքին առջեւ, նոյն իսկ... ոտ-

ւրելով որ Ապոստոլու երթանն և թալանենն ու ջարդենն հոն տեղի քրիստոնեաները: Նոյնպէս Միսիսի թուրքերուն ալ այս մասին հրաւէր կարդացած էր: Միւս կողմէ՝ միեւնոյն վատոգի ճիւղալ Իսմայիլ աղա՝ Միսիսէն մեր գիւղը Հայ աղաներուն ուղղեալ նամակ մը գրած էր որ չի վախնան և չի հեռանան գիւղէն: Այս միջոցին էր որ մեր գիւղի հայութեան վահանն եղող՝ Նազարէթ էֆ. Այնաճեան՝ կասկածելով մեր վտանգալի կացութեանը, կառավարութենէն զօրք ուղելու համար Ատանա երթալու յանդրնութիւնն ունեցաւ և մեր գժբախտ Նազարէթ էֆէնտին՝ հազիւ թէ Ատանայի կամուրջը հասած, գնդակներու կարկուտի մը բռնուելով և անշունչ ինկած էր:

Ապրիլ 3 ին, Ուրբաթ օրը առտուն, յանկարծ տեսանք՝ մեր գիւղին զիմացը գտնուող Քէլլիի կողմը բազմաթիւ ձիաւորներ, որուն իսկա մեծ ուրախութիւն ըզգացինք, կարծելով թէ մեր քաջասիրտ գիւղապետը Ատանայէն զինուորներ առած կուգար, և սակայն մեր ուրախութիւնը տխրութեան փոխուեցաւ երբ տեսանք թէ միեւնոյն պահուն հակառակ կողմէն՝ Միսիսի, Գափուլիի և Հէրէքլիի կողմերէն ձիաւորներ կուգային, պաշարելով զմեզ ամէն կողմերէ: Մանաւանդ, մեծ յուզման ննթարկուեցանք երբ տեսանք թէ մեր գիւղի թուրք երեւելիներէն քիպարըն օղլու Մէհմէտ աղա՝ ձիաւորուելով զանոնք զիմաւորեց և իր տունը հրաւիրեց ամենքը, որոնք ահագին բազմութեամբ մը եկան կեցան Մէհմէտ և Իսմայիլ աղաներու տան առջեւ: Այս միջոցին քիպարըն օղլու Մէհմէտ և Իսմայիլ աղաներն ու Խամպէկիին օղլու Մուլլա Մէհմէտ ձիաւորներուն առջեւը կենալով գոչեցին « փեյլամպերե սեյալաթ... ա՛րե...»: Եւ խուժանը

յարձակեցաւ նախ՝ Պաղտատեանի տան վրայ, ուր առաջին անգամ սպաննեցին Պաղտատեան լազնուստոն՝ գերազասանի նահապետը Սարգիս աղան, և հետզհետէ ջարդեցին միւսներն ալ: Պաղտատարեաններուն խեղճ տանտիրուհին շատ աղաչեց որ գոնէ զաւակներուն կեանքերը շնորհեն և 300 ոսկիի վճարուժով մը ազատեցաւ Սեղրաքն ու Գրիգոր և մայրերնին տիկին Սարա, որոնք Իսլամական կրօնքն ընդունելով փոխադրուեցան քիպարըն օղլուի տունը: Ատանք ևւս ջարդուեցան Միսիսի մէջ ջարդի միջոցին, իսկ մնացածները ջարդուեցան ամբողջապէս: Խուժանը՝ յետոյ յարձակեցաւ Մըխար օղլուի տան վրայ, հոն գտնուածներն ալ ջարդուեցան և միայն կիներն ազատելով փախան գացին Այնաճեանի տունը: Ասկէ ետքը յարձակեցան Մատոսեանի տան վրայ, որուն մէջ գլուխոս « փեյլամպերե սեյալաթ... վո՛ւրուճ... » Խուժանը յարձակեցաւ և առաջին անգամ սպաննեց տանտէրը Այնաճեան Յակոբ աղան և բակէն ներս մտնելէ ետքը հրազէնները զադրեցան ու սուրերն ու բիրերը սկսան գործել ջարդ ու կտոր ընելով հոն գտնուող գժբախտ հայերը:

Ջարդարաները, գիւղին այրերը ամբողջութեամբ կտորելէ ետքը, կիները կարգով շարեցին և ընտրեցին աղջիկներն ու նոր հարսերը հարիւրի չափ, զորս իրենց մէջ բաժնելով անմիջապէս վայրենարար բռնարարութեանց սկսան ամենուն աչքին առջեւ, նոյն իսկ... ոտ-

ւերելով որ Ապոստոլու երթանն և թախանն ու ջարդենն հոն տեղի քրիստոնեաները: Նոյնպէս Միսիսի թուրքերուն ալ այս մասին հրաւէր կարդացած էր: Միւս կողմէ՝ միեւնոյն վատողի ճիւղալ Իսմայիլ աղա՝ Միսիսէն մեր գիւղը Հայ աղաներուն ուղղակի նամակ մը գրած էր որ չի վախնան և չի հեռանան գիւղէն: Այս միջոցին էր որ մեր գիւղի հայութեան վահանն եղող՝ Նազարէթ էֆ. Այնաճեան՝ կասկածելով մեր վտանգալի կացութեանը, կառավարութենէն զօրք ուղերու համար Ատանա երթալու յանդգնութիւնն ունեցաւ և մեր գժբախտ Նազարէթ էֆէնտին՝ հազիւ թէ Ատանայի կամուրջը հասած, գնդակներու կարկուտի մը բռնուելով և անչունչ ինկած էր:

Ապրիլ 3 ին, Ուրբաթ օրը առտուն, յանկարծ տեսանք՝ մեր գիւղին զիմացը գանուող Քէլլիի կողմը բազմաթիւ ձիաւորներ, որուն ի տես մեծ ուրախութիւն ըզգացինք, կարծելով թէ մեր քաջասիրտ գիւղապետը Ատանայէն զինուորներ առած կուգար, և սակայն մեր ուրախութիւնը արտութեան փոխուեցաւ երբ տեսանք թէ միեւնոյն պահուն հակառակ կողմէն՝ Միսիսի, Գապուլիի և Հէրէքլիի կողմերէն ձիաւորներ կուգային, պաշարելով զմեզ ամէն կողմերէ: Մանաւանդ, մեծ յուզման ենթակուեցանք երբ տեսանք թէ մեր գիւղի թուրք երեւելիներէն քիպարըն օղլու Մէհմէտ աղա՝ ձիաւորուելով զանոնք զիմաւորեց և իր տունը հրաւիրեց ամենքը, որոնք ահագին բազմութեամբ մը եկան կեցան Մէհմէտ և Իսմայիլ աղաներու տան առջեւ: Այս միջոցին քիպարըն օղլու Մէհմէտ և Իսմայիլ աղաներն ու Խամպէկին օղլու Մուլլա Մէհմէտ ձիաւորներուն առջեւը կենալով գոչեցին « փէյլամպերէ սէլավաթ... ա՛րե... »: Եւ խուժանը

չարձակեցաւ նախ՝ Պաղտատեանի տան վրայ, ուր առաջին անգամ սպաննեցին Պաղտատեան սգնուատոնձ գերջաստանի նահապետը Սարգիս աղան, և հետզհետէ ջարդեցին միւսներն ալ: Պաղտասարեաններուն խեղճ տանտիրուհին շատ աղաչեց որ գոնէ զաւակներուն կեանքերը չնորհեն և 300 ոսկիի վճարումով մը ազատեցաւ Սեդրաքն ու Գրիգոր և մայրերնին տիկին Սարա, որոնք Իսլամական կրօնքն ընդունելով փոխադրուեցան քիպարըն օղլուի տունը: Ասոնք ևս ջարդուեցան Միսիսի մէջ ջարդի միջոցին, իսկ մնացածները ջարդուեցան ամբողջապէս: Խուժանը՝ յետոյ չարձակեցաւ Մըխտար օղլուի տան վրայ, հոն գտնուածներն ալ ջարդուեցան և միայն կիներն ազատելով վախսան գացին Այնաճեանի տունը: Ասկէ ետքը չարձակեցան Մատտեանի տան վրայ, որուն մէջ գրտնուած այրերն ալ գանակէ անցան և այստեղի կիներն ալ փախսան գացին նոյնպէս Այնաճեանի տունը: Մնացած հայերս՝ լեցուեցանք Այնաճեանի մեծ բակը, որուն վրայ պարզեցինք Օսմանեան մեծ դրօշ մը և նոյնպէս պէտքէ՝ ճիկլի Խաչեր աղան ձերմակ դրօշակ մը բռնելով դուրս ելաւ: Այս միջոցին քիպարըն օղլու Մէհմէտ կրկին սլոռաց « փէյլամպերէ սէլավաթ... վո՛ւրուց... » Խուժանը չարձակեցաւ և առաջին անգամ սպաննեց տանտէրը Այնաճեան Յակոբ աղան և բակէն ներս մտնելէ ետքը հրազէնները գաղբեցան ու սուրերն ու բիրերը սկսան գործել ջարդ ու կտոր ընելով հոն գտնուող գժբախտ հայերը:

Չարդարարները, գիւղին այրերը ամբողջութեամբ կտորելէ ետքը, կիները կարգով շարեցին և ընտրեցին աղջիկներն ու նոր հարսերը հարիւրի չափ, զորս իրենց մէջ բաժնելով անմիջապէս վայրենաբար բռնաբարութեանց սկսան ամենուն աչքին առջեւ, նոյն իսկ... ոտ-

քի վրայ : Փողոցի շուներն անգամ այն աստիճան կրքոտ
 և անամօթ չէին կրնար ըլլալ : Օ՛ֆ, օ՛ֆ, օ՛ֆ, ինչպէ՛ս
 պատմեմ, ինչէ՛ր ինչէ՛ր ըրին և ես այս ամենը կը դիտէի
 ազրի կոյսի մը մէջ թաղուած տեղէս . . . : Մանկամարդ
 հայուհիները տարած ստաննին Գարսպողոսեան Մովսէսի
 աղջիկը անտնոց հետ երթալ չուզեց և մահը նախամեծար
 համարելով իր փափարքին համեմատ գնդակահար եղաւ :

Զարգէն մնացած տարիքոտ կիները Միսիս գրկեցին և
 քիսպարրն օզլունկը միտտին երթալով յայտնեցին թէ հա-
 զիւ ոչչալի հայեր կրցած են ազատել . . . :

Յիշատակութեան արժանի է մեր զիւզին ուսուցիչ
 Արամ էֆ Ռեզունեանի(*) և աշակերաններուն ու քահանա-
 յին սպանման պարագան, զոր շարաշար կերպով և վաղ-
 րենութեան ստակալի կատաղութիւններով ի գործ դրին :
 Կիներուն մէջ գտնելով դուրս հանեցին քահանան, վար-
 ժապեան ու աշակերանները և ամենքը մէկ կարգի վրայ
 շարելով ստիպեցին որ Ազատութեան երգը «Իւրիյէք
 Եարգիսի»ն կանչեն : Դժբախտ զօճերը կատարեցին ինչ որ
 հրամայուեցաւ և ասոր վրայ գոչեցին «Իւրիյէքին եօլու-
 նա Ֆեհա օլուն պագալլով, Ազատութեան ճամբուն զո՛ւ-
 ուեցէք տաննէր», և կացնով կտոր կտոր ըրին խեղճ
 քահանան որ անընդհատ կը խաչակնքէր, և ապա վար-
 ժապեա Արամ էֆ-ի որովայնը պատուելով ստակալի սան-

(*) Արամ եֆ. Ռեզունեան (յուսանկարը տես էջ 83)
 քնիկ Հանքնի ըլլալով, Կիլիկիոյ Տ. Տ. Մկրտիչ Կարողի-
 կոսի Ժառանգաւորաց վարժարանէն շրջանաւարտ եր,
 հեղափառըր, գեղաձայն եւ գեղագիր ծիպար վարժա-
 պէս մ'եր : Ռեսուցիցն եղած եր նաեւ այս պատմու-
 թիւնը գրողին :
 (Մ.—Յ. Թ.)

Արցաղուի ջարդէն ազատած միակ մանչ սրուն՝ ջարդէն ետքը բնակած մահող
 մահկան, զոր շրջապատած են նոցն զիւզեալն մնացած այրի կիները :

Ջանքներու ենթարկեցին: Ասոնցմէ ետքը դպրոցական հա-
աշակերանները եկեղեցւոյ պատերուն վրայ քովէ քով խա-
չածեւ դամեցին . . . :

Ամենէն վերջը մնում կրնորուն գիականներուն վրայ
խայտատակութիւններ ի գործ դրին, գոչելով միշտ՝ «Երև-
րեկիմիզ սովորւմիցօր-սիրաներնիս չի պաղիր»:

Բազմաթիւ աղաքներու վրայ քարիւղ թափելով այ-
րեցին, անմեղ մանուկները կրակին մէջ կը վազվզէին և
իրենք՝ ախ այն քար սիրաները քահ քահ կը խնդային:
Եւ ամէն անասկ հրէշութիւններէ ետքը Չարգի դերակա-
տարները՝ թարանեցին, վերջն ալ այրեցին հայոց ամբողջ
տունները և այսօր Ապագայուն աւերակի կոյտ մըն է:

Մեր գիւղին անձի կորուստը վեց հարիւրի չափ է,
այս մարդ չի մնաց, մէկ հատիկ մանչ աղայէ մը դատ
որ այն ալ Չարգէն ետքը բնական մահով մեռաւ:»

ՄԻՍԻՍԻ (*) ՋԱՐԴԸ

Կիլիկիոյ աղէտին մէջ ամենէն ահուկի եղանակով կոր-
ծանաժ տեղերէն մէկն ալ Միսիսն է, որուն 150 տուն
քրիստոնեայ բնակչութենէն միմիայն հարիւրի չափ այրի
կրնոր ու աղջիկները ազատեցան: Այրի կրնորէն ամենէն
խելահաս մէկը՝ կը պատմէ հետեւեալ կերպով:

«Ապրիլ մէկի Զորեքչարթի օրը՝ Ատանայի Չարգին

(*) Հին պատմական Մամեսիան և այսօրուան Մի-
սիսը՝ որ կը գտնուի Ասանայի Արեւելեան կողմը Ծի-
հուն գետին եզրերը, և որ ունի շատ փառաւոր կամուրջ
մը, գոր շինած է Դժխոյն Հեղինէ: (Ծ.—Յ.Թ.)

լուրը առնելով սարսափի մասնուեցանք և բոլոր քրիս-
տոնեաներս մէկ երկու մեծ տուներու մէջ ժողվուելով՝
մեր ճակատագրին սպասեցինք: Այս միջոցին հրացանի
ձայներ լսելով գուրս նայեցանք և ի՞նչ տեսնենք ահագին
թիւով խուժան մը կը յարձակէր Միսիսի վերի թաղին
վրայ: Նախ՝ թալանի տուին քրիստոնեաներու ամբողջ
կահ կարասիները ու խանութները և յետոյ սկսան Չար-
գի բոլոր քրիստոնեաները: Յանկարծ Միսիսի հազարապե-
տը Լոթֆիլ պէյ՝ մի քանի զինուորներով շուկան ելաւ և
զինուորական փողերով ու մունետիկներով խուժանին
հրամայեց որ Չարգը դադրեցնեն, հակառակ պարագային
պիտի ստիպուի զինուորական ոյժ գործածել: Վայրապ
խուժանը՝ վերի թաղին մէջ վաթսուն հոգի Չարգիէ
ետքը դադրեցուց յարձակումը: Այս պահուն մար-
դասիրութեան տիպար Հազարապետ պէյը մեր մօտը
դալով քաջակերեց ու վստահեցուց որ վտանդ չկայ և
կրնանք մեր հանգիստն նայիլ: Հազարապետին այս ճշ-
մարիտ մարդասիրութեան և անձնուիրութեան փոխա-
րէն մեր խորին երախտագիտութիւնը յայտնեցինք: Հա-
զարապետ պէյը՝ զմեզ չորս մասի բաժնեց, մէկ մասը իր
տունը, երկրորդ մասը Տէպոյոյ մէլէմուրին տունը, եր-
րորդ մասը Արապ օղլուի և չորրորդ մասը Խաթէմ օղ-
լուի տունները տարաւ և այս տուններուն մէջ վերջին աս-
տիճան յարգանքի և պատիւներու արժանացանք: Գիշեր
մը միայն այս տուններուն մէջ մնայէ ետքը հետեւեալ օրը՝
նորէն հազարապետ պէյին վստահութեան չնորհիւ փո-
խադրուեցանք Միսիսի երեւելիներէն Թէրզեաններու տու-
նը, և կամայ կամայ մեր տունները վերադառնալով մինչև
հետեւեալ Ուրբաթ օրը մնացինք մեր տուններուն մէջ կա-
տարեալ սպահովութեամբ և զինուորներու պաշտպանու-

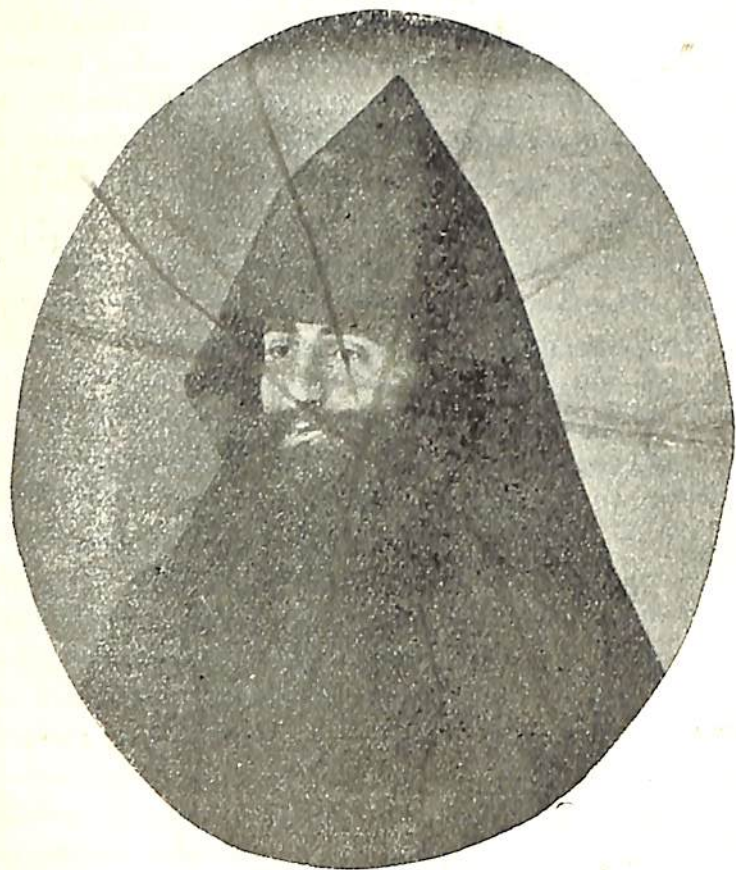
Թեան տակ: Ահա այսպէս շատ աննշան վեասով մը ազա-
տեցանք Ատանայի առաջին ջարդին միջոցին, չնորհիւ մեր
հազարապետին մարդասիրութեանը: Այս օրերուն միջոցին
Միսիսի քրիստոնեակրեանի գիւղերէն մանաւանդ Ապտ-
օզու կոչուած մեծ գիւղէն բազմաթիւ այրեր կիներ՝
մերկ ու բոսիկ թափուեցան Միսիս, և մեր մօտ գալով
հոգեկան ահակի տանջանքներով պատմեցին իրենց ա-
մուսիններուն ու զաւակներուն ամբողջութեամբ ջար-
գուիլը: Այն ատեն մենք աշխատեցանք միսիթարեկ զի-
րենք մեր հոգածութիւններով, առանց գիտնալու թէ մի
քանի օր ետքը մենք ալ իրենց բախտակից պիտի ըլլանք:

Ուրբաթ օրը՝ յանկարծ լուր մը տարածուեցաւ թէ
մեր մարդասէր հազարապետ պէյը Հաճըն պիտի երթայ:
անմիջապէս Միսիսի երեւելիներէն պատգամաւորութիւն
մը գնաց, հազարապետին քով, խնդրելու համար որ Մի-
սիսէն չի հեռանայ, որովհետեւ հակառակ պարագային
մեր կեանքերը վտանգի պիտի ենթարկուին: Ասոր վրայ
հազարապետ պէյն իրեն մօտ կանչեց Միսիսի թուրք ե-
րեւելիները և երկար բարակ խրատականներ խօսելէ ետ-
քը երդում ընել տուաւ անոնց, մեր կեանքերուն անվնաս
պահպանութեանը մասին: Այս պայմանով մեկնեցաւ հա-
զարապետը գէպ ի՝ Հաճըն, պաշտպանելու համար այն
տեղի ստուար քրիստոնեաները, բան մը՝ որուն մէջ յա-
ջողեցաւ և սակայն մեր Միսիսը զո՞հ գնաց իր բացակա-
յութեանը:

Ապրիլ 10 ի Շաբաթ առտուն հազարապետը մեկնեցաւ
և թուրք երեւելիները մեր մօտ գալով կեղծ ու պատիք
կարգ մը շողոքորգութիւններ ըրին, իբր թէ վատահե-
ցնելու համար զմեզ ևւ նոյն խակ հրաւիրեցին զմեզ որ

մեր ազարակները երթանք ու գործերնիս նայինք: Հե-
տեւեալ օրը՝ կիրակի իրիկուն յանկարծ լուր մը տարած-
ուեցաւ թէ Ատանայի մէջ երկրորդ ջարդ մը սկսեալ է, և
ասոր վրայ անմիջապէս թուրքերը հեռագոտաւուն վազեցին:
Այն գիշերը սարսափով լուսցուցինք և հետեւեալ երկու-
շաբթի առտուն տեսանք որ մեր թաղին պաշտպանութեանը
համար սպասող պահակ զինուորները չ'կան մէջտեղը և
թուրքերուն մէջ արտասովոր եռուզեր մը կայ, փողոցը
խոնուած ամբոխը՝ ամբողջովին զինուած էր և հեռունե-
րէն կ'սպասնար մեզ: Երկուշաբթի օրը ժամը 6 ին(Ը.Թ.)
յանկարծ մի քանի զէնքեր արձակուեցան և ահա ստակալի
յարձակում մը սկսաւ: Գոքսիս քրիստոնեաներս լեզա-
պատառ սկսանք ծակէ ծակ մանել: Եւ սակայն ո՞ւր
պահուիլ կամ փախչիլ և ինչպէ՞ս ազատիլ կարելի էր: Ա-
մէն կողմէ պաշարուած էինք: Հրացանները կը պայթէին,
գնդակները կը շառագէին, կացիններով գունները կը խոր-
տակուէին և մուսնետիկները ջարդի հրաւէր կը կարգային:

Կատաղի խուժանը նախ՝ յարձակեցաւ Միսիսի երեւե-
լիներէն Թէրզեանի տան վրայ, որուն մէջ ապաստանած
էին 250 հոգի երկսեւ քրիստոնեաներ, զրեթէ ամենքն ալ
Հաճընցի: Այս ատենը կրակի արուելով մէջիներն ալ
միտսին այրեցան ամբողջութեամբ: Ասկէ ետքը թապուր
քեթիպին՝ խուժանը իր տունը հրաւիրեց, ուր ապաս-
տանած էին երկու հարիւրի չափ քրիստոնեաներ, մեծա-
մասնութեամբ այրեր, որոնք վայրկեանապէս լալիլիզուե-
ցան կատաղի գոյցերու կողմէ, և միայն մի քանի տա-
րիքոտ կիներ ազատեցան այնչափ քրիստոնեաներէն: Յե-
տոյ ջարդարարներն մեծ մասով Կրետացի գաղթականներ
յարձակեցան Տէպոյոյ մէքմուրի Շէվզը Էֆէնտիլի տան
վրայ, ուր կային երկու հարիւրի չափ քրիստոնեաներ

Կիլիկիոյ միաբաններէն
Տ. ՄԻՐԱՅԷԼ Ծ. ՎԱՐԳ. ԱԶԱԳՈՂԵԱՆ
որ ստակալի շարչարաններով նամասակուեցաւ
Միսիսի ջարդին մէջ :

ստան տիկին թրքուհին ընդգիմացաւ խուժանին յարձա-
կու մինև սակայն քիչ վերջը ամուսինը Շէվզը էֆէնտին վրայ
հասնելով ներս հրաւիրեց խուժանը, որ՝ ամենաստակալի
վայրագութիւններով ջարդ ու կտոր բրաւ հոն գանուող
զժրախաները : Ասոնց մէջ էր Կիլիկիոյ միաբաններէն Տ.
Միքայել Ծ. վարդ. Աջապահանը, որ ամենաստակալի
խժգժութիւններու ենթարկուեցաւ : Դժբախտ վարդապե-
տին որուամ շարչարանքները ամէն անգամ որ յիշեմ մար-
մինս կասեղնատի : Լսեցէք թէ ինչեր ըրին հայ վարդա-
պետի մը, որուն ամբողջ յանցանքը քրիստոնեայ կրօնա-
պետ մը բլլալն էր : Նախ՝ մօրուքը փեթիկցին, յետոյ
քերթեցին երեսին մորթը, աչքերը փորեցին, քիթը կըտ-
րեցին և «հուրիյէր բահիպի հայտէ տօլա էք պագալըմ
— Ագատութեան վարդապետ, զն աղօթէ» գոչելով ծաղ-
րեցին, թեւերն ու սրունգները կտրեցին. վերջապէս
կտոր կտոր ըրին (*) : Այս շարչարանքներուն միջոցին
զժրախտ վարդապետը անրնդհատ կը խաչակնքէր և կա-
զօթէր, աջ թեւը կտրեցին ձախ թեւով խաչակնքեց և
վերջապէս ձախ թեւն ալ կտրուելէ ետքը աղօթքի մբմունջ-
ներով հոգին աւանդեց : Ասկէ ետքը՝ ալ յարձակումները
տարածուեցան ամէն կողմ : Քրիթեֆեան երբեմ ազայի
սունէն բազմաթիւ քրիստոնեաներ զուրս հանելով իրա-
բու քով շարեցին և մէկ կարգի վրայ սպաննեցին : Ա-
սոնց մէջ կը գանուէր Պոլսեցի աքոսրական մը Տօքթ,
Տալուա, որ թուական զիմազրութիւններէ ետքը ստիպ-
ուեցաւ անձնատուր բլլալ :

(*) Բասնետրոյ դառու վայրենութիւններէն իբրև
նմոյշ կարժե որ այս տղերը փաղափակրութեան պատ-
մութեան մէջ անցնին :

Ջարդին անուկի տեսարաններէն մէկ ուրիշը շատ յուզած է զիս, զոր չեմ կրնար երբէք մոռնալ. փողոցին մէջտեղը՝ խուժանէն մաս մը՝ հայ պատանի մը բռնեց և վրան քարիւղ լեցնելով լուսկիտով մը բռնեցեաց, պատանին կը պոսար ու փախչիլ կուզէր, չէին ձգեր և սղան այրեցաւ իրենց առջևը, իսկ խուժանը պարզուած տեսարանէն դո՛ւ եզամ ուրախութեան աղաղակներ կը բարձրացնէր. . . : Աչքիս առջևս սպաննեցին ամուսինըս, չորս հատ կործիճ դաւակներս ու մէկ հատիկ անհման փեսաս Հաճրնցի Յարութիւն Մախեանը որ մեծ համբաւ հանած էր իր քաջութեամբը : Լայ, կոճ, աղաղակ, իրարանցում ամէն կողմ պատեց և անկէ ետքը ինչ բլլալս չեմ գիտեր. . . :

Ջարդէն ետքը մնացած կիներս թուրքի մը առնը սարին և անգամ մ'ալ քննել սկսան զմեզ, այն քննութեան հետեւանքով կնօջ զգեստով այր մարդ մը՝ արապածը Միսաք անունով մէկը գտան և գուրս հանելով մեր աչքին առջև սպաննեցին : Ասկէ ետքը օրօրոցի մանուկները ձեռքէ անցունելով արունները Ջարդեցին ամբողջապէս : Հայոց տունները այրեցին և բնակիչները Ջարդուեցան ու փոքրաթիւ այրի կիներ օրերով մնացինք թուրքի մը առնը ուրկէ Ատանա փոխադրուեցանք և հիմա չենք ուզեր անգամ մ'ալ տեսնել այն անիծեալ վայրը :

Միտիսը կործանող խուժանին առաջնորդներն էին նոյն ատենուան Գոյ աղապին, Բէլ գատըն (գատաւոր), Արապ օզլու Մուսթաֆա, Գապագճը Գրը Ալի, Ահմէտ Էֆէնտի, սղան Մէհմէտ Էֆէնտի, Բիւշիւք նալպանա Մէհմէտ և ուրիշներ : Ասոնք մի քանի օր բանտարկուելէ ետքը արձակուեցան : »

ՀԱՄԻՏԻԷԻ (*) ԶԱՐԴԸ

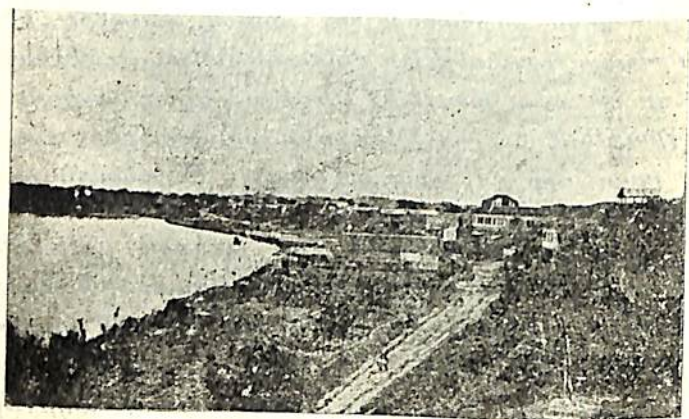
Համիտիէի Ջարդէն հրաշքով ազատած հայ մը կը պատմէ. —

« Ապրիլ մէկի Զոռեքչարթի օրն առտուն, մեր քահանան՝ Տ. Կարապետ Հայր Գանիէլեանը — որ դեռ երկու ամիս առաջ եկած էր Կեսարիայէն — Ս. Զատիկի առթիւ կանանց յատուկ քարոզ կուտար մեր փոքրիկ եկեղեցիին մէջ : Այս միջոցին երկու թուրք երիտասարդներ եկեղեցի գալով քահանային լուր տուին թէ սեղոյն դայմադամը (տեղեկալ) կուզէ տեսնել զինքը անմիջապէս : Քահանան՝ քարոզը կործ կտակելով փութաց գալմազամին երթալ : Հագիւ թէ քահանան չուկայ ելած, էր յանկարծ անազին բաղմութիւն մը չուկան թափուեցաւ և զէնքերըն սկսան պայթիլ : Քահանան կռահելով անմիջական վտանգը խեղոյն ինքնապաշտպանութեան դիմեց և վիրաւոր վիճակովն ատրճանակ մը հանելով առաջին անգամ դեպինտապալեց անուկի խուժանապետն Արսլան պէյ կոչուած չէրքէզը, և անա խուժանը՝ մորթուելիք ոչխարի մը այս յանդգնութենէն ա՛լ աւելի զրգուած վայրկենապէս կտոր կտոր քրաւ մեր դժբախտ քահանան : Քահանային սղան-

(*) Նախապէս Հալիսիէ եւ աղէսէն ետքը ձիհան կոչուած այս գիւղախաղաքը կը գտնուի Ասանայի հարաւային Արեւելեան կողմը ձիհունի եզերքը : Աղէսէն առաջ ունէր 1000 տուն բնակիչ, որոնցմէ 100 տունը Հայ էին : Հայերն ունէին եկեղեցի եւ վարժարան : Զարդի միջոցին կը գտնուէին պանդուխտներով 1500ի մօտ Հայեր : (Մ.—Յ. Թ.)

Գող—Օլուզի ջարդէն ազատները
(Տես էջ 166—177)

Համիսիէ գիւղաբաղաբը

նուկէն ետքը սկսան . բուն թափով կտորածին : Նախ՝ չուկան պաշարելով ջարդեցին բոլոր քրիստոնեայ վաճառականները և ասոնցմէ միայն տասն եւ երեք հոգի փութացին կառավարչատան մէջ ապաստանիլ , յուսալով թէ գոնէ պաշտօնատան մէջ կը պաշտպանուին և սակայն դժբախտարար ասոնք ալ հոն ջարդուեցան : Գայմազամին , հաքիմին և բոլոր պաշտօնեաներուն աչքերուն առջև , չարաչար կերպով : Միայն դեղագործը չ'սպաննեցին , այն ալ թուրք վիրաւուեաները դարմանելու նպատակով : Շուկայի ամբողջ քրիստոնեայ վաճառականներու արհեստարները ջարդեց ետքը , թալանի տուին ամբողջ չուկան : Այս միջոցին թաղերուն մէջ զբառնուած քրիստոնեաներս սո՛ւ ու դողի մասնուած , սկսանք մէկ երկու տուներու մէջ փակուիլ և զիմադրութեան պատրաստուիլ : Առժամը՝ կոտորելով մեր նպատակը ըսկաւ գնդակ տեղացնել քրիստոնեայ փողոցներուն մէջ , արգիլելու համար մեր համախմբումը :

Շուկայէն ետքը յարձակումը սկսու թաղերուն վրայ : Այս միջոցին խուժանապետներէն Ֆարիս և եղբայր Մուհիտարն առաջ անցնելով սկսան պոռալ :

«Էյ միւսլիմանլար , մալա պագմայրն Գանա պագրն , Սուլթան Համիսսէն կմիր կէլմիս , վուրճն , վուրճն , կեալըր գոգուսը պրագմայրն , հայսէ պագալըմ . . . »

Հրազէնները ամէն տեսակներով սկսան գոռալ և մենք անընդհատ կը պոռայինք «Գիթուլիւն , օգնուլիւն , խրդճաղէք մեր վրայ» : Ո՛հ ինչպէ՛ս պատմեմ . ի՜նչ տեսակ բռտերով բացատրեմ մեր այն վայրկեաններուն ապաւորութիւնը : Հրացանները կը պայթէին ու կը պայթէին և զարնուող քրիստոնեաներուն «օ՛ֆ անաճաղըմ , վայ՛ մայրիկ , զարնուեցայ , էօլ . . . արիմ » ձայներն ու կրններու

պոռչառւքները , լաց ու կոծերը օգր կը թնդացնէին : Քարերն անգամ չէին զիմանար . վարը յարձակող խուժանը և վերը հանգիստատես Արարիչը միայն կը զիմանային :

Իրիկուան գէժ քրիստոնեայ թաղերուն մէկ մասը լմնցուցին և երբ թաղին կեդրոնը մօտեցան Մարաշցի Յովհաննէսի տունէն զիմադրութիւնն սկսաւ : Հակառակ խուժանին ստուար բազմութեանը օգին մէջ արձակուող մի քանի զէնքերուն ձայնէն խուճապի մատնուեցան և սկսան փախչիլ զիրար կոխկռտելով : Գիմադրութեան չնորհիւ ցորեկը չի կրցան մօտենալ և զիշիրը սկսան կըրակի տալ հայ թաղերը : Նախ՝ այրեցին Մարաշցի Յովհաննէսի յարակից տունը , որ՝ առանց մլաս պատճառելու շրջականերուն , առանձին այրեցաւ ու մարեցաւ :

Հեռուեալ օրը խուժանը՝ անյաջողութենէն կատաղած յարձակեցաւ թաղին ուրիշ մէկ կողմը գտնուող Սարգիս էֆ . յի տան վրայ , և սակայն թուռն զիմադրութեան չնորհիւ անոր ալ չի կրցան մօտենալ և կրակի տուին յարակից տունը , այս տունն ալ այրեցաւ ու մարեցաւ առանց մլաս պատճառելու քովի տուներուն : Սարգիս էֆ . յի տունին զիմացը կը գտնուէր Հաքիմին տունը և Հաքիմը պատուհանէն կը դիտէր այս ամենը : Հաքիմը տեսնելով խուժանին սկալութիւնը տանիքը ելաւ և մոլեռանգական ու կրօնական կարգ մը խօսքերով զրգռեց խուժանը և հրաւիրեց որ իր տունը մանեն ու անկէ՝ գնդակներու կարկուտով մը ծակծկեն զիմացի Սարգիս էֆ . յի տունը : Հրամանը իբրև պատգամ գործադրուեցաւ և սակայն այս միջոցն ալ օգուտ չըրաւ ու անյաջող անցաւ : Եւ վերջապէս Հաքիմը՝ քրիստոնեաներուն անձնապաշտպանութեան յանգրուութենէն (: :) կատաղած , երկրորդ օրուան կէսօրը ձիւսերներ զրկեց շրջակայ գիւ-

ղերը գտնուող ձէրիա աղաներուն որ օգնութեան հասնին . . . որովհետև քրիստոնեաները զիրենք կը ջարդեն եղեր (: : : . . .) : Երկրորդ օրն ալ այսպէս անցաւ և խուժանը չի կրցաւ փճացնել իր մէկ հարիւրերորդին չափ եղող քրիստոնեաները :

Երրորդ օրը կը լուսնար և մենք կը յուսայինք որ կեդրոնական կառավարութենէն հրամաններ պիտի հասնէր ջարդին դադրեցուիլը հրամայող , և սակայն ինչ տեսնենք շրջակայ գիւղերէն անթիւ ու անհամար զինւածներ թափուած եկած էին Համիտիէ , և ամենքն ալ իջեւանած Հաքիմին տունն ու շրջակաները : Արեւածագէն ետքը Հաքիմը տանիքը ելնելով աղօթք մը կարգաց ամբողջ խուժանին ներկայութեանը , և նորեկ պարազուխները կանչելով տանիքէն ցոյց տուաւ քրիստոնեայ թաղերուն սահմանները :

Յանկարծ խուժանը շարժեցաւ և նախ՝ յարձակեցաւ Սարգիս էֆ . Աղազարեանի տան վրայ , յաջողցաւ խուժել տունէն ներս , որուն մէջ գտնուած այրերը վայրկեանապես ջարդուեցան , երկասարդուհիներն զատեցին ու արեւանդեցին և նոյն իսկ անուններն ալ փոխեցին , և տարիքոտ կիները փոխադրեցին կառավարչատուն , փողոցներուն մէջ ասոնց ալ մեծ մասը ջարդուեցան : Կիներէն մէկ մասը խուճապի միջոցին փութացին ապաստանելու՝ օտարահպատակ Մատամ Սապաթիչէի տունը , ուրկէ սիրով բնորոշուեցան :

Սարգիս էֆ . յի տունը ամբողջապէս պարպելէ ետքը ջարդարարները հոն լեցուեցան և սկսան հոնկէ կրակ տեղացնել զիմացը գտնուող Մարաշցի Յովհաննէսի տան վրայ : Փոքրաթիւ հայերը՝ վեց ժամ անընդհատ և քաջաբար զիմադրեցին և յետոյ այլևս ճարահատ ստիպուե-

ցան յանձնուել: Գծրախտ հայերը կառավարական պաշտօնատուներ ապաստանելու յոյսով հազիւ թէ փողոց եկան, յանկարծ կոտորովները ուրախութեան ճիշերով և կատաղի գայլերու պէս յարձակեցան բազմաթիւ քրիստոնեաներուն վրայ և վայրկենապես ջարդ ու փշոք քրին զանոնք, մէկ հայ իսկ ողջ չի ձգելու պայմանաւ: Յիշեալ տունէն միայն նոր հարնք գրացի թուրքին կողմէ տարուելով ազատեցաւ և անունն ալ փոխուեցաւ Խատիճէի: Յիշեալ նոր հարսին վրայ գտնուած զարդոսկիները և 128 ոսկի հնչուն գրամը առած էին Փարիս և Մուսթաֆա անունով թուրքերը: Իսկ Սարգիս էֆ.ի տունը կրակի սալով այրեցին նահատակներուն զիտկներովը մէկտեղ: Անպին Հաքիմը՝ լսելով որ իր գրացին թուրքերէն մէկուն տունը 8 հայեր ապաստանած են, զանոնք ալ աչքին առջև ջարդել տուաւ անխղճօրէն . . . , որ դեռ կը մնայ հոն Արդարութիւնը պաշտպանելու (. . .) պաշտօնով:

Վերջապէս հազար երեք հայերէն միայն իննխուսն կիներ ազատեցան, որոնցմէ երիտասարդները խլամայտեցան և նահատակներուն զիտկները մասամբ այրեցին ու մնացածն ալ ձիհունի գետին հոսանքին յանձնեցին, կարծես նուէր գրկելու համար քաղաքակիրթ աշխարհին . . . :

Աստուած ինչու չի խղճաց արդեօք, գոնէ օրօրոցի անմեղ մանուկներուն, որոնք՝ պատերուն զարնուելով, սուխններու ծայրերը անցուելով, խարոյկներու մէջ խորովուելով նահատակուեցան . . . : Ներսէն ու Լենկթիմուրն անգամ գերեզմաններու խորերէն նախանձեցան կիլիկիան ջարդին գերակատարներուն ՚ի գործ գրած վայրագութեանց աներևակայելի տեսակներուն . . . :

Ո՛հ երթալ չեմ ուզեր այեւս այն անիծեալ վայրը, ուր արձակ համարձակ կը պտտին այն մարդակերպ ճիւղաները, միշտ յոխորտալով իրենց քաջութեան վրայ, մնալով միշտ անպատիժ . . . »:

ՕՍՄԱՆԻԷԻ (*) ԶԱՐԴԸ

Օսմանիէի ջարդէն հրաշքով ազատած Հայ մը կը պատմէ հետեւեալ կերպով:

«Սարիլ մէկին՝ երբ Ատանայի ջարդին լուրը էրզինի կառավարիչ Ասաֆ պէյի կողմէ հեռագրուեցաւ, Օսմանիէի թուրքերն ալ սկսան կատաղի և ջարդի պատրաստուել: Նոյն օրուան իրիկունը թուրք երեւելիները զօրանոց կանչուեցան, ուր ժողով գումարուած էր տեղւոյն երեւելիներէն Հաճի Հիւսէին էֆ.ի նախագահութեան տակ և որուն կը մասնակցէին տեղական կառավարութեան պաշտօնեաներն ալ: Միւսնոյն գիշերը՝ անշուշտ զօրանոցի գիշերաժողովին որոշումով անմիջապէս լուր գրկուած էր շրջակայ գիւղերուն և շրջուն Աշիբէթներուն, որ փութան Օսմանիէ դալ ջարդին մասնակցելու և կամ օգնելու համար: Գիւղացիները անմիջապէս

(*) Օսմանիէ գաւառակը կը գտնուի Ասանայի Հիւսիսային Արեւելեան կողմը երեսուն և վեց ժամ հեռաւորութեամբ: Զարդէն առաջ ունէր 1000 տուն քրեակիչ, որոնցմէ 200 տունը մեծամասնութեամբ Հաճընցի Հայեր էին և որոնք շատ բարեկեցիկ փիճակ մը ունէին, շնորհիւ իրենց ջանասիրութեան:

Թափուեցան Օսմանիէ, որոնց բաժնուեցաւ զօրանոցի պատրաստ զէնքերն ու սաղմանիւթերը :

Գիշերուան արտաստովոր բազմութիւնն ու իրարանցումը տեսնելով սարսափի մատնուեցանք, և զժրախտ քրիստոնեաներս անմիջապէս իրարու քով գալով՝ կոտորեցան թորոս անուշով քաջասիրտ հայ մը գախմագամին զրկեցինք հասկնալու համար այն գիշերուան իրարանցումին պատճառը : Վարպետորդի տեղակալը՝ ջանացեր էր համոզել մեր մարզը թէ՛ քրիստոնեաներու համար բան մը չի կայ, այլ միայն Փայտաի բերդին բանտարկեալները փախած են և անոնց ձերբակալութեանը համար պահեստի զօրք կը ժողվինք : Երկրորդ անգամ հայ մը զրկեցինք ըսել տալու համար թէ՛ շատ կը վախնանք և մեր կեանքերուն պաշտպանութիւնը կը խնդրենք : Այս անգամ խորամանկ տեղակալը՝ տեղւոյն փոխին ու զինւորական հարկւրապետը զրկեց համոզելու և ապահովցնելու համար թէ՛ բան մը չի կայ մեզ համար և արդարեւ անոնք երզումներով վստահեցուցին զմեզ : Եւ սակայն հակառակ անոնց հազարումէկ երզումներուն չի կրքանք քնանալ այն գիշերը և մեր երիտասարդները պատրաստ հսկեցին մեր վրայ :

Հետեւեալ օրը՝ սոստուն կանուխէն թուրքերն սկսան գեղերիլ մեր թաղերուն շուրջը և խորհրդաւոր խօսքեր ու սկիարկներ նետել մեր վրայ : Յանկարծ թմբուկի ձայն մ'առինք և ահա թուրքերն սկսան համախմբուիլ շուկային մէջ : Ամէն կողմէ թուրքերու ետուղեր մը ծայր տուաւ, ոմանք զէնք կը փոխադրէին և ոմանք ալ խուժանին մոլեռանդութիւնը կը զրգռէին : Այս միջոցին Օսմանիէի հայ երեւելիներէն Մալխաս ազա՝ գախմագամին քով գնաց, կրկին պաշտպանութիւն խնդրելու համար :

Գախմագամը ծաղրանքով ընդունած էր հայ երեւելին և անմիջապէս ետ գարծուցած էր յայտնելով զրութեան վտանգաւոր հանգամանքը :

Հազիւ թէ Մալխաս ազան վերադարձաւ, և ահա յարձակումները սկսան, որուն ի տես հայ ժողովուրդը խուժեց եկեղեցին և Պաղարիանի տունը :

Ապրիլ երկու՝ Հինգշաբթի ժամը 2 ին (Ը.թ.) էր որ յարձակումը սկսաւ Օսմանիէ վերի թաղէն և առաջին անգամ զարնուեցաւ հայ երեւելի վաճառական Մամալմալեանը : Խուժանը վերի թաղին մէջ նախ՝ յարձակեցաւ հայ բողոքականաց ժողովարանը որուն մէջ իրրեւ հիւր կը գտնուէին տասն և եօթը Աստուածաբան Հայ Բող. պատուելիներ, որոնք ամբողջապէս դանակէ անցան : Ասոնք օր մ'առաջ Այնթապէն և Մարաշէն եկած էին Ատանայի Գրիս . Միութեան երթալու համար և որոնց մէջ կը զբանուէր մեծանուն Փրօֆէսէօր Լեւոնեանը : Վերի թաղը որ մեծամասնութեամբ հայ բողոքականներէ կը բաղկանար ամբողջութեամբ ջարդուեցաւ և կրակի արուեցաւ և միայն տարիքոտ կիներէն ոմանք իրրեւ գերի փոխադրուեցան կառավարութեան պաշտօնատունը :

Վերի թաղէն ետքը՝ խուժանը յարձակեցաւ հայ լուսաւորչականաց պատկանող վարի թաղին վրայ և հայ եկեղեցին պաշարուելով ամէն կողմէ, բազմաթիւ քրիստոնեաներու վրայ քարիւղ սրսկուեցաւ և կրակի արուեցաւ, որուն մէջ այրեցան հինգ հարիւր երկսես հայեր, սոսկալի գոռում գոչումներով : Դուրսը տալով ու գուռնան կը զարնուէր և խուժանը պար բռնած խրախճանութիւններ կը կատարէր . . . : Զէնքերու գոռումները, զինուորական փողահարութիւնները, հրկններու մարդակեր բոցերուն ճարձատիւնները, տալով գուռնաներու

Կիլիկիոյ նահատակներէն

ՓՐՕՖ. ՍՍ.ԲԳ.ԻՍ ԼԵՒՈՆՆԱՆ

ԵՒՂ համալսարանէն ԵՂՅԱՆՈՒՄԱՐՏ ԵՒ ՆԵԱՆԱԼՈՐ
ՈՒՍՈՒԳԻՅ Այնքապի Կ. Թ. գօլէժի :
(1850—1909)

ձայները , այրողներու սրտակակիծ ճիչերն ու խուժանին վայնասոււնները , իրար խառնուած անուլի վիճակ մը ըստեղծած էին . . . :

Կրակին մէջէն փախչող յղի կիներու որովայնները կը պատէին և սաղմերը դուրս կը թափէին եկեղեցւոյ գրան առջև , և նոյն իսկ կաթնատու մայրերու դիեցուցած մանուկները իրենց մօր դիակին քով պատկած կաթ կը ծծէին խուժանին աչքերուն առջև : Այս վիճակին մէջ ողջ մնացած քանի քանի անաէր մանուկներ կրակին մէջ նետուեցան և կամ փողոցները շուներուն կեր եղան : Օսմանիէի մէջ գործուած վայրագութիւնները Կիլիկիոյ եղևունին գլուխ գործոցն է :

Վայրագ խուժանը եկեղեցին իր պարունակած հինգ հարիւր հօգիով մէկտեղ այրելէ ետքը , յարձակեցաւ Պագաղեանի տան վրայ , որուն մէջ կային երեսուն այրեր և բաղմաթիւ կիներ ու տղաքներ : Ասոնցմէ հայ կին մը ձերմակ գրօջ մը բռնած դուրս ելաւ և աղաչեց որ խնային իրենց կեանքերուն , այն պայմանաւ որ պիտի ընդունին ինչ որ ատաջարկուի իրենց : Ազաջանքը իբրև թէ ընդունուելով , ջարդողները հոն գանուող հայերը դուրս հանեցին և քիչ մ'անդին գանուող կառավարական պաշտօնատուներ առաջնորդելու պատրուակով հրապարակին վրայ տարին և հոն ուրազներով , կայցիններով , սուրերով , թուրերով և բիրերով կտոր կտոր ըրին ամբողջ այրերն ու շատ մը կիներ , միայն քսան և մէկ կիներ ու մանուկներ աղատեցան , ասոնք ալ վիրաւոր վիճակով , որոնք փոխադրուեցան կառավարութեան դուռը :

Պագաղեանի տունն ալ այրելէ ետքը փողոցին մէջ արուակի մը եղերքը գտան զոյգ մը փոքրիկ հայ աղջիկներ որոնք իրենց ստացած վէրքերը կը լուային , խուժանը

զոյգ մը հայ հրեշտակներն ալ իւրացուց զիւզերը փախ-
ցնելով :

Հայ թաղերը ամբողջապէս կործանելէ ետքը , սկսան
բարեւիրա թուրքերու տուները խուզարկել , փախնալով
թէ մի գուցէ դեռ հայ մնացած ըլլայ և որով թերանան
իրենց պարտականութեան մէջ : Գտան վերջապէս թուր-
քի տուն մը , որուն մէջ պահուած էր յիտունի չափ այրեր
և բազմաթիւ կիներ ու աղաքներ , որոնք ամբողջութեամբ
ջարդուեցան : Իսկ այս միջոցին մի քանի Յոյներ կը զա-
նազանուէին կարմիր կտաւէ փաթթոցներով , որոնց պատ-
ուիրուած էր առաջուրնէ այնպէս շարժիլ :

Օսմանիէի զարգացած և փայլուն երիտասարդներէն
տասն և եօթը հոգի փախած և ինկած էին հեռագրատու-
նը , որուն բարեւիրա պաշտօնեան՝ խղճալով անոնց վրայ
պահած էր զանոնք պաշտօնատան առատազին մէջ :

Սակայն ջարդէն հինգ օր ետքը հեռագրատան պաշ-
տօնեային տան թուրք սպասուհին՝ թաղին մէջ երթալով
կը պոռայ թէ իրեն գտնուած տունը կեալբո կայ : Ան-
միջապէս խուժանը՝ պաշարեց հեռագրատունը և առաջ-
նորդութեամբ խուժանապետն Հաճի Հիւսէին էֆ.ի ,
պահանջեց որ հոն գտնուող հայերը իրենց յանձնուին :
Հաճի Հիւսէին էֆէնտին՝ որ Օսմանիյէ երկրորդ Աստ-
ուածն է , հայ աղաքներուն քով ելաւ և համոզեց որ պի-
տի խնայէ իրենց կեանքին և նոյնիսկ երգումներով վըս-
տահեցուց որ պիտի պաշտպանէ և որով հրաւիրեց յանձ-
նել՝ առաջին անգամ իրենց զէնքերը և հետեւիլ իրեն :
Հայ աղաքները՝ վստահ Հաճի Հիւսէին էֆէնտի կա-
րողութեանը վրայ , փաթթուած էին անոր օտքերուն , ա-
զաչելով պաղատելով որ ի սէր Աստուծոյ խնայէ իրենց
կեանքին : Դժբախտ հայերը նախ հարսերու պէս կամ

Օսմանիէի ցահասկներէն
ՍՍ.ՄՈՒՎԷՆ ԱՐՄԵՆՅԱԿ ԻԸԹԸՅԵՆՆԵ
ԵՂԱՍԹՐԵՆԵՐ

Վորթուելիք ոչխարներու պէս դուրս հանուեցան և Հաճի Հիւսէին էֆի մէկ հրամանովը աչքին առջեւ իրարու վրայ խողխողեցին, 17 հաս հայ կարիճները: Մարդակերպ ճիւղայ Արապ Մէհմէտ և և Ահմէտ կոչուածները մորթեցին հայ ազգաները: Կառապի գաղան Արապ մէհմէտը զժբախտ Սամուէլ Բըթրֆեանը խողխողած առնն զուգս ժայթքող արիւնէն արհերովը խմելով գոչեց «էլիամսուլլահ կեալըր գանը իջիմ, արքըգ Կոլմեմ — Փառք Աստուծոյ քրիստոնեայի արիւն խմեցի, ա՛լ չեմ մեռնիր...»:

Օսմանիէի հայութիւնը ամբողջապէս բնաջինջ ըլլալէ ետքը, մնացած մի քանի տարիքոտ կիները կառավարութեան պաշտօնատուներ լեցուեցան և Զարգերէն ետքը, սկսան անոնց վրայ յարձակիլ մնացածներն ալ Զարգերու ստիպումով, կառավարութիւնը ընդգիմացաւ յայտնելով որ գոնէ անոնք իրբև նմոյչ պէտք է մնան:

Ապրիլ 1 էն մինչև 15, Զարգը շարունակուեցաւ անգաղար և Զարգուեցան բազմաթիւ հայորդիներ, որոնք ուրիշ տեղերէ Օսմանիէ կուգային, յուսարով թէ հոն Զարգ չի կայ, և կամ ճամյորդութեամբ կ'իջեւանէին Օսմանիէ որոնք անմիջապէս դանակէ կանցնէին:

Օսմանիէի անձի կորուստը հաղար հինգ հարիւրի կը հասնի:»

ՀԱՍԱՆՊԷՅԼԻԻ (*) ԶԱՐԴԸ

Տեղացիներէն մէկը կը պատմէ. —

« 1909 Ապրիլ 2ին Հինգշաբթի օրը իրիկուան զէմ

(*) Հասանպէյրի Օսմանիյեկն վեց ժամ հեռու հիւսիսային կողմը գտնուող գիւղաքաղաք մ'է, և 1908ի պաշտօնական մարդահամարի միջոցիկ ունեւ 1848 Հայ բնակիչ:

մեր գիւղը պաշարեց 10,000 հոգիէ աւելի բազմութիւն մը որ կը բազկանար՝ Իտահիէն, Բիլիսէն, Տիգրանակերտէն, Խարբերդէն, Այնթապէն, և Մարաթիոյ կողմերէն եկած քիւրտերէ և թուրքերէ: Այն գիշերը վախու սարսափի մէջ անցուցինք: Հետեւեալ օրը Ուրբաթ առտու յարձակումը սկսաւ գիւղին շորս կողմէն և մենք անմիջապէս ինքնապաշտպանութեան դիմեցինք: Երկուստեք բուռն ընդհարումներ տեղի ունեցան մինչև իրիկուն: Գիշերը հանգիստ անցուցինք և սակայն հաղիւ թէ չարաթ օրուան արշալոյսը ծագած էր, ընդհանրումները դարձեալ սկսան. կէս օրուան առնները յարձակումը կրկնապատկուեցաւ և գիւղը կրակի բռնեցին հարաւային արեւմտեան կողմի ծայրէն: Այս միջոցին նահատակուեցան օսման և հինգ մարտիկներ և սակայն մեր քաջամարտիկ հայորդիները փոխանակ ընկճելու ա՛լ աւելի զօրացան ու քառասունի չափ երիտասարդներ գիւղէն դուրս ելնելու քաջութիւնն ունեցան և խուժանին վրայ քալեցին անվեհեր: Տասնեակ հազարաւորներէ կազմուած վախկոտ խուժանը յանկարծակիի եկած ցիրուցան եղաւ, փախաւ կատարեալ անկանոնութեամբ և գիրար կոխկրտելով: Այս յարձակման միջոցին մալգէրի գնդակով մը ծուռդէն վիրաւորուեցաւ մեր գիւղապետին՝ Կիրակոս ազա Բէշիշեանի զաւակը Պետրոս էֆէնաին, որ խուժին կ'առաջնորդէր: Վիրաւորը բերին և ամբողջ գիւղը սուգի ենթարկուեցաւ, սակայն պէտք չէր յուսահատիլ ու ընկճիլ, վայրկեանը փափուկ և սրտաձմիկ էր:

Գիշերը վրայ հասաւ և վառ խուժանը մութէն օգտուելով դարձեալ պաշարեց մեր գիւղը: Խուժանապետները բարձր ժայտերու զուլս ելած՝, գիշերուան խոր

լրութեան մէջ կը պտտային «Կիրակոս աղա(*)», թեպիմ օլուն թեպիմ, վալլանի պիր թանկենիգի պիլի սաղ պր-
 րագմայրգ » : Աստու եղաւ եւ ինչ տեսնենք խուժանին
 քանակը բազմապատկուած էր, այլ եւս անկարելի էր
 այդչափ ճիւղաներուն հետ շարժուիլ : Ժողովուրդը շուա-
 րած, ցնորած եւ վերջին աստիճան յուսահատ, որոշուժ
 տուաւ վախճիլ, վարձիկ լեռները սարէ սար եւ ձորէ
 ձոր, մինչեւ որ գանուի սպանով սպասանարան մը :
 Գիւղը պարպուեցաւ եւ Կիրակոս աղայի ընտանիքէն
 դատ վարդ չի մնաց գիւղին մէջ : Գիւղապետնիս ալ ճա-
 րահատ ստիպուեցաւ գիւղերուն մութին մէջ գիւղը ձգել
 խուժանին քմահաճոյքին եւ եյնել լեռը ընտանիքով : Հե-
 տեւեալ կիրակի օրը խուժանը կը մտանար գիւղին եւ
 յուսալով որ զիմագրութեան պիտի բաղխի վերջին աս-
 տիճան վախով ու գետններուն վրայէն սուրսկելով կը
 քալէր : Վերջապէս գիւղին ամէն կողմերէն կրակ գնե-
 լով սպասեցին հետեւանքին եւ երբ ո եւ է շարժուժ չի
 տեսան, խուժեցին գիւղին մէջ : Ալան թալանը սկսաւ եւ
 մենք հետուներէն կը գիտէինք մեր սուռներուն պարպուիլը,
 մեր ինչքերուն յափշտակուիլը եւ մեր սուռներուն հրդեհ-

(*) Կիրակոս աղան՝ Հասանպէշլի թե՛ աղան եւ թե՛
 վանանն է : Տարիք յիսունը անցած, պարթեւահասակ,
 հսկայակազմ, առիւծասիրտ հայրորդի մը, որուն քա-
 ջութեանն ու նարպիկութեանը շնորհիւ եր որ Հասան-
 Պէշլի հայութիւնը՝ զոնե մասամբ ազատեցաւ : Զարդեն
 ետքը՝ առաջին հոգն եղաւ իր գիւղին եկեղեցւոյն վերա-
 շինութիւնը, զոր հագիւ թե գրուի հանած եր, Ասա-
 նայի կռասկալ ճեւալ պէշը փոցնել տուալ դարձեալ
 միւսնոյն խուժանին ձեռքով... : [Ծ.— Յ. Թ.]

Կիլիկիոյ Գահաւակներէն
Վ.Ս. ՆՍ. ԶԱՐԻԹ ԶՈՂՆՆԱՆ
 Այնթապի, Մարաշի եւ Էջմիստի վարժարաններէն
 Երջանաւարտ եւ բուսապետութեան Երջանին բերդարգե-
 լութեան դասապարտուած էր :²

Վ.Ս. ՍՏԵՓԱՆ ԲՈՎԶԱՆՆԵԱՆՆԱՆ
 Ալպուսթանի, Մարաշի եւ Հարուսիէի քարոզիչ եղած

ուիլը: Գիւղը աւերելէ եւ քանդելէ ետքը մարդու որսի ելան լեռներն ու անտառները: Կատաղի գայլերու պէս օրերով հալածեցին զմեզ լեռներու վիթխարի ժայռերուն եւ խիտ անտառներուն մէջ: Կը փախչէինք, կը փախչէինք միշտ առաջ, գէպի առաջ եւ սակայն սէր, չէինք գիտեր: Մեր մէջէն բնականաբար շատեր սպաննուեցան, մեր վրայ թափուած գնդակներու կարկուտէն: Ողջ բռնուած կլինեքէն գեղեցիկները կը գատէին եւ կը փախցունէին անմիջապէս, խակ միւսները այրերուն հետ կը ջարդէին անխնայ: Այս կերպով փախցուածներէն սաստիկ հայուհիներ մնացին իրենց ձեռքը կրօնափոխ եւ ամուսնացած: Իսկ մէկ հաս մ'ալ, Ղազարին ազջիկը 18 տարեկան Մարիամ՝ բոլորովին անյայտացաւ:

Այս անուրբ վիճակէն ազատողներս ինկանք Մարաշ եւ Ֆրնտրճագ, սակայն լեռներու վրայ, անտառներու մէջ մարդկային որսը շարունակեց մինչեւ ամիս մը:

Հասան պէյլի եկեղեցին եւ սուները այրեցին եւ երեք քահանաները՝ որոնցմէ երկուքը Կիրակոս ազալի եղբայրներն էին, սպաննեցին: Մարդկային կորուսան է 285 հողի եւ այսօր երկու հարիւրէ աւելի այրի կլինեք մնացած են անտէր եւ շատ խղճալի վիճակի մէջ:»

Հասան պէյլի նախասամարսին մեջ վիբաւորուած Պետրոս Քեթեբեանի մէկ ուշագրաւ նամակը, ուղղեալ եղբօր ի Պէյրութ:

Մարաշ 6/19 Ապրիլ 1912

Սիրելի եղբայր (*)

Ինչպէ՞ս բացատրեմ վիճակնիս որ չի յուզուիս, մի՞ ցաւեր երբէք, ինչ որ է եղաւ: Անթիւ խուժանի մը զէմ

(*) «Բիւզակցիոն» թիւ 3822:

գրինք երեք օր, վերջապէս շարաթ առաւօտ տեսանք որ խուժանը տանապատկուած էր, շարունակեցինք կոիւր, մինչեւ կէսօրէն ժամ մը վերջը, այնպիսի ստատուածեամբ մը որ հրացաններու ձայնէն գիւղին շուներն իսկ սկսան իրենց ծակերը քաշուիլ: Թէպէտ ամէն կողմէ պաշտպանուած էինք, սակայն խուժանը տկար կողմ մը գտնելով ընդը ձեռք անցուց եւ յառաջանալով սկսաւ այրել շուկան: Տեսայ որ ձարերնիս հասնելու վրայ է, մեր սուները քաշուեցանք հայրիկին, մեր երկու եղբայրներուն եւ ուրիշ մի քանիներու հետ: Հազար հինգ հարիւրի չափ խուժան մը պաշարեց մեր սուներ, որուն շուրջը կոիւ մը ըրինք երկու ժամ անդադար, զոր չեմ կրնար բացատրել: Թերեւս 2-3000 է աւելի հրացան պարպուեցաւ երկու կողմէն եւ յաջողեցանք ստիպել խուժանը որ նահանջէ, որոնց ետեւէն իջնալով վառեցինք մինչեւ տաճկաց գերեզմանոցը որ ինչպէս գիտես կը գտնուի գիւղէն տասն եւ հինգ վայրկեան հեռուն:

Սակայն Չընարը ազրիւրին քով, մալգէրի գնդակով մը սրունգէս զարնուելով գետին ինկայ եւ եղբայրնիս հասնելով զիս առն փախցուց: Մութը կոխեց, գիւղին բնակիչներէն մարդ մը չէր մնացած բացի մեզմէ, կերեւէր թէ լեռը փախած էին: Խուժանը սկսաւ պոռալ գիմացի բլուրէն, հայրիկին անունը տալով, « Կիրակոս ազա՛, յանձնուէ, գիւղին մէջ քեզմէ զատ ուրիշ մարդ չի մնաց»: Վերջապէս ձգել փախչիլը խեղճութիւն սեպելով մէյ մէկ ձի հեծանք ու փախանք, եւ անսկարագրելի դժուարութիւններով յաջողեցանք Մարաշ հասնիլ: Հիմա Մարաշի Գերմանական հիւանդանոցին մէջ նպաստով կապրինք: Կը յուսամ թէ այս վերջէն պիտի ազատիմ, հայրդ, եղբայրներդ Գրիգոր ու Մատթէոս եւ փոք-

քիկ Յարութիւնս քովս ողջ են: Կիներէն և միւս տղաք-ներէն զեռ լուր մը չ'կրցանք առնել, կը յուսանք թէ տեղ մը փախած են, բայց չենք գիտեր թէ ո՞ւր: Միւս ազգականներն ողջ թէ մեռած են, չենք գիտեր: Լափածը, Պաղչէ, Գուշճու, Քէլէր, Քիշնազ, Էնթիլի, այրեցան և բնաջինջ եղան:

Վերաւոր եղբայրդ
Պ Ք.

Յ. Գ. Օսմանիէի մէջ հայ չի մնաց, նոյնպէս Խառնը: Պաղչէէն միայն Գրիգոր Կէօլճեանը ազատեր է, այն ալ Հալէպ փախչելով: Լափածը 30, Էնթիլիէն 13, Քիլէր և Գուշճուէն 20 և պանդուխտներով 2500 հոգինոց Հասան պէյլիէն առայժմ միայն 150 ազատած են: Խուժանը մեր տունը այրելէ ետքը զէպ ի լեռ անտառներուն մէջ յարձակեր է, և հօրեղբայրդ Տ. Պետրոս քահանան, հօրեղբորորդիդ Տ. Յովհաննէս քահանան, Տ. Ներսէս քահանան ու քեռայրդ Կոստանդեանը և ուրիշ հայեր Գարա-Վարքի բերդին մէջ գտնելով տանջանքներով խողխողեր է: Նոյն

Պաղչէ և Իսլահիէ գաւառակներու սահմաններուն մէջ այրած գիւղերը:

Պաղչէէն

500	տուն	այրած	Հասան պէյլիի գիւղաքաղաքին	մէջ
120	»	»	Պաղչէ	»
75	»	»	Շանրգ տէյրմէն	գիւղին
130	»	»	Խառնը	»
120	»	»	Լափածը	»
35	»	»	Գուշճու	»

10	տուն	այրած	Սալրանը	գիւղին	մէջ
30	»	»	Գուրաղար	»	»
15	»	»	Գրգլաճ	»	»
40	»	»	Քիշնէզ	»	»
75	»	»	Կէօք-Չայիր	»	»
8	»	»	Գայիազ	»	»

Իսլահիէէն

45	տուն	այրած	Քէլէր	»	»
35	»	»	Էնթիլի	»	»
10	»	»	Քիւրա-Պաղչէսի	»	»
10	»	մատամբ	վնասուած Սպիտին փաշա չեֆթլիչի	»	»
8	»	»	»	Քիւրա-Տարաղըն	»

1266 տուն այրած են

Վերոգրեալ գիւղերուն մէջ պատահած ջարդ, թալան ևւ հրդեհներուն նկարագրութիւնները մի առ մի ներկայացնել հարկ չեմ տեսներ, որովհետև յիշեալ գիւղերն իրարու շատ մօտիկ ըլլալով Հասան պէյլիի վրայ յարձակող խուժանին ձեռքով կատարուած են միեւնոյն խժգժութեամբ ևւ վայրագութեամբ:

ՍԱՅ-ԿԷՉԻՏԻ ԶԱՐԴԸ

Ականատես մը կը պատմէ.—

« Սայ - Կէչիտ 80 - 90 տունէ բազկացեալ թրքարնակ գիւղ մըն է, Սիւէն Ատանա երկարող ճամբուն վրայ: Մենք երեսուն անձեր էինք, որ հոն բաւական ատենէ ի վեր կ'ըբաղէինք կօշկակարութեամբ, զարբնութեամբ:

[ԿԻԼԻԿԻՈՅ ԱՂԷՏԸ, Յ. Յ. Թ.]

քիկ Յարութիւնս քօլս ողջ են: Կիներէն և միւս սղաք-
ներէն գեռ լուր մը չ'կրցանք տանել, կը յուսանք թէ
տեղ մը փախած են, բայց չենք գիտեր թէ ո՞ւր:
Միւս աղգակահաններն ողջ թէ մեռած են, չենք գիտեր:
Լափածը, Պաղչէ, Գուշճու, Բէլլէր, Բիշնազ, Էնթիլլի,
այրեցան և բնաջինջ եղան:

Վերաւոր եզրայրդ
Պ Ք.

Յ. Գ. Օսմանիէի մէջ հայ չի մնաց, նոյնպէս Խառնը:
Պաղչէէն միայն Գրիգոր Կէօվճեանը ազատեր է, այն ալ
Հալէպ փախչելով: Լափածըրէն 30, Էնթիլլիէն 13, Բիլլէր
և Գուշճուէն 20 և պանդուխտներով 2500 հոգինոց Հասան
պէյլիէն առայժմ միայն 150 ազատած են: Խուժանը
մեր տունը այրելէ ետքը դէպ ի լուռ անտառներուն մէջ
յարձակեր է, և հօրեղբայրդ Տ. Պետրոս քահանան, հօրեղ-
բօրորդիդ Տ. Յովհաննէս քահանան, Տ. Ներսէս քահա-
նան ու քեռայրդ Կոստանդեանը և ուրիշ հայեր Գարա-
վարքի բերդին մէջ գտնելով տանջանքներով խողխողեր է:
Նոյն

Պաղչէ և Իզահիէ գաւառակնու սահմաններուն մէջ
այրած գիւղերը:

Պաղչէէն

500	տուն	այրած	Հասան պէյլիի գիւղաքաղաքին	մէջ
120	»	»	Պաղչէ	»
75	»	»	Եանրգ տէյրմէն գիւղին	»
130	»	»	Խառնը	»
120	»	»	Լափածը	»
35	»	»	Գուշճու	»

10	տուն	այրած	Սալրանը	գիւղին	մէջ
30	»	»	Գուրտար	»	»
15	»	»	Գրզլաճ	»	»
40	»	»	Բիշնէզ	»	»
75	»	»	Կէօք-Չայիր	»	»
8	»	»	Գայխազ	»	»

Իսլահիէէն

45	տուն	այրած	Բէլլէր	»	»
35	»	»	Էնթիլլի	»	»
10	»	»	Բիւրա-Պաղչէսի	»	»
10	»	մասամբ	վնասուած Ապխաին փաշա	չիթիլլի	»
8	»	»	»	Բիւրա-Տալաղըն	»

1266 տուն այրած են

Վերողրեալ գիւղերուն մէջ պատահած ջարդ, թալան
և հրդեհներուն նկարագրութիւնները մի առ մի ներկա-
յացնել հարկ չեմ տեսներ, որովհետեւ յիշեալ գիւղերն իրարու
շատ մօտիկ ըլլալով Հասան պէյլիի վրայ յարձակող խու-
ժանին ձեռքով կատարուած են միեւնոյն խժոժութեամբ
և վայրագութեամբ:

ՍԱՅ-ԿԷՉԻՏԻ ԶԱՐԴԸ

Ականատես մը կը պատմէ:—

«Սայ-Կէչիա 80 - 90 տունէ բազկացեալ թրքարնակ
գիւղ մըն է, Սիսէն Ատանա երկարող ճամբուն վրայ:
Մենք երեսուն անձեր էինք, որ հոն բաւական ատունէ
ի վեր կ'ըրաղէինք կօշկակարութեամբ, զարքնութեամբ:

[ԿԻԼԻԿԻՈՅ ԱՂԷՏԸ, Յ. Յ. Թ.]

Ապրիլ 2ի հինգշաբթի օրը, մեր ընկերներէն մէկը՝
 Խանճի Մինաս, իր ձին արածելու համար գիւղէն դուրս
 ելլել ուղեց, բայց գիւղին երեւելիներէն Հաճի պէջը ար-
 գիւղեց զինք և զմեզ խիստ հակողութեան տակ առնել
 առաւ՝ մինչև ժամը 8: Այդ ատեն տեսանք որ Սիւնն
 կարաւանը կուգայ բազմաթիւ ճամբորդներով, որոնց մէջ
 կը գտնուէին Հայ Բող. քարոզիչներ ու կիներ՝ որոնք
 Ատանա կ'երթային գուժարուելիք Կիլիկեաց Բող. Քրիստ.
 միութեան մասնակցելու համար: Երբ մենք տեսանք զա-
 նոնք, խիտն իրենց քով վազեցինք և գիւղին մէջ մեզի
 դէմ եղած խստութիւնը բացատրեցինք, որոնք շատ զար-
 մացան: Ասոր պատճառը հասկնալու համար Սթեյլիանոս (*)
 պատուելին՝ միւտիքին քով գնաց բացատրութիւն ու-
 ղելու համար: Մենք գիւղացիներու արտասովոր եռուզե-
 րուժէն հետզհետէ վախնալ սկսած էինք: Կէս ժամ ետքը
 պատուելին գալով ըսաւ թէ «վախու բան մը չ'կայ միւ-
 տիքը զիս վատանցուց և ըսաւ թէ զձեզ պիտի պաշտ-
 պանենք»: Այս խօսքին վրայ մենք մեր առնները գացինք
 իսկ ճամբորդները պանդոկ մտան՝ որ մեր առններուն զի-
 մացն էր, այնպէս որ հեռուէն կրնայինք տեսնել:
 Մութը կոխեց, երեւոյթները շատ ախտըր գիշեր մը կը
 գուժէին, մեր ներքին վրդովմունքը երթալով կ'աւելնար:
 Գիշերը ժամը մէկին գիւղացիները մեր կեցած տունը պա-
 շարեցին և մեր քով գտնուող միայն մէկ շագմագլը
 հրացանն իսկ ուղեցին՝ զոր յանձնեցինք, ասոր չի վատան-
 լով՝ իրենց մէջէն երկու թուրք, Ատամ Հասան օղլու Ալի
 և Ալի քէհեա՝ մեր տան մէջ մտնելով՝ ամէն կողմ խու-

(*) Պատուելի Սթեյլիանոս Յոյն Բողոքական մ'եր,
 Հայկ. վարժարաններէ շրջանաւարտ: (Ծ.—Յ. Թ.)

զարկեցին, բոլորովին վատան ըլլալու համար թէ ուրիշ
 զէնք չկայ մեր քով: Այդ գիշեր մեր վրայ հրացան չի
 պարսկեցին: սովայն մեր դէմը գտնուող պանդոկը, ուր
 ապաստանած էին քարոզիչներն ու հետեւորդները, մինչև
 առաւ հրացանի բանուեցաւ, բայց բարեբաղդաբար մահ
 չի պատահեցաւ: Արշալոյսին, վտանգէ ազատելու յոյսով
 ես երկու եղբայրներուս հետ՝ քիչ մ'անդին Օսման քէհեայի
 տունը գացինք ուրկէ տեսանք՝ որ մեր տան դուռը կոտ-
 րելով ունեցածնիս կը թալանեն. թալանի զեկալարներն
 էին գիւղացիներէն Կիզիր հաճիինն օղլու Հաճի, Մէլէ-
 մէնճի օղլու Հիւսէին, Քէտէր օղլու Ահմէտ և այլն...:

Արեւածագին, գիւղին միւտիքը, երեւելիներէն Հաճի
 Պէյ, Մութթագա քէհեա, Օսման քէհեա և Սարը Մէհ-
 մէտ՝ պանդոկ դալով թէ՛ զմեզ և թէ՛ քարոզիչները իրենց
 հետ կառավարական պաշտօնատունը տարին: Մեր ունեցածը
 թալանուած ըլլալով, Հաճընէն եկող քարոզիչներուն և
 միւս ճամբորդներուն ունեցած կահ կարասիները միւտի-
 քը առաւ ու իր քով պանեց իրր աւանդ: Զմեզ ամենքնիս
 կառավարական պաշտօնատունը լեցնելէ ետքը, միւտիքը
 հրամայեց որ, տեղացի հայերը դուրս ելլին: Իր հրամանը
 կատարուեցաւ և զմեզ այլ և այլ տուներու մէջ տե-
 ղաւորել տուաւ: Ես երկու եղբայրներուս հետ Օսման
 քէհեային տունը գացինք, միւսներն ալ տեղաւորուեցան
 Հաճի Պէյի, Կէօյթախի, Հաճի Գարա Մէհմէտի և
 Կէօյ-Հասանի տուները, իսկ Հաճընէն եկողները միւտի-
 քին քով մնացին:

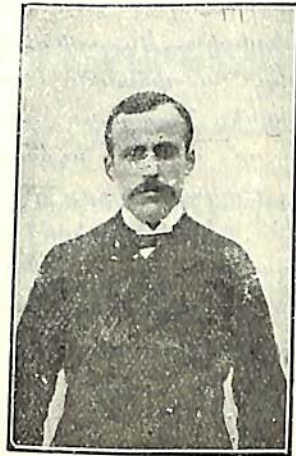
Ուրբաթ էր, կէս օրուան նամագէն ետքը Տէրէնտէլի
 Օմուրճան և Սարը Մէհմէտը սկսան բարձր ձայնով
 պոռալ « ս'վ Թուրքեր, դեռ ի՞նչ կ'սպասէք, ջար-
 գեցէ՛ք Հայերը»: Այս սոսկալի խօսքերուն յաջորդեց ան-

ուելի հրացանաձգութիւնը : Վայրկեանը շատ տխուր էր , յոյսի ամէն գոնէր գոցուած էին մեզի համար , ինքնապաշտպանութեան համար ազօթքէն զատ ուրիշ միջոց չունէինք : Զարդարարները նախ Միւտիրին տանը վրայ յարձակեցան և ամենէն ասաջ Պատուելի Սթեփանոսը դուրս հանեցին : Ես հետուէն կը լսէի անոր աղիտըրո՞մ հառաչանքները . այդ ինչ «ժամ էր Աստուած իմ . ինք կը պաղատէր , իսկ թուրք խուժանը կը նախատէր զայն և և կը հեգնէր : Այս միջոցին Միւտիրը պատշգոմին վրայ նստած կը ժպտէր սաղայեղական ժպիտով : Հրացանները գոռացին , Պատուելին ձայնը դադրեցաւ : Կիներուն ազաղակը ու լալահասաջ ազերօր միտչեւ երկինք կը բարձրանար , որ սակայն խուլ էր , աւա՛ղ : Հետզհետէ հրացանի ձայները կը սասականային և լացողներուն ձայնը կը նուազէր . քիչ անցած , ամէն ազաղակ դադրեցաւ . հասկցայ որ բոլորն ալ մեռած էին . և Միւտիրը , Հաճի Պէյը , Սարը Մէհէմէտը , Մուրթաղա քէհեան հանգիստտեսը կ'ըլլային այդ անարկու տեսարանին , որուն առջև քարերն անգամ չէին գիժանար :

Մենք սարսափի մէջ , մեր ինչ բնակիքը չէինք գիտեր : Ես եզրայներուն հետ Օսման քէհեային ամբարը մտայ . մեզի միացաւ վերջէն նաև խանճի Մինասը : Այն ատեն ներս մտաւ Օսման քէհեայի եզրօր կինը Աչիշէ , որ լալով ըսաւ մեզի թէ «գիւղացիները բոլոր հայերը Զարգեցին , հիմա հոս պիտի գան կը խնդրե՞մ որ ձեր գլխուն ճարը նուրիք :» Յիշեալ կինը ամէն ջանք ըրաւ զմեզ չի յանձնելու համար խուժանին , սակայն անօրինակ վայրագութեամբ մը մեր կեցած ախոսին դուռը կտարելով ներս մտան և գմեղ դուրս հանեցին ու Տէրէնաէլի Մուսթաֆա , Մէլէմէնճի օղլու Հիւսէին , սորազան Ահմէտ և ուրիշ երկու մօլլա-

Սայ-Կէշիսի ջարդին մէջ նահատակուած Հանրեցիներէն ոմանք Տէր եւ Տիկին Միւայէլ Ալբեան , Պաս. Մէլիսնց Մալեան , Պաս. Կոստանցի Ք. Սիյանեանք եւ Պաս. Արսաւէս Պոյանեան .

Սայ-Կէշիսի մէջ նահատակուած ՊՍՏ. ԼԵՒՈՆ ՍԱՂՈՎՄԷՆՆԸ Հանրեցի Հայ. Բող. Բ. Եկեղեցւոյ Բարոզիչն էր .

ուրի հրացանաձգութիւնը : Վայրկեանը շատ տխուր էր , յոյսի ամէն գոներ գոցուած էին մեզի համար , ինքնապաշտպանութեան համար սղօթքէն զատ ուրիշ միջոց չունէինք : Զարգարարները նախ Միւտիրին սանը վրայ յարձակեցան և ամենէն ատաջ Պատուելի Սթեփանոսը գուրս հանեցին : Ես հետուէն կը լսէի անոր աղիողորմ հատաչանքները . այդ ինչ ժամ էր Աստուած իմ . ինք կը պաղատէր , իսկ թուրք խուժանը կը նախատէր զայն եւ կը հեգնէր : Այս միջոցին Միւտիրը պատշգամբին վրայ նստած կը ժպտէր սաղաթիլական ժպիտով : Հրացանները գուացին , Պատուելիին ձայնը զազրեցաւ : Կիներուն ազազակը ու լալաճառաջ ազերսը մինչեւ երկինք կը բարձրանար , որ սակաջն խուլ էր , աւանդ : Հետզհետէ հրացանի ձայնները կը սաստկանային եւ լացողներուն ձայնը կը նուազէր . քիչ անցած , ամէն ազազակ զազրեցաւ . հասկցայ որ բոլորն ալ մեռած էին . եւ Միւտիրը , Հաճի Պէյը , Սարը Մէհէմէտը , Մուրթազա քէհեան հանդիսատեսը կ'ըլլային այդ ահարկու տեսարանին , որուն առջև քարերն անգամ չէին գիմանար :

Մենք սարսափի մէջ , մեր ինչ բնելիքը չէինք գիտեր : Ես եղբայներուս հետ Օսման քէհեային ամբարը մտայ . մեզի միացաւ վերջէն նաեւ խանճի Մինասը : Այն ատեն ներս մտաւ Օսման քէհեայի եղբոր կինը Այիշէ , որ լալով ըսաւ մեզի թէ «գիւղացիները բոլոր հայերը ջարդեցին , հիմա հաս պիտի գան կը ինտրեւձ որ ձեր գլխուն ճարը նուշիք :» Յիշեալ կինը ամէն ջանք ըրաւ զմեզ չի յանձնելու համար խուժանին , սակաջն անօրինակ վայրագութեամբ մը մեր կեցած ախոսին գուրը կոտորելով ներս մտան և զմեզ գուրս հանեցին ու Տէրէնուէլի Մուսթաֆա , Մէլէմէնճի օղլու Հիւսէին , պօրազան Ահմէտ և ուրիշ երկու մօլլա-

Սայ-Կէշիշի ջարդին մէջ նահատակուած
Հանրեցիներէն ոմանկ
Տէր եւ Տիկին Միխայէլ Այրնեան , Պաս. Մելիսոն
Մալեան , Պաս. Կոստանյիս Գ. Սիլանեանէն
Պաս. Արսաւէս Պոյանեան .

Սայ-Կէշիշի մէջ նահատակուած
ՊՕՏ. ԼԵԻՈՆ. ՍՈՂՈՎՄԷՆՈՆ
Հանրնի Հայ. Բող. Բ. Եկեղեցւոյ Բարոզչն Էր.

ներ մեր վրայ յարձակելով իրենց ձեռքը գտնուող ատրձա- նակներով երկու եղբայրներս և խանճի Մինասը սպաննեցին : Ես այդ վայրագ տեսարանէն չտփազանց յուզուելով՝ կն- թարկուած էի գրեթէ նուազեալ վիճակի մը : Արիւնար- բու ոճրագործները իմ վրայ ալ յարձակեցան ըրերով ու գաւազաններով և գլխէս ու դէմքէս վիրաւորեցին և վերջապէս այն աստիճան ծեծեցին զիս որ՝ նուազեցայ և բոլորովին անշունչ ինկայ . սա միայն կը յիշեմ տարտա- մօրէն թէ՛՝ երբ զիս ալ գնդակով զարնել կ'ուզէին՝ մէկը ըսաւ . «գնդակիդ մեղք է, ստակեցաւ կեովուրը . եօ- լիւյի սիլահ սրգըլմազ» : Ինչպէս ետքը վրաս խու- զարկելով տասը սակի գրամն առեր էին : Կը յիշեմ թէ վրաս գտնուած վեց հաս լուցիկները առնելով՝ մեզ քովէ քով բերին այրելու համար , բարեբախտաբար վեց լուցիկն ալ մարեցան : Երկու ձի բերելով մեր երկուքը միոյն և միւս երկուքն ալ միւս ձիուն կապեցին պարանով մեր ոտքերէն , հինգ վայրկեանի չափ քարերու վրայ քաշկո- տելով փոսին մէջ նետեցին : Ես չտփազանց տառապեցայ և կզգայի թէ մեռնելու աստիճանին հասած եմ : Զմեզ փոսին մէջ ձգելով իրենք նետացան : Հազիւ կէս ժամ անցած էր , տեսայ որ՝ պզտիկ եղբայրս շարժեցաւ և մինչև Իսկ նստաւ . յանկարծ թուրք կին մը սոսկալիօրէն սկսաւ պոռայ թէ՛՝ « Կեովուրները ողջացան » , այս պոռչառքին վրայ խուժանը վերափին մեր վրայ յարձակե- լով՝ եղբայրս յօշոտեցին , իմ գէմքիս վրայ ծանր քար մը ձգեցին , քիթս կտարեցաւ և երկու յօնքերս սոսկալիօրէն վիրաւորուեցան . ասոր վկան դէմքս է :

Մութը կոխեց , երկիւզս կամաց կամաց փարատեցաւ , կեանքի յոյսը զեւ ներսս մտրած չէր : Ուտի կեցած տե- ղէս ելայ , մեռելներուն ձայն տուի , պատասխան տուող

չի կար : Եղբայրներէս մէկուն հագուտը հանելով վեր- քերս փաթթեցի և ուզեցի թողուլ այդ դժոգքը : Մեղմէ քիչ մը անդին գերեզմաննոց մը կար , հոն կանգ առի- աղօթք մը արտասանեցի , կարծես թէ մեռելութենէ յա- բութիւն առած էի : Սկսայ կամաց կամաց յառաջանալ . զարմանալի էր սակայն որ ծուռկերս կը կթոտէին , ապ- բելու ընազդիս քով ոյժս աւար էր , ինչպիսի ելլելով , քաշկոտուելով յաջողեցայ ճամբայ գտնել մեծ դժուարու- թեամբ և երեք օրէն Սիս հասայ (Սայ կէչիտէն Սիս վեց ժամ է) : Վիրաւոր , նուազած և խօսելու անկարող վի- ճակի մը մէջ էի : Սիսի կամուրջէն մինչև և որ վանք հա- սայ կեանքիս կէտը չի մնաց : Վանքին մէջ եղող ծանօթ- ներէս ոչ մին կրցաւ զիս ճանչնալ , որովհետև արիւնով ներկուած էի , գլխուս վրայ 18 վերք ստացած էի իսկ գէմքիս վրայ տասը : Վիճակս անտանելի էր , սակայն Աստուած փրկեց զիս : Վանքի միաբանութիւնը մեծ ինամքով զարմանել տուաւ զիս , որոնց հանդէպ երախ- տապարտ եմ :»

ՇԷՅԻՄՈՒՐԱՏԻ (*) ԻՆՔՆԱՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹԻՒՆԸ

Շէյիմ - Մուրատ Հայ գիւղի քահանան Տ. Գէորդ հայրը կը պատմէ . —

«Ապրիլ մէկի Զորեքչարթի օրը՝ քաղաքը — Ատանա — գացած երկու հայ գիւղացիներ՝ հիւ ի՛ նեւ վազելով գիւղ

(*) Շէյիմ-Մուրատ Հայ գիւղը կը գտնուի Ասսուանի 3 ժամ հեռուն դեպ ի հարաւ , Ճիհուրի գետին մօտերը , ունէր 45 տուն և 200 հոգի Հայ բնակիչ , եկեղեցի և վարժարան : Աղզը-Պոյոյիֆ գիւղն ալ միեւնոյն տեղը կէս ժամ անդին կը գտնուէր , 9 տուն և 45 հոգի բը- նակիչով . որոնք անբողոքապէս Հաճընցի էին :

ներ մեր վրայ յարձակելով իրենց ձեռքը գտնուող սարձա-
նակներով երկու եղբայրներս և խանձի Մինասը սպաննեցին :
Ես այդ վայրագ տեսարանէն չտախապանցի լինելով՝ են-
թարկուած էի գրեթէ նու ազնայ վիճակի մը : Արիւնար-
բու ոճրագործները իմ վրայ ալ յարձակեցան բիրերով
ու գաւազաններով և գլխէս ու գէմքէս վիրաւորեցին և
վերջապէս այն աստիճան ծեծեցին զիս որ՝ նուազեցայ և
բոլորովին անշունչ ինկայ . սա միայն կը յիշեմ տարտա-
մօրէն թէ՛ երբ զիս ալ գնդակով զարնել կ'ուզէին՝ մէկը
ըսաւ . «գնդակիդ մեղք է, սասակեցաւ կեալուրը . Կօ-
լիւէ սիլահ սրգըլմագ» : Իյնայէս ետքը վրաս խու-
զարկելով տասը ոսկի գրամս ատեր էին : Կը յիշեմ թէ
վրաս գտնուած վեց հատ լուցիկները ատնելով՝ մեզ քովէ
քով բերին այրելու համար . բարեբախդարօր վեց լուցիկն
ալ մարեցան : Երկու ձի բերելով մեր երկուքը միտն և
միւս երկուքն ալ միւս ձիուն կապեցին պարանով մեր
ոտքերէն , հինգ վայրկեանի չափ քարերու վրայ քաշկո-
տելով փոսին մէջ նետեցին : Ես չտախապանց տառապեցայ
և կողքայի թէ մեռնելու աստիճանին հասած եմ : Զմեզ
փոսին մէջ ձգելով իրենք հեռացան : Հազիւ կէս ժամ
անցած էր , տեսայ որ՝ սղօտիկ եղբայրս շարժեցաւ և
մինչև և իսկ նստաւ . յանկարծ թուրք կին մը սոսկալիօրէն
սկսաւ պոռայ թէ՛ « Կեալուրները ուղչացան » , այս
պոռչաութիւն վրայ խուժանը վերատին մեր վրայ յարձակե-
լով՝ եղբայրս յօշոտեցին , իմ գէմքիս վրայ ծանր քար մը
ձգեցին , քիթս կտարեցաւ և երկու յօնքերս սոսկալիօրէն
վիրաւորուեցան . ասոր վկան գէմքս է :

Մութը կոխեց , երկիւզս կամայ կամայ փարտանցաւ ,
կեանքի յոյսը գեւ ներսս մարած չէր : Ուստի կեցած տե-
ղէս ելայ , մեռելներուն ձայն տուի , պատասխան տուող

չի կար : Եղբայրներէս մէկուն հագուստը հանելով վեր-
քերս փաթթնցի և ուղեցի թողուլ այդ գժողքը : Մեզմէ
քիչ մը անդին գերեզմաննոց մը կար , հոն կանգ առի .
աղօթք մը արտասանեցի , կարծես թէ մեռելութենէ յա-
րութիւն անցած էի : Ակսայ կամայ կամայ յառաջանալ .
զարմանալի էր սակայն որ ծուռներս կը կթոսէին , ապ-
րելու բնազդիս քով ոյժս տկար էր , իյնալով ելլելով ,
քաշկոտուելով յաջողեցայ ճամբայ գտնել մեծ դժուարու-
թեամբ և երեք օրէն Սիս հասայ (Սայ կէչիսէն Սիս վեց
ժամ է) : Վիրաւոր , նուազած և խօսելու անկարող վի-
ճակի մը մէջ էի : Սիսի կամուրջէն մինչև որ վանք հա-
սայ կեանքիս կէտը չի մնաց : Վանքին մէջ եղող ծանօթ-
ներէս ոչ մին կրցաւ զիս ճանչնալ , որովհետև արիւնով
ներկուած էի , գլխուս վրայ 18 վերք ստացած էի իսկ
գէմքիս վրայ տասը : վիճակս անտանելի էր , սակայն
Աստուած փրկեց զիս : Վանքի միաբանութիւնը մեծ
ինամքով զարմանել տուաւ զիս , որոնց հանդէպ երախ-
տասարտ եմ :»

ՇԷՅԻ-ՄՈՒՐԱՏԻ (*) ԻՆՔՆԱՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹԻՒՆԸ

Շէյխ - Մուրատ Հայ գիւղի քահանան Տ. Գէորդ
հայրը կը պատմէ . —
«Ապրիլ մէկի Զորեքչարթի օրը՝ քաղաքը — Ատանա —
գացած երկու հայ գիւղացիներ՝ հիւ ի՛ հեւ վազելով գիւղ

(*) Շէյխ-Մուրատ Հայ գիւղը կը գտնուի Ասանայէն
3 ժամ հեռուն դէպ ի հարաւ , Ճիհունի գետին մօտերը ,
ունէր 45 տուն եւ 200 հոգի Հայ բնակիչ , եկեղեցի
եւ վարժարան : Աղղը-Պէոյիս գիւղն ալ միեւնոյն տեղը
կէս ժամ անդին կը գտնուէր , 9 տուն եւ 45 հոգի բը-
նակիչով . որոնք անբողջապէս Հաւնընցի էին :
(Մ . — Յ . Թ .)

եկան և պատմեցին մեզ Ատանայի մէջ սոսկալի ջարդի մը սկսիլը : Անմիջապէս գիւղացիներս գլուխս ժողվելով ինքնապաշտպանութեան կարեւորութիւնը շեշտեցի և յորդորեցի որ արթուն ըլլան մտաւուս վտանգին դէմ :

Երկրորդ օրը՝ Հինգշաբթի առտուն՝ մեր շրջակաները գանուող Արսայ քէօյ և Թանրչման գիւղերու թուրքերը յարձակեցան նախ՝ մեր գիմացը գանուող Ազգը-պէօյիւք գիւղին վրայ և մեր աչքին առջև ջարդեցին թալանեցին և այրեցին փոքրիկ գիւղն ու հոն գանուող 200ի չափ հայ մշակները : Մենք մեր տանիքներուն վրայէն դիտելով այս ամենը՝ աճ ու դողի մասնուեցանք : Կարգը մեզի եկած էր :

Իրիկուան դէմ յանկարծ խուժանը մեր գիւղին վրայ քաղեց և պաշարեց : Իսկոյն անձնապաշտպանութեան դիմելով ևս մղեցինք յարձակողները :

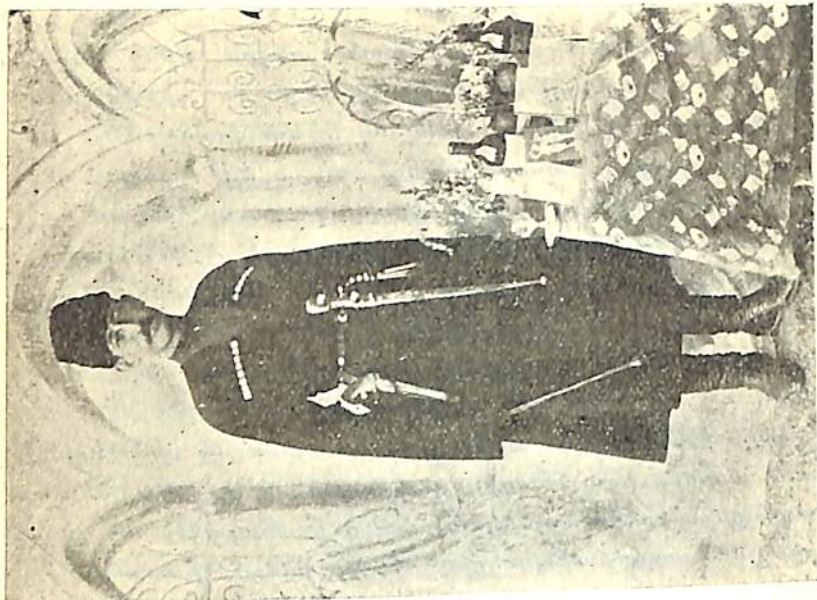
Երրորդ օրը՝ Ուրբաթ առտուն 10000 հոգիէ աւելի ձիաւոր և հետիտան խուժան մը՝ ամէն կողմէ պաշարեց մեր գիւղը : Ասոնք եկած էին մեր շրջակաները գանուող Խայրըրը, Թաշճը, Քիլիսէ քէօյ, Թանրչման, Ագտամ, Արսայ քէօյ, Գարա օղլանլը, Չօթլու, Չանաղլը, Պէքմէզ Հիւլիւկի, և Կէմը-սիրէն թուրք գիւղերէն : Այսքան գիւղերէ եկող ահագին խուժանէ մը թէև վախցանք, սակայն առանց ընկճուելու ամէն ինչերնիս ձգելով քաշուեցանք մեր գիւղէն դուրս գանուող և ամուր ու բարձր պատերով շրջապատեալ բակի մը մէջ : Խուժանին մէկ ծայրը գիւղ մտաւ և նախ կրակի տալով այրեց մեր Եկեղեցին ու վարժարանը և հետզհետէ բոլոր գիւղը մոխրակոյտի վեցածեց, մեր անասունները ու կաճ կարասիները թալանեց տարաւ և մենք գժբախտներս մնացինք բոլորիկ, մերկ և անօթի, սակայն սրտով ու հոգուով

միշտ արի : Խուժանը մեր գանուած տեղին վրայ շատ անգամներ յարձակեցաւ սակայն մեր բուռն դիմադրութեանց հորձիւ չի կրցաւ մտննայ և ևս փախաւ :

Չորրորդ օրը՝ Շաբաթ առտու՝ ա՛յ աւելի շատցած ու բազմապատկուած էր խուժանին թիւը, այս անգամ եկած էին նաև Եաղը քէօյի, Ավրատ մէզէրի Քիւթիւքէր և ուրիշ գիւղացիներ, որոնք իրենց հետ տարին մեր թալանուած գոյքերը : Մենք արդէն դրացի գիւղացիներ ըլլալով կը ճանչնայինք զանոնք նոյն իսկ իրենց անուններովը :

Շաբաթ կէս օրին՝ սոսկալի յարձակում մը փորձեցին քսան հազարի մօտ ահագին բազմութեամբ որ : Մեր ձեռքի դէնքերն՝ անկարող եղան անոնց կատաղութեանը գիմադրելու և որով սախալուեցանք ջուրի համար շինուած երկաթէ խողովակ մը գանել որուն մէկ ծայրը գոցելով, միւս ծայրէն միայն վառօթ լեցուցինք և սկսանք աճելի պայթիւններ հանել օդին մէջ : Տգէտ խուժանը կարծելով թէ թնդանօթ ունինք, սկսաւ սոսկալի վայնասուններով փախչիլ, նոյնիսկ հարիւրաւոր անձեր կոխկրտելով խուժանուի : Այս յաջողութիւնը անձուն ուրախութիւն պատճառեց մեզ և որով մեր ոյժերը կեղորոնացուցինք այս գրութեան վրայ :

Հինգերորդ օրը կիրակի առտուն տեսնք որ մեր սաղմանութիւն ալ սպառելու մօտ էր՝ յուսահատութեան մասնուեցանք և սակայն որոշած էինք գիմադրել մինչև մեր վերջին յունչը : Անտէր և անպաշտպան ժողովուրդս չուրջս բոլորուեցաւ և սկսաւ Ս. Հաղորդութիւն խնդրել : Չուքովս հաղորդեցի ամենքն ալ և արիւն արցունքներով միաբերան աղօթեցինք և ողբաձայն «Տէր ողորմեայ»է մը ետք մեր վերջին դիմադրութեան սկսանք : Ատանայի

ՍՏԵՊԵՆ ԳԻՆՅԱՆ

ԳՐԻԳՐԵ ՍՊՅՔՈՍ

Մէջ ջարդը գաղթած բլլալուն պատճառաւ՝ Ատանայի ջարդարաններն ալ մեր վրայ եկած ու խառնուած էին զմեզ պաշարող ահագին խուժանին։ Կիրակի օրուան ինքնապաշտպանութեան միջոցին զարնուեցաւ մեզմէ չորս կրտսիճներ։ Այն օրը հարիւրաւոր անգամներ յարձակեցան և ետ մղուեցան և վերջապէս Կիրակի իրիկուն մեր ունեցած սազմանիւթն կատարելապէս սպառած բլլալով՝ որոշեցինք փոխանակ խուժանին յանձնուելու, ճամբայ ելլել և փախչիլ դէպի Ատանա։

Կիրակիէն Երկուշաբթի լուծնալու գիշերը, մեծ ու սղտիկ, երկսեռ 200 հոգիի բազմութեամբ մը ճամբայ ինկանք վերջին աստիճան զգուշութեամբ լուռ ու մունջ քալելու պայմանաւ։ Բաւական ճամբայ քալած էինք, յանկարծ տասնի չափ ձիաւոր չէրքէզներ պաշարեցին զմեզ։ Այս վտանգին հանդէպ՝ Հաճրնցի քաջարթուն և բխասարդ մը որ չէրքէզի զգեստ հագած էր առաջ անցնելով բարձրաձայն պոռաց չէրքէզ ձիաւորներուն, «թեւիմ օլուն կեավր արլլարը, թեւիմ օլուն պագալրմ, Շեյխ Մուրասը վուրսուզ, կեավրլարը ֆեսիֆ, Ասանա կեավրլարընք ֆսսէյե կիսիյօրըզ»։ Չէրքէզները շուտաբար, սկսան ազաչեկ թէ՛ իրենք ալ միւսլիման են և թէ կեավրը ջարդելու համար կը պարտին այս կողմերը։ Չէրքէզի գալիպագնին ցոյց տուին և երդում բրին թէ իրենք չէրքէզ են և թէ Ատանայի ջարդէն կը վերադառնան։ Ասոր վրայ մեր քաջարթուն երիտասարդը պատասխանեց. «Կոյե իսե կեչի՛ն, կիսի՛ն, Շեյխ Մուրասսա պիւրազ մալ գալսը օնուսա սա՛ սիզ ալբազ կեօթիւրին» և մեր խուժրը ստակալի գահավէժ վտանգէ մը ազատած, ուրախ զուարթ սկսաւ շարունակել իր ազատութեան ճամբան։

Կէս գիշերին հասանք Ատանայի կամուրջը և հոն ա-

առջին ջարդը դադրած ըլլալը տեսնելով շատ ուրախացանք, քաղաքին զիմացը գիշերեցինք, առտուն կանուխ մտանք քաղաք և խուճրով գացինք ուղղակի Մայր Եկեղեցին, ուր ընդունուեցանք առաջին ջարդէն ազատած մեր ազգակիցներուն կողմէ գրկարաց :

Մեր Ատանա գալէն ետքը տեղաւորուեցանք Ազգ. Մուշեղեան վարժարանը, որուն մէջ այրեցան դժբաղդարար յիսուն գիւղացիներս Ատանայի երկրորդ ջարդին միջոցին » :

ՏԷՕՐԹ-ԵՕԼԻ (*) ԶԱԿԱՏԱՄԱՐՏԸ

Թնքնապաշտպանութեան սկանստես և մասնակից տեղացի հայ մը կը պատմէ —

« 1909 Ապրիլ 2 Հինգշաբթի օրը՝ երբ Ատանայի կողմերը սկսած ջարդի գոյժերը հասան և մեր շրջակայ գիւղերուն հրգեհի մուխերն բարձրացան դէպ ի՛ վեր, հասկցանք ահաւելի ազէտի մը մեզ մօտենալը : Մեր շրջակայ գիւղերուն հայ բնակիչներն սկսան թափուել Տէօրթ եօլ և մենք ստիպուեցանք թնքնապաշտպանութեան պատրաստութիւններ տեսնել :

Ուրբաթ առաւօտուն՝ հրգեհներն սկսան մօտենալ մեզ ,

(*) Տօրթ-եօլ կամ Զօգ-Մարգուան՝ կը գտնուի Ասանայի հարաւային կողմը Միջերկրական ծովու եզերքին վօս, ունի 4850 Հայ բնակիչ : Տօրթ-եօլ՝ իր քաղաք եւ անձնուէր ժողովուրդին շնորհիւ միշտ այս տեսակ անակնկալ յարձակումներու դեմ յաղթող հանդիսացած է եւ սարսափ կազդէ շրջակայ գիւղերուն : (Ծ.—Յ. Թ.)

մեր մօտակայ արուարձարաններուն անակները կայրէին մեր դրացի թուրքերը, որոնք օրեր առաջ երգումներով ապահովուցած էին զմեզ թէ երբէք չի պիտի շարժին եղբայրութեան և բարի դրացնութեան հակառակ : Կէս օրուան մօտ էր որ յանկարծ, մեզմէ 8 ժամ հեռու գտնուող և 1200 հայութիւն ունեցող Նաճարը գիւղին բնակիչները սկսան խուճրով և հեախտան թափուել Տէօրթ եօլ, որոնք ահագին թիւով խուճանի մը հետ ժամերով արիւնալի ընդհարումներէ ետքը՝ ճարահատ Տէօրթ եօլ կուգային նոյն իսկ խուճանը ձեռքերով և խուճանէն հալածուելով մինչև գիւղին եղերքը :

Նաճարըյի ջարդէն ազատած հարերը Տէօրթ եօլ ժամանելէ ետքը սկսաւ բուն յարձակումն Տէօրթ եօլի վրայ :

Խուճանը զինուած էր զինուորական մարտիկներով և մալգէրներով, զորս բաժնել տուած էր իրենց էրզինի Կառալարիչ միւթէտարբի Մուհամմէտ Ասաֆ պէյը : Խուճանը յարձակման միջոցին անբնգճատ կը պտար «Եաչաւըն փատիչաճըժը Ապախիլ Համիտ» : Բարեբախդարար մեր աղաքները անմիջապէս անցան գործի դուխ և սկսան բուն զինադրութեան մը գիւղին շուրջը բոլորուած պատնէչներու ետեւէն : Խուճանը ստիպուած ետ նահանջեց և սակայն քիչ ետքը դարձեալ սկսաւ յարձակումի աւելի բուն թափով մը : Երկու օր ետքը խուճանը ալ աւելի դօրացաւ, անշուշտ տեղական կառավարութեան օգնութեամբ : Թնքնապաշտպանով մալգէրներով ահաւելի յարձակումով մը դրուեց մեր արևելեան կողմի պատնէչները, որուն օգնութեամբը մեր գիւղին խմելիք ջուրը կտրեց, այս միայն պակաս էր և մեր փորձառու թնքնապաշտպանները կամ զանանք վարող վարժ հրամանատարները, փոխա-

ՏԷՐՐԹ—ԵՕԼԻ ԾՈՒԿԱՆ

նակ քաջարար ճակատ ճակտի կոուելու ջուր կտրելու վատութեան գիմեցին: Ժողովուրդը արդէն սնունդի սովին ենթարկուած էր ջուրը սովն ալ եկաւ, այլեւ յուսահատութիւնը պատեց զմեզ: Ամէն բանի կը զիմացուի բայց ջուրի ծառայութիւնը անտանելի է եղեր: Եւ սակայն «պէտք չէ ընկրկիլ և յուսահատիլ, զիմադրելու է զիմադրել անպայման, մինչև մեր վերջին շունջը»:

Ահա այս էր մեր վերջնական որոշումը: Բարեբախտաբար օր մը ետքը մեր փոքրաթիւ և սակայն քաջարի երիտասարդներուն գերմարդկային զիմադրութեամբ յաջողեցանք գիւղին ջուրը ձեռք ձգել, մեր զիմադրութիւնը ստացաւ դարձեալ իբր կանոնաւորութիւնը:

Այս ճգնաժամային զիմադրութեանց միջոցին մի քանի անդամներ մասնաւոր լրատարի մը միջոցաւ զիմումներ ըրինք խուժանը վարող միւլթսարքի Ասաֆ պէյին, հրաւիրելով իր գութը, հայրենասիրութեան պարտաճանաչութիւնը մեր մասին և սակայն քարսիրտ կառավարիչը փոխանակ զթալու մեր վիճակին, ալ աւելի կատաղութեամբ կը դրգուէր խուժանը որ կը բաղկանար, Թուրք, Չէրքէզ Բիւրա, Կրետացի և Բուսնիցի եւ տեղացի գաղթականներէ:

Տասն օր անընդճատ գնդակներու կարկուտին և թընթանոթի հարուածներուն զիմանալէ ետքը որոշեցինք վերջին միջոցին զիմել, այն էր օտար հիւպատոսներու գլխութիւնն հայցել. քանի որ մեր պաշտպանութեան պաշտօն ունեցողները կամ աւելի ճիշտը մեր տէրերը, երկրին վարիչները չէին զթար մեր վրայ և իբրև ոչխար կուզէին մորթել տալ զմեզ: Օտար հիւպատոսներու մօտակայ կեդրոնն էր Իսկէնաթրուն և սակայն ինչպէ՞ս երթալու է, ինչպէ՞ս անցնելու է այն արիւնի ծարաւ կա-

տաղիններուն մէջէն, որոնք տասնեակ հազարաւորներով պաշարած էին քաղաքը :

Հազիւ թէ իսկէնտէրուն երթալու պէտքը ցոյց տուինք քսանի չափ կրակոտ երիտասարդներ առաջարկեցին որ իրենք ելնան : Այս անձնութեան մարմնացում տրդաքները քաղաքին քսան կողմերէն այլ եւ այլ ճամբաներէ երթալու պայմանաւ կէս զիշերին ճամբայ հանեցինք : Դժբախտ երիտասարդներէն տասն եւ ութը հատը զոհուած էին խուժանին ճիրաններուն մէջ ինալով, և միայն երկուքը յաջողած էին ողջ առողջ Իսկէնտէրուն հասնիլ : Իսկէնտէրունի Անգլիական, Ֆրանսական և Իտալական հիւպատոսները երբ մեր վտանգալի կացութեան տեղեկացած են, իսկոյն ժողով գումարելով իրենց կողմէ ներկայացուցիչ կարգած էին Անգլիացի միտիօնար Մր. Պէնէթթի, որն որ փութացած էր գալ մեր օգնութեան Բ. Զօրաբանակի հայրենասէր զօրքերէն 520 զինւորներով : Տասներորդ օրը իրիկունը Տէօրթ կօլի շուրջը հասած էին բարետիրա Անգլիացին և իրեն հետեւորդ զինուորները, որոնք իսկոյն գազրեցնել տուին յարձակումները և մենք ազատեցանք ստոյգ մահէ մը : Այս կերպով քաղաքին պաշարումը վերցու եւ մենք վար գրինք մեր զէնքերը :»

Տէօրթ կօլիք հազիւ թէ պաշարումըն եւ ընդհարումներէ ազատած հանգիստ շունչ մը կառնէին, երկրորդ դէպք մը եկաւ խանդարել իրենց հանգիստը, նոյն իսկ վտանգի ենթարկելով իրենց գոյութիւնը :

Տէօրթ կօլի պաշտպանութեան համար զրկուած զօրքերուն հրամանատարը հազարապետ Տիգրանակերտցի Նէտիմ պէյ՝ զէնք փնտռելու պատրուակով սկսած էր նսկել Տէօրթ կօլի ժողովուրդը : Տէօրթ կօլիք՝ բնակա-

նարար մերժած էին յանձնել իրենց զէնքերը, առարկելով որ դեռ իրենց կեանքերը վտանգի տակ են : Հազարապետն սպառնացած և նոյն իսկ 12 ժամ պայքանաժամ տուած էր հակառակ պարագային թնդանօթի բռնելու սպառնալիքով : Տէօրթ-կօլիք յանկարծակիի եկած՝ իսկոյն լուր զրկած էին Իսկէնտէրուն, և Ատանա գանուող Երեսփ. և Կառավ. պատուիրակութեանց, յայտնելով որ իրենց կեանքերը վտանգի տակ են : Ատանա գանուող Քննիչ Յանձնախումբը՝ բարեկիշատակ Յակօր Պապիկեան, Յարութիւն Մոսաիչեան, Եռուտֆ Քէմալ և Ֆախր պէյերը այս լուրը առածնուն պէս իսկոյն կառք նստած էին կարելի եղածին չափ չուտով Տէօրթ-կօլ հասնելու գիտաւորութեամբ, և սակայն ասոնք դեռ Տէօրթ-կօլ չի հասած, հազարապետը իր կամքը քաղեցնելու համար Մայիս 21 ին զիշերը թնդանօթի մի քանի հարուածներ արձակել տուած էր, որոնց ազդեցութեամբ մի քանի սուներ փլած և մի քանի անձեր վիրաւորուած էին : Թընգանօթներուն արձակումէն ետքը հազարապետը լսելով որ Ատանայի Քննիչ Յանձնախումբը սուբալով կուգայ Տէօրթ-կօլ, իսկոյն զինուորներու ջոկաններ ու պահակներ զրքկած էր զօրանոցէն քաղաք, յայտնելով որ քաղաքին բնակիչները թող չվախնան, եղածը բան մը չէ . . . այ միայն զինուորներու գինովութենէ առաջ եկած սխալմունք մը :

Հետեւեալ օրը կանուխէն դեռ Քննիչ Յանձնախումբը չի ժամանած, հազարապետն Նէտիմ պէյ՝ կախազան հանած էր Բուկիտարցի Բուհի անունով թուրք զինուոր մը, որն որ՝ իրր թէ ինքնազուխ և գինովութեան հետեւանքով թնդանօթ արձակած էր Տէօրթ-կօլի վրայ : Մինչդեռ իրականութեան մէջ հակառակն էր, որովհետեւ խեղճ Բուհին կախազան ելլելէ առաջ յայտարարած էր որ հազարապետին հրամանովը արձակած էր թնդանօթը :

Միւսնոյն հազարապետը՝ աղէտէն ետքը Տէօրթ-հօյի երեւելիներն բանտարկած էր կրօնափոխ մասնիչի մը սպանման պատճառաւ, և տեսակ տեսակ պատրուակներով խոչտանդումներու ենթարկած էր ժողովուրդը, որոնց հետեւանքով վերջապէս Քննիչ պատուիրակութեան Էրզրնէն տուած մէկ ազգու հեռագրով՝ Տէօրթ-հօյէն հեռացուեցաւ այն հայաստեայ հազարապետը:

ՄԻՄԻ ⁽¹⁾ ԻՆՔՆԱՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹԻՒՆԸ ⁽²⁾

Սիս 1 Մայիս 1909

«Հոս այ արիւնտա օրերը կ'սկսին ապրիլի սկիզբէն: Կեզրոնին հրահանգներուն վրայ, գաւառիս շրջակայ Իսլամ բնակչութիւնը կ'որոշէ հայ տարրը իսպառ ջնջել: Գործին մասնակցեցան գաւառիս գիւղերէն գատ Գարսի, Համիաիէի, Ատանայի գիւղերէն շատեր, երկու հարիւրէ աւելի: Տազնապն սկսաւ Ապրիլ 1 ին, երբ անգլիան սովորութեան համեմատ, նոյն օրը կատարուող ըմբիշներու մրցումի մը միջոցին, քրիստոնեայ ըմբիշ մը (Յոյն) յաղթող հանդիսանալով՝ Իսլամներու զայրոյթը գրգռեց, որոնցմէ մին պոռայ հրատարակաւ. «Թող կեալուրները օր մըն այ ապրին»: այս էր նշանարանը կարծես: Հետեւեալ օրերուն սկսաւ կատաղի յարձակումը Սսեցի հայերուն վրայ: Քսանի չափ ազարակ—գիւղեր թալանի ու

⁽¹⁾ Կիլիկիոյ Կաթող. Մայր Աթոռն եղող Սիս, կը գտնուի Ա.սանայի հիւսիսային արեւելեան կողմը, ունի 2000 տուն բնակիչ, որոնցմէ 1500 տունը Հայ են:

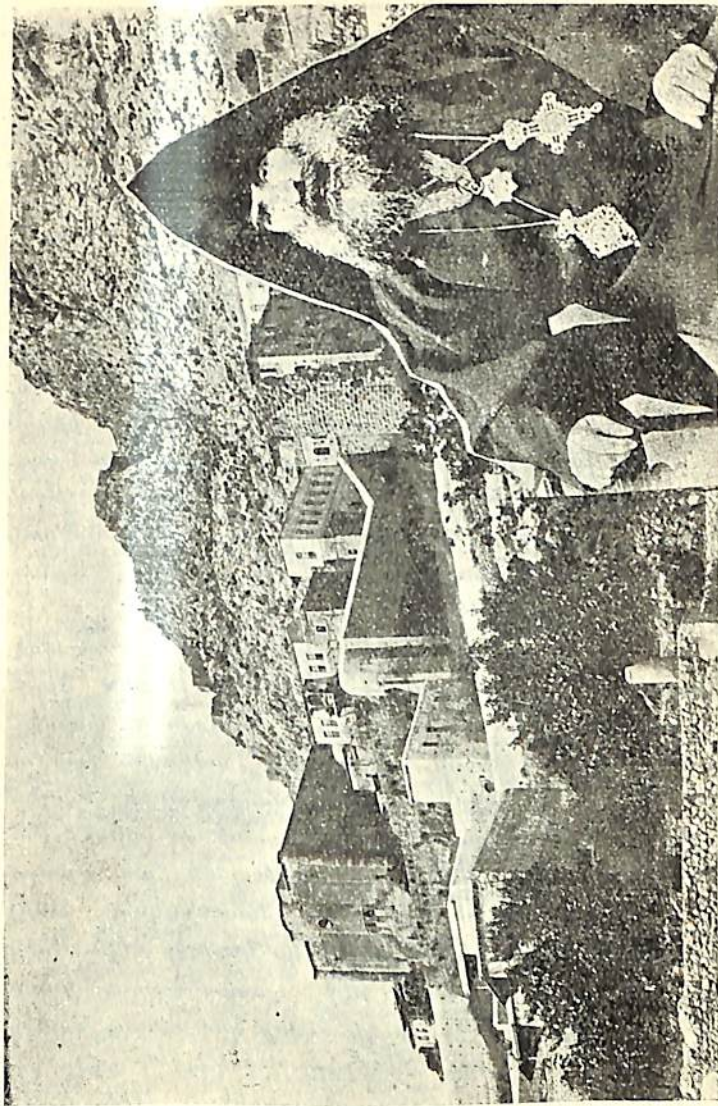
(Մ.—Յ. Թ.)

⁽²⁾ «Բիւզանդիոն» թիւ 3822:

Ս Ա Հ Ա Կ Բ.
ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ ԿԵԼԵԿԻՈՅ

կրակի դո՛ւ երթալէ զատ, երկրագործները սպաննուեցան, կիները բռնարարուեցան, չափահաս աղջիկները առեւանգուեցան, արջառնները քշուեցան, քաղաքին շուրջը զանուազ սպիտամաններու տուներէն շատեր, բամբակի գործարաններ հրկիզուեցան ու ջրազացներ անգործածելի դարձան: Յորենի, գարիի ցանքերը հրոսակներու ձիերուն, արջառններուն և ոչխարներու հօտերուն ճաբակ եղան: Կառավարութիւնը չկրցաւ արգիլել: Միայն քաղաքին պահպանութեանը համար, զաւտարան պահեաթի գինուորներէն 200 ի չափ դէնքի տակ տանելով կարող եղաւ պահպանել ներքին խաղաղութիւնը: Վերջերս հասնող նոր ուժերու շնորհիւ կարելի եղաւ քիչ չաա արտաքինով ալ զբաղիլ: Բարբարոսները երբ բնեցին նոր Սուլթանին գահակալութիւնը, սկսան լեռներու գաշտերու, քարայրներու մէջ պահուրտած թշուառներն հաւաքել իրենց տուներուն մէջ և անձամբ կառավարութեան տեղեկացնել: Ամէն կողմ ձիաւոր ոստիկաններ զրկուեցան քաղաք փոխադրելու համար, այս է ցարդ կառավարութեան գործնական միջոցը: Կառավարչին, հազարագլեաթին և տեղացի հայ ու թուրք երևելիներու որոշումով հայ խումբեր ալ մասնակցեցան քաղաքին պաշտպանութեան: Ապրիլ 5 ին անյաջող փորձէ և քաղաքին շուրջ արածող ձիերուն մէկ մասը յափշտակելէ վերջ, Ապրիլ 6 ին բուն յարձակում մը գործուեցաւ քաղաքին երեք կողմէն, հարաւ, արեւմուտք, հիւսիս, հարաւային և արեւմտեան կողմէն զինուորներ, հիւսիսային կողմէն հայ խումբեր յամառ բնդդիմութեամբ ցրուեցին զանանք, մեռեալներ ևւ բազմաթիւ վիրաւորներ ձգելով կառի գաշտին մէջ: Կոխը տեւեց մինչև իրիկուն, որով ժամանակ չունեցանք դիակներն հաշուելու:

ԿԻԼԻԿԻՅԱՅ ՄԱՅՐՈՒՆԻ ՄԻՍԻՄ, ԵՒ ԵՆՈՐՀ. Ս. ԿՄՓՈՒԿԻՍՍԵ

քաղաքացիներէն մեռեալ կամ վիրաւոր չկայ, վասն զի հարաւային կողմի յարձակող խումբն առանց ընդդիմութեան ցրուեցաւ տեղացի խորամուկէ կազմուած հեծելազունդի մը և զինուորական 3 պահականոցներէ տեղացող գնդակներու սարավին չկրնալով դիմանալ, Գալով հիւսիսային կողմի յարձակումին, հրոսակները մօտեցան առենքու, գնդակներ թափելով հայ խումբերու վրայ, սակայն քաղաք մտնելու ժամանակ մերիմները յարձակեցան գիրկ գիրկի կռիւ մը մղելու համար: Սոյն միջոցին արեւմտեան պահականոցի զօրքերն հասնելով, վախուսաւ մասնեցին հրոսակները, որոնցմէ 3—4 հոգի ինկան ու շատեր վիրաւորուեցան: Գիշերանց զիակները զողջուած էին, այնպէս որ հատ մը միայն կարելի եղաւ գտնել ու բերել կառավարութեան բակը, ուր ամէնուն անէծքն իր վրայ հրաւիրելէ վերջ թաղուեցաւ առանց կրօնական արարողութեան:

Հրոսակներու կարծեցեալ գլխարտութիւնն ու անձնուիրութիւնները կ'սկսին այս պատմութենէն վերջ: Ոստիկաններն ամէն օր հարիւրաւոր թշուառներ փոխադրեցին որոնցմէ ոչ միայն պանդակները, ազգային վարժարանի ընդարձակ շէնքը, այլ նաեւ մայրավանքի թաղերն ու ներքնակողմը լեցուած էին մէկ քանի օր առաջ: Բացի անոնցմէ, որոնք մէկ քանի շարթուան բաւականաչափ դրամ կամ ուսելիք ունէին, մնացեալները 1000ի մօտ, Ապրիլի սկիզբներէն ի վեր կը կերակրուէին Սեպի հայերու նպաստով, վանքին մէջ պատրաստուող կերակուրներով: Օրական 5—6 սակի ծախք կար անոնց համար, վերջերս 3—400 ի մօտ Հաճընցի, Վահկացի և ուրիշ կարօտեալներ զրկուեցան իրենց հայրենիքը, թէև քաղցն անմիջապէս զոցուեցաւ նորեկներով: Ապրիլ 30 էն սկի-

եալ Պէլէտիէն՝ բարեհաճեցաւ մէկ շարթուան համար միայն ցորեն բաշխել անոնց, չենք գիտեր թէ ասկէ վերջ ինչ պիտի ըլլայ այս թշուառներուն վիճակը, որոնք ո՛չ բնակարան, ո՛չ եկամուտի աղբիւր և ո՛չ ալ հագնելու զգեստ ունին: Սեպին տեղական սղութեան պատճառով կէս մը անօթի էր այս տարի ու երբ այս հազարաւոր անօթիներն ալ ամիս մը կերակրեց, ինքն ալ ենթարկուեցաւ նոյն արգահատելի վիճակին, որով նպաստ կ'ուզուի ո՛չ միայն արկածեալներուն, այլ նաեւ Սեպիին համար: Վանքին եկամուտի գլխաւոր աղբիւրն էր թլանի ագարակը, ուր վանքին գործաւոր մշակները սրախողխողուեցան թշնամի անասուններուն մասամբ ճարակ եղած, կովերն ու գոմէշները քշուած են, Կաթողիկոսարանն որոշած է ցրուել ժառանգաւորաց ուսանողները՝ ու փակել ժառանգաւորացը, ուսանողներն ու միարանները փրկել ներկայ սովէն:

Վանքն հիւանդանոցի մը ու աղքատանոցի մը կերպարանքն առաւ: Ս. Կաթողիկոսն հրամայեց որ թլանէն փախած գործաւորներ, որբուսայրիներ և որբեր վանքին ծախքով կերակրուին, սակայն հազիւ քանի մը օրուան նպաստէ վերջ, անձկութեան պատճառաւ անոնք ալ յանձնուեցան Սեպիներուն: Նպաստի գործին մէջ գովելի է ոչ միայն արական սեռին՝ այլ նաեւ իգական սեռին կողմէ ցոյց տրուած անձնուիրութիւնը, խումբ մը հարուստ տիկիներ, գիշեր ցերեկ կը հսկեն կերակուրնէրու պատրաստութեան ու բաշխումին: Բազմաթիւ հիւանդներ ու վիրաւորներ կը պատասպարուին վանքին սնուեալներուն մէջ, բժիշկն ու գեղագործն յաճախ կ'այցելին ու պէտք եղած դարմանները կուտան անձնուիրաբար:

Քաղաքին շուրջը՝ տեղացի թուրք մը իր դարիի ար-

տրն հնձել կուտար : Հոն ալ այրիներն ու որբերն հասկաքաղ կ'ընեն : Ստեցի այրի մը իր գաւակներով կ'երթայ թուրքին արտը հասկաքաղ ընելու : Թուրքը կը հրամայէ որ վրնանն կեալուները , գործաւորները , մէյմէկ տատակի ճիւղ կ'աննեն ու կ'սկսին անոնց պիտուն , երևաներուն ու մերկ սրունքներուն հարուածներ տալ «կորտուեցէք կեալուրներ , իսլամի մալը հարամ է կեալուրներուն համար» պօսալով , եւ արիւնելով մարմնի բոց մասերը , կը հարածեն մինչև քաղաք :»

Միտի ճակատամարտին միջոցին Շնորհ. Ս. Կաթողիկոսն Սիս կը գտնուէր , որ մեծ բաժին ունեցաւ ինքնապաշտպանութեան մէջ , իր յորդորներով ու խրատներովը : Իսկ ամենէն մեծ քաջութիւն ցոյց տուող և աճազին խաւժանին գէմ անվեհեր վաճան կանգնողներէն մէկն էր Կիլիկիոյ Աթոսին միաբաններէն Գեր. Տ. Դեւոնդ Ծ. վարդ. Թուրսարգիսեանը , որուն հետեւանքով ունեցած մէկ հիւանդութիւնը սաստկանալով , երիտասարդ տարիքին մէջ զոհ գնաց 'ի Պոլիս Ազգ. Հիւանդանոցին մէջ , 1910 Յուլիս 15 ին : Յուզարկաւորութիւնը կատարուեցաւ մեծ շքով Յուլիս 17ին և թաղուեցաւ Պալըզլիի Ազգ. գերեզմանատան մէջ Հայ նահատակներու քովիկը :

ՀԱՃՐՆԻ (*) ՃԱԿԱՏԱՄԱՐՏԸ

Հաճրնի ճակատամարտին մասնակցող մը կը գրէ .—

« Ապրիլ 4 ի շարաթ օրը , անդուռոյս մի քանի թուրքերէն Լէպլէպիճի Էօմէր շուկայի մէջ սարճանակ պար-

(*) Ա.սանայի հիւսիսային կողմը գտնուող եւ Կիլիկիոյ ամենեւն հայաշատ քաղաքն էր Հաճրնն ունի 5000 տուն

Հ Ա Ճ Ր Ն

պերը և անդին թուրք թաղին մէջ Եարփուզէն եկած Մէր-
ճիմէկ Հիւսէին անունով մէկուն «Նե՞ տուրիօրսընրզ, կեա-
վուրլար հեք քարաճսա գրսրլար, հայսէն, պիգսկ
պուրայր գրաճաղրզ » պատար, պատճառ եղան Հաճը-
նի խոսվումեան :

Օրեր ատաջ Խոյսատանի կողմերը պատերազմ կայի
պատրուակով անզույս պահեստի զօրքերու սպայ Թէպէր
էֆ. բէտիֆ ժողվելու համար Հաճընի շրջակայ գիւղերը
եղած էր. մինչդեռ պատերազմը սուտ բլլալով, Հաճընի
վրայ բլլալիք յարձակման համար գիւղացիները ժողվելու
եղած է եղեր : Այս միջոցին Հաճըն չկար ո՛չ անզակալ եւ
ո՛չ ալ հազարապետ, միայն ծեր ու անկար հաքիմ մը կը
գտնուէր որ ամենուն ալ պաշտօնը ինքը կը կատարէր :

Վերայիջեալ Թէպէր անունով սպան, ճիշտ նոյն շարաթի
օրը կը վերադառնար ստիկանի մը հետ, մինչ ատղին
հայեր զէն ի ձեռին քաղաքին պաշտպանութեանը եղած

Հայ բնակիչ : Բռնապետութեան շրջանին Կիլիկիոյ շը-
ջանակէն անեկեկ արելի խստութեան եկքարկուող եւ
միջոց կասկածի սակ զսնուող ֆաղափն եր, որուն բնա-
կիչներէն հարիւրաւորներ բանս կը քիւմուէին կաւ
Ասանայի բանսը կը փոխադրուէին առանց պատճառի
եւ շոկ օղայի կասկածներով : Կիլիկիոյ ջարդին մեջ
անեկեկ արելի վհատուողն եղաւ Հաճընը, որուն 3000
խօջերը գոհուեցան Ասանայի շրջակայ գիւղերուն մեջ
եւ որունց բազմաթիւ ընտանիքները այսօր արիւն ար-
ցունի կուրսն : Հաճընի երբեմնի շէն քաղերը եւ կո-
րիւններու բոյները այսօր որբերով եւ այրի կիներով
չեցուած են : (Ծ.—Յ.—Թ.)

էին արտաքին յարձակման զէմ : Ժամը 11-12 ի միջոցնե-
րը, Թէպէր Հաճընի հիւսիսային կողմը Չաթախ բուռած
անզր կուզայ, ու հայերը տեսնելուն պէս կը պոռայ .
«Նե՞ օլմուսընրզ կեավուրլար, պու ճե՞, դուսուրմբեր-
սընրզ » են. խօսքերով : Ասոր վրայ հայերը կը հասկցնեն
սպաջին որ գինեալ մարդ չենք կրնար ներս առնել,
բայց այս վերջինը կ'սկսի զէնք պարզել հայերուն վրայ,
բարեբախտաբար Թէպէրի արձակած գնդակը պարսպը
կերթայ և հայ սպաքներու ինքնապաշտպանութեան համար
նետած կապարը իր արգիւնքը ցոյց կուտայ : Ասոր վրայ
Հաճընի բնիկ Իսրաֆիլները սկսան իրենց բնակարանները
թողուլ և ապաստանիլ Հաճընի ամենամօտ թուրք գիւ-
ղերը : Հաճընի ատաջնորդ Տ. Ներսէս Ծ. վարդապետի
հրամանին համեմատ, ո՛չ մէկ իսլամի կեանքին կամ
ինչքին չի վեատեցինք, թէև կարող էինք :

Ապրիլ 5 ի կիրակի օրը, մինչ հայերս կը հսկէինք, ի-
րիկուան զէմ Հաճընի հարսուային կողմէն 3 ժամու հե-
տաւորութեամբ Կիւրլէչէն բուռած գիւղին թուրքերը Սի-
սէն եկող քանի մը հայ ճամբորդներէն կին մը վիրաւորած,
և ամբողջին ալ կեանքին սպանացած էին : Այս եղելու-
թենէն ամբողջ հայերս գրգուռած, ուղեցինք մինչև այնտեղ
երթալ. սակայն կառավարութեան կողմէ երկու թուրք և
հայերէն ալ միւսթանիմըզ Մինաս էֆ.ն զրկուեցան նոյն
գիւղը : Հազիւ թէ Հաճընէն ժամու մը շտի կը հեռանան,
կրր այդ նենգամիտ թուրքերը Մինաս էֆ.ի երկիւղ ազդե-
լով կը վերադարձնեն Հաճըն, և իրենք կ'երթան Կիւրլէչէն
բուռած գիւղը : Գացողները հոն վար գրուած հայ ճամ-
բորդները ապահով զրկեցին և իրենք հոն մնացին : Հոն
ժողովուրդը խարնը են անասոյց զրպարութիւններով որ
իրը թէ հայերը մզկիթը, կառավարութեան պալատը,

զինուորական զրչյան և թրքարնակ թաղը այրեր են , թուրքերը բնաջինջ ըրած են և մանաւանդ հաքիմին և այլ մեծերուն կիներն ու աղջիկները շուկաներուն և փողոցներուն մէջ մերկ պտտուցներ , սախնքներէն կախեր , քաշքրտեր և ներքաններուն կաշիները քերթեր , և ասանկ կարգ մը տանջանքներով նեղեր են ևն . ևն . : Իրենց բնասանիքը և գոյքերը լեռները քարայրներու մէջ կը պահեն և կը պատրաստուին Հաճընի վրայ յարձակիլ : Ասզին Հաճընի արեւմտեան կողմը հազիւ 3 ժամու հեռաւորութեամբ Քէօթիւն բաւած գիւղի Հաճի Լէօզմէն աղա անունով գիւղապետը՝ զոր ամբողջ Հաճընի ևւ շրջակայի թուրքերը իրր մարգարէ կը պաշտեն , ամէն կողմի գիւղերը լրատարներ ևւ զր գարտութիւններով լեցուած աղաբարապրեր գրկած է Հաճընի մասին : Մենք , հայերս ալ , թուրքերուն այս ամէն ըրած գիմուսներուն և պատրաստութեանց սեղեկանայով , պէտք եղած պատրաստութիւնները տեսանք :

Ապրիլ 6 երկուշաբթի , մինչ տաճիկները գիւղերը զի մեկով խուժանը զրգելու կը պարագէին , մենք ուղեցինք Հաճընի հիւսիսային կողմը հազիւ 4—5 ժամու հեռաւորութեամբ գտնուած Ռուսիոցի հայերը ազատելով Հաճըն բերել : Այս նպատակով առաջարկեցինք հարիւրապետ Էօմէր էֆ.ին , որ քանի մը զինուոր տայ մեզի : Էօմէր էֆէնային յօժարեցաւ , և հրամայեց զրչյան գտնուող 4 ըր հարիւրապետ Իպրահիմին որ տայ 15 հաս զինուոր : Երբ հրամանագիրը ներկայացուցինք յիշեալ Իպրահիմ էֆ.ն «Ես զինուորներէս հաս մը խակ չեմ տար» , ըսելով մերժեց : Ասոր վրայ Էօմէր էֆէնային ստիպուեցաւ պալատին մէջ գտնուող զինուորներէն 14 հաս տալ : Գախապատ վէջիլի հաքիմը ընկերակցութեամբ Հաճընի Հայ-Կաթողիկ .

ներու Առաջնորդ Տ . Յովհաննէս վարդապետի և 50 է աւելի հայերու զնաց հոն : Հազիւ թէ երկու ժամու չափ կը հեռանան Հաճընէն , հայերը երկմտելով թէ գուցէ գիւղը դոցսո՞ւ ստեն զինուորները թուրքերուն միանալով ջարդեն Հաճընի կիները , կ'առաջարկեն հաքիմին՝ փոխել հացոց չախմախիները զինուորներուն մարթիմներուն հետ : Հաքիմն ալ կասկած չ'արթնցնելու մտօք , կ'աննէ զինուորներէն մարթիմ և փամփուշտները և կը փոխէ հացոց չախմախիներուն հետ , և կը շարունակեն իրենց ճամբան : Քիչ անդին՝ Ղասէյ Օլուխ բաւած տեղը երբ կը հասնին , տնա կը տեսնեն որ Ռուսիոյի հայեր հետախան , խղճալի վիճակով կուգան դէպ ի Հաճըն , իմացնելով թէ Հաճընցի թուրք մը գիւղացիները զրգած և անոնց սոջիւ ինկած « հայտէ կալրուարամ , սիգէ ինսան էթի եէտիրէճէյիմ , կեալուրարրն իղի գալմասր , գրրալրմ , քէսէլիմ » ևն խօսքերով գիւղը կողպտեր է : Այլ ևս առաջ երթալու հարկ չի մնալով , կուղեն ևս գառնալ , միայն հաքիմը երկու զինուորներու հետ կը յառաջանայ գէպ ի գիւղ : Միւսները եկան Հաճըն : Օր ըստ օրէ վտանգը սաստկանալու վրայ էր : Հայերը որսի հրացաններէ զատ ուրիշ զէնք չ'ունենալով՝ ստիպուած ևս չի տուին զինուորներուն մարթիմն ու փամփուշտները , որոնցմէ իւրաքանչիւր թապետայի մէյ մէկ հաս տրուեցաւ :

Ապրիլ 7ին , երեքշաբթի , տագնապը երթալով իր սաստկութիւնը նշմարել կուտար , որուն իրր դարման աւելի զէնք ձեռք ձգելու համար՝ փախուքեցանք զօրսնոցը գտնուող մարթիմները ուղել : Ահա ասոր համար Հայերս խուժերու բաժնուած զօրանոցը շրջապատեցինք և Առաջնորդ Տ . Ներսէս Ծ . Վարդապետն ալ կառավարու-

զինուորական գրչւան և թրքարնակ թաղը այրեր են, թուրքերը բնաջինջ ըրած են և մահաւանդ հաքիմին և այլ մեծերուն կիներն ու աղջիկները շուկաներուն և փողոցներուն մէջ մերկ պտացուցեր, ստինքներէն կախեր, քաշքրտեր և ներբաններուն կաշիները քերթեր, և ասանկ կարգ մը սանջանքներով նեղեր են ևն. ևն. : Իրենց բնասանիքը և գոյքերը լեռները քարայրներու մէջ կը պահեն և կը պատրաստուին Հաճրնի վրայ յարձակիլ: Ասզին Հաճրնի արեւմտեան կողմը հազիւ 3 ժամու հեռաւորութեամբ Քէօթիւն բսուած գիւղի Հաճի Լէօղմէն աղաւնուելով գիւղապետը՝ զոր ամբողջ Հաճրնի եւ շրջակայի թուրքերը իրր մարգարէ կը պաշտեն, ամէն կողմի գիւղերը լրատարներ եւ զր պարտութիւններով լեցուած աղաբարտագրեր գրկած է Հաճրնի մասին: Մենք, հայերս ալ, թուրքերուն այս ամէն ըրած գիմուսներուն և պատրաստութեանց տեղեկանալով, պէտք եղած պատրաստութիւնները տեսնեք:

Ապրիլ 5 երկուշաբթի, մինչ տաճիկները գիւղերը գիւմելով խուժանը գրգելու կը պորտապէին, մենք ուղեցինք Հաճրնի հիւսիսային կողմը հազիւ 4—5 ժամու հեռաւորութեամբ գտնուած Ռուժուցի հայերը ազատելով Հաճրն բերել: Այս նպատակով առաջարկեցինք հարիւրապետ Էօմէր էֆ.ին, որ քանի մը զինուոր սայ մեզի: Էօմէր էֆէնտին յօժարեցաւ, և հրամայեց գրչւան գտնուող 4 ըդ հարիւրապետ Իպրահիմին որ սայ 15 հաս զինուոր: Երբ հրամանագիրը ներկայագուցինք յիշեալ Իպրահիմ էֆ.ն «Ես զինուորներէն հաս մը իսկ չեմ տար», ըսելով մերժեց: Ասոր վրայ Էօմէր էֆէնտին ստիպուեցաւ պալատին մէջ գտնուող զինուորներէն 14 հաս տալ: Գաիմազամ վէջիլի հաքիմը ընկերակցութեամբ Հաճրնի Հայ-Կաթողիկ

ներու Առաջնորդ Տ. Յովհաննէս վարդապետի և 50 էաւելի հայերու զնայ հոն: Հազիւ թէ երկու ժամու չափ կը հեռանան Հաճրնէն, հայերը երկմտելով թէ գուցէ գիւղը պայսած սասն զինուորները թուրքերուն միանալով ջարդեն Հաճրնի կիները, կ'առաջարկեն հաքիմին՝ փոխել հայոց չախմախիկները զինուորներուն մարթիւններուն հետ: Հաքիմն ալ կասկած չ'արթնցնելու մտօք, կ'անէ զինուորներէն մարթիւն և փամփուշտները և կը փոխէ հայոց չախմախիկներուն հետ, և կը շարունակեն իրենց ճամբան: Քիչ անդին՝ Ղասէլ Օլուխ բսուած տեղը երբ կը հասնին, տնա կը տեսնեն որ Ռուժուցի հայեր հետիտան, խղճալի վիճակով կուգան դէպ ի Հաճրն, իմացնելով թէ Հաճրնցի թուրք մը գիւղացիները զրգած և անոնց առջև ինկած « հայտէ ետլուրարմ, սիղէ ինսան էթի եէարէճէյիմ, կեալուրարըն իղի գալմատը, գրրալըմ, քէսէլիմ » ևն խօսքերով գիւղը կողոպտեր է: Այլ ևս ստաջ երթալու հարկ չի մնալով, կուղեն ետ գտնալ, միայն հաքիմը երկու զինուորներու հետ կը յառաջանայ դէպ ի գիւղ: Միւսները եկան Հաճրն: Օր բսա օրէ վտանգը սաստկանալու վրայ էր: Հայերը որսի հրացաններէ զատ ուրիշ զէնք չ'ունենալով՝ ստիպուած ետ չի տուին զինուորներուն մարթիւնն ու փամփուշտները, որոնցմէ իւրաքանչիւր թապեայի մէյ մէկ հաս արուեցաւ:

Ապրիլ 7ին, երեքշաբթի, տագնապը երթալով իր սաստկութիւնը նշմարել կուտար, որուն իրր գարման աւելի զէնք ձեռք ձգելու համար՝ փափաքեցանք զօրանոցը գտնուող մարթիւնները ուղել: Ահա ասոր համար Հայերս խուժերու բաժնուած զօրանոցը շրջապատեցինք և Առաջնորդ Տ. Ներսէս Ծ. Վարդապետն ալ կառավարու-

Թեան պալատ իջաւ և խնդրեց Յրդ հարիւրապետ Էօմէր էֆէնտիէն որ մարթիւնները առժամանակեայ կերպով Հայերուն յանձնուին, որոնք և կող խուժանին գիմադրելու համար: Էօմէր էֆէնտիէն և ամբողջ թուրքերը իրենց այս պաշարուով տեսնելով, և իրենց վատհամ խուժանին մինչև ան աստի իրենց օգնութեան չի հասնելէն շուտաւ, սկսան «աման գարսաւար, պիզսէն սիզէ քանիք եօզ, նիւնիսի շայա սր, նէ՞ վար, նէ՞ օլմուտ», երկիւղալից խօսքերով երդում ընել և ըսել թէ մարթիւնները ուրախութեամբ պիտի յանձնուէին Հայերուն, սակայն տէրութեան պատուոյն կը դպչի: Ասոր վրայ թուրքերը լուր ըրին գիւղերը, օգնութեան հասնիլ: Կառավարութիւնը լուր տուաւ Հայերուն թէ հարիւրի չափ պաշտպան զինուորներ պիտի գան Հայերը խուժանին դէմ պաշտպանելու համար: Արդէն Հայերը պատրաստ էին թափել իրենց արեան մինչև վերջին կաթիլը, և երբէք վախ չ'ունէին:

Ապրիլ 21ին, Չորեքշաբթի օրը թուրքերը իրենց ըրած գիմուներուն պատուը սկսան քաղել հետզհետէ ու զօրանալ: Քէօթիւնի թուրքերէն հարիւրներով Հաճընի հարաւային արեւմտեան կողմը Չալզան կոչուած այգեստանի կողմէն յարձակում գործեցին, և բլուրներուն վրայ արածող այծերուն երամբ քշելով տարին: Հայերը յարձակեցան խուժանին վրայ և ետ առին այծերը՝ երկու հօդի զոհ տալով: Անոնցմէ սպաննուածներուն թիւը չի հասկցանք:

Թէևս զէնքերու ձայնը՝ ահ ու սարսափ ազգեց հասարակութեան, սակայն քիչ վերջը երկիւղները վարատեցան ու կռիւր խաղալիք թուեցաւ:

Խուժանը գրուեցինք, սակայն գիմանալով թէ մեր

ՄԻՍ ՌՕՉ ԼԷՄԲԵՐԹ

Հանրի ամենամեծ եւ անճուր բարեարուինք է այս օրիորդը, որ երկուր տարիներ կատարեալ գուրգուրանով խնամեց բազմաթիւ երկտեղ որբեր եւ անմուսանալի ծառայութիւններ մատոյց Հանրի պաշարման միջոցին: Օր. Ռօզ Լէմպերթ՝ Ամերիկա վերադառնալով սիրուն գրեյիկ մը հրատարակեց, «HADJIN AND THE ARMENIAN MASSACRES» անունով, որուն մէջ ամփոփած է Կիլիկիեան ջարդը, մանաւանդ Հանրի պաշարումը:

կեանքերը վասնդէն սպասած չէին տակաւին, արժեու-
թեամբ կը հսկէինը: Գիշերը սկսու աչգետտանի հիւղակ-
ներուն հրկիզումը: Հայերուն մնաց թաղեաններէն չի հե-
տանալ: Ամէն կողմէ հրադանի գնասակները կարկուտի պէս
կը սեղալին մեր վրայ, և մենք ստիպուած էինք պաշար
ստանալու համար տուներու պատերը ծակելով՝ իրարու
այցելել:

Թիւֆէնքճի Տիգրանը և անոր օգնական Ապական
Համբարձումը, Պոյնուհողունեան և Ղօշուղեան վարպետ-
ները ամէն վասնդ աչքի տամ աշխատեցան, տարիներէ
ի վեր ժանդատած և խանդարուած չախմակները նորո-
գելով: Մանաւանդ յիշողութեան արժանի է Եարփուզի
դատէ Մէհմէտ վարպետը, որ այդ տագնապալից օրերուն՝
վերոյիշեալ Աճէմեան Տիգրան վարպետին հետ Հայերուն
չախմակներուն նորոգութեան աշխատեցաւ անխորձ և
յօժարակամ: Այս վասնդաւոր ու պաշարեալ վիճակին
մէջ ամէն կողմ հեռագիրներով մեր վիճակը պարզել կը
ջանայինք, բայց ի դուր, որովհետև մեր հեռագիրները
չէին հասնէր: Ամերիկուհի Միս Ռօզ Լէմպրթի (*) կող-
մանէ հեռագիր մը հեռագրատուն ասնելով վերադարձին
սեղուոյս Բող. Հայերէն գերձակ Սիյահեան Յարութիւնը
երեք գնդակով սպաննուեցաւ: Տեղուոյ Առաջնորդ Տ.
Ներսէս Ծ. Վարդապետը իր կեանքը Ազգին նուիրած, այս
կարկուտի պէս սեղացող կտարներու մէջէն հեռագրա-

(*) Հանրնի Եսկասաւուարսիև մեջ անենամեծ անն-
նուիրուքիւն ցոյց տուաւ Ամերիկուհի Միս Ռօզ Լեւ-
պրթ, որուն կողմէ Մեքսիկի Անգլիական Հիւպասոսին
գրուած անենամիս հեռագիրներուն շնորհիւն էր որ
Հանրնը ազատեցաւ: (Ծ.—Յ. Թ.)

տուն և այլ պէտք եղած տեղերը կը դիմէր անձամբ, աս-
մէն վասնդ աչքի առած:

Վերջապէս մեր հեռագիրներէն(*) մէկքանին Ատանա կը
հասնի, և կուտակալը՝ որպէս թէ Վահագայի հազարապե-
տին կը հրամայէ օգնութեան գալ: Սակայն այս մարդը
դալուն պէս խուժանը զրգուեց ու քաջալարեց: Գուցէ
այսպէս հրահանգուած էր: Հայերը՝ սակայն առանց վը-
հատելու շարունակեցին իրենց ինքնապաշտպանութիւնը
մինչև Ապրիլ 13: Ապրիլ 14ին Վահագայի հազարապետը
50 սակի կը խոստանայ անոր, որ պիտի համարձակէր Հա-
ճըն մանել, և կրակ ձգել: Մէկը կ'ստանձնէ այս գոր-
ծը, և և խուժանին սաստիկ յարձակում գործած միջոցին
երբ մենք զրաղեալ էինք թշնամին վանելու, այս սեւ
հողին կը յաջողի մանել ներս, և քարիւղով կրակ տալ
կառավարութեան չէնքին դէմ գանուող Հայոց թաղին:
Բարեբախտաբար հրդեհը մեծ համեմատութիւններ առ-
նելէ առաջ՝ կրցանք մարել զայն: Ասոր վրայ դարձեալ
սկանք հեռագիրներ սեղացնել ամէն կողմ: Վերջապէս
լուր տարածուեցաւ Ապրիլ 15ին թէ՛ Միսիսի բանակը
պաշտպանութեան կ'ուզայ մեզի: Կէս օրին ստեղծները
Միսիսի հազարապետը, Լուծֆի պէ՛յ՝ Ս. Սարգիսի լերան
ստորոտը հասաւ, ուրկէ կը դիտէր Հաճընը: Այլ և
այլ նշաններով կ'ուզէր հասկցնել թէ զմեզ պաշտպանելու
կուգար: Հաճընցիք չի հաւատացին: Հազարապետը մէկը

(*) Հաճընի պաշարման միջոցին բարեբախտաբար
հեռագրական պաշտօնեան Հայ երիտասարդ մ'եր Կարա-
պէտ ԿՓ. Էմիլիանեան, որուն ծառայութիւնները ան-
նոռանալի յիշատակ ար թողուցին: (Ծ.—Յ. Թ.)
[ԿԻԼԻԿԻՌՅ ԱՂԷՏՏԸ, Յ. Յ. Թ.] 16

Աղէտի միջոցին Հանրնի Առաջնորդ
ԳԵՐ. Տ. ՆԵՐՍԷՍ Ծ. ՎԱՐԳ. ԳՍ.ՆԻԷԼԵԱՆ
(Հիմա եպիսկոպոս)

Հուլիսի պէջ՝ իր զինուորներով Հանրնի պաշտպանութեանը կուգայ:

զրկեց ըսելով, թէ ինք Միսիսի վաշտով օգնութեան
եկած էր Հաճընցիներուս: Չի-օղլուեան Իսկուհի անու-
նով հայ կին մը՝ ձերմակ կտաւ մը իբր զրօշակ բռնած
ձեռքը, արիարար գուրս կլաւ Հաճընէն, և գնաց հա-
զարապետին քով՝ ստուգելու եղելութիւնը: Իսկուհի հա-
նրմ՝ համոզուելով թէ հազարապետը իսկապէս Հաճընը
պաշտպանելու կուգար, առաջնորդեց զայն իր բանակով
դէպ ի կառավարչատունը, ուրկից փոզերը ամէն կողմ
խաղաղութիւն յայտարեցին: Հայերը՝ Ներսէս Սրբազան
հօր առաջնորդութեամբ գացին հազարապետին քով, որ
ապահովցուց զանոնք թէ այսուհետեւ խաղաղութիւն պի-
տի տիրէ: Քիչ մը ժամանակ անցնելէն վերջ հեռագիր մը
կարդաց աւետելով կարմիր Սուլթանին գահակեցութիւնը,
և Սուլթան Մէհմէտ Բէշատի գահակալութիւնը, զոր բա-
րեմաղթութիւններով և բուն ծախահարութիւններով
ընդունեցինք: Տասն երկու օր տասնեակ հազարաւորներէ
բազկացած խուժանին դէմ քաջարար զինազրեղէ ետքը
ազատեցանք:

Յետոյ ժողովուրդը Առաջնորդին և հազարապետին ըն-
կերակցութեամբ գնաց Հաճընի Ս. Աստուածածին եկե-
ղեցին: Լուծֆի պէջ Առաջնորդարանի սրահէն շատ մը
բարի խօսքեր բաւ գաւթին մէջ խոնուող բազմութեան,
Սրբազան Առաջնորդն ալ շինիչ քարոզ մը տուաւ:

Լուծֆի պէջի մեկնելէն վերջ սկսան խուզարկութիւն-
ներ կատարուիլ, և անմեղ հայեր ձերբակալուիլ: Շատ
մը հայեր չարաչար տանջանքներու ենթարկուեցան իբրև
խտովարարներ:»

ԳԱՐՍ-ՓԱԶԱՐ ⁽¹⁾ ԵՒ ՃԻՆ ԹՈՐՈՍ ⁽²⁾

Հաճընցի նշանաւոր ճին Թորոսը՝ որ Սահմանադրութեան հոչակումէն ետքը ձիաւոր ստաբիկան եղած էր Գարս-Փազարի: Ստոյգ ջարդէ մը ազատեց Գարս-Փազարի հայութիւնը հետեւեալ պարագաներուն տակ:

Գարս - Փազարի գախմագամին փոխանորդն՝ ստաբիկան սասնապետի մը ձեռքը հրաւերագիր մը սոււած էր շք-

(1) Գարս-փազար՝ Սիսեկն վեց ժամ հեռու դէպ ի Ս. րեւելեան կողմը գտնուող քրքարեակ գիւղախաղախ մ'է. ուր կը գտնուի 1000 հոգիի չափ Հայ բնակչութիւն մը, որով գաղթած եւ մեծամասնութեամբ Հաճընեկն ու Մարաշեկն, եւ որոնց մեծ մասը վաճառականներ ըլլալով միայն անտուան եղանակի կուգան Գարս եւ ամառը կը վերադառնան դարձեալ իրենց տեղերը, որովհետեւ Գարսի կլիման շատ գեղ է:

(2) Ճին Թորոսը Հաճընի կորիւններէն մէկն ըլլալով, քաջառողջ անվախ եւ անզայելիօրէն ընթոս Հայոցի մ'է: Ծաս պզտիկ սարիքէն, իր սուկալի անտակութեան եւ ընթոսութեան հետեւանիմով քաղի մէջ արժանացած էր «Երկ» մակդիրին որ կը նշանակէ հազարազիտօրէն քաջ եւ անվախ: Ճին Թորոս սասնեակ անգամներ առաջակութիւններ քած, շեռները ելած. վիրաւորած, վիրաւորուած, բանտարկուած, բանտէն փախած եւ դասապարտութիւններ կրած է: Հիմա որ սարիքը բաւական առած է, քաղստեմալք նախկին վիճակին բաւական շրջացած եւ բեռնաւորուած է ընտանեկան հոգերով:

(Ծ. — Յ. Թ.)

Սիսի ինքնապատկանութեան վարիչներէն
Կիլիկիոյ միաբան
Տ. ՂԵՒՈՆԳ Ծ. ՎԱՐԳ. ԹՈՒՐՍՈՐԳԻՍԵԱՆ
որ վախճանեցաւ աղէտէն ետքն ի Կ. Պոլիս,
1870ին ծնած ի Հանըն, 1893ին երուսաղէտի ժառանգա-
ւորաց վարժարանէն եղանաւորս ելած, եւ 1895ին
վարդապետ ձեռնադրուած էր ի Սիս:

Չակայ գիւղերու խալաններուն կարգացուելու համար : Տամապեան ալ երկու ստիկան առած էր իրեն հետ , որոնց մէկն էր ձին Թորսը : Այս վերջինը թուղթին մէջ ինչ ըլլայը չէր գիտեր : Երբ գիւղերը կը հասնին և թուղթը հոն կը կարգացուի , կ'իմանայ որ դախմագամի փոխանորդն և Գարս-Փաղարի երեւելիները կը ծանուցանեն չրջակայ գիւղերու խալաններուն թէ՛ «Ստանայի մեզ կեա-վուրներն ոսֆ ելան, եկե՛ք, եկե՛ք Գարս - Փաղար, որպէս զի կեաւուրները զարեհեց մեհն ալ » : Նոյն գիշերն իրենց ետեւէն կը հասնին Գարս-Փաղարէն զրկուած երկու ստիկաններ , որոնք տանապետին կ'ըսեն որ ձին Թորսը չ'ընկերանայ իրենց , այլ ետ դառնայ : Տամապեան անարգանօք կը վարուի Հաճընցիին հետ , «կեաւուր» կը կոչէ զայն , մարթիի հրացանը ձեռքէն կառնէ «կեաւուրին ձեռք մարթին չի վալիտ» ըսելով և ձին ալ կուզէ առնել : Ձին Թորսու ձին չի տար : Տամապետը իր հետեւորդներուն կը հրամայէ սպաննել ձին Թորսը , բայց սան տէր թուրքն որուն տունը օթեւանած էին , կիսավառ փայտ մը քաշելով թոնիրէն , կը յարձակի տանապետին վրայ , ըսելով թէ ինչ իրաւունք ունի իր սան մէջ կեա-վուր մը սպաննելու , թո՛ղ գիւղէն դուրս ելլեն , ինչ կուզեն ան ընեն : Ոստիկանները կը մեկնին գիւղէն դուրս ձին Թորսը սպաննելու մտադրութեամբ , մինչ գիւղէն դուրս՝ Գարս Փաղարի վրայ քալելու համար մեծ բազմութիւն հաւաքուած էր , որուն մէջ կը սարդի ձին Թորսը և իրեն վրայ ուղղուած գնդակներէն տեղուոյն խալանները միայն կը դարձուին կ'իյնան : Ծամբաները լաւ գիտնալով , ձին Թորսու ցորենի հորերուն քովէն կը սր-պըրթի , մինչ զինք հալածողներն այն հորերուն մէջ կիշ-նան : Վերջապէս կարող կ'ըլլայ խուժանէն առաջ Գարս

Փաղար հասնիլ , հոն ալ իր դէմը ելողներուն կ'ըսէ թէ թուղթեր կը բերէ կառավարութեան . և անլուս մտնե-նելով գիւղաքաղաքը կը յորդորէ տեղւոյն թերահաւատ հայ երեւելիներն որ կառավարութեան դուռն երթան և իրենց կեանքին չորհուած խնդրեն , ըստ Շէրիի ապաստանելով կամ մղկիթ մը և կամ կառավարական սաշտո-նատունը : Հայ երեւելիներն սաղատանօք կը դիմեն դախմագամի փոխանորդին որ զիրենք կը վռնտէ , ամբաստանելով թէ՛ կառավարութեան պատգոսաւոր կամ մղկիթները կոխել կուզեն : Եւ լսելով որ հայ երեւելիներուն գիմուսին պատճառ եղեր է ձին Թորսը , բանտարկել և դանակոծել կուտայ զայն : Ձին Թորսու՝ որ անանկ ծեծեր շատ կերած է և բանտէ փախչելու ճարպիկու-թեան մէջ մեծ վարժութիւն ունի , ծեծին ցաւը մոռնալով նոյն հետայն կը փախչի բանտէն , մարթինն իսկ առնելով զինք սպասող պահակին ձեռքէն և հայերուն քով երթալէ ետքը խորհուրդ կուտայ հայերուն , իրենց տուններն ու կան կարասին թողուլ և ապահով տեղ մը ապաստանիլ , մինչեւ որ փոթորիկն անցնի : Հայերը իր առաջնորդու-թեամբ կը քաշուին քարուկիր դպրոցին ու շէնքերուն մէջ , փայտեայ շէնքերը վար կ'առնեն և ըստ կարելոյն կամ-բանտան ընդ ամենայն ութ հարիւր հայ ընտանիք , որոնցմէ 600 ը չրջակայ գիւղերէն : Տեղւոյն հայ վաճառականները պէտք եղած ուտեստեղէնը կամբարեն չուտով : Բոլոր այս բաղմութեան մէջ (իրը 4000 հոգի) կը գտնուի ընդամենը 26 մարթիի հրացան . ուրիշ երկրորդական զէնքերով կամ որսի հրացաններով և չորս թիթեղեայ տուփ լեցուն վառօթ զոր վաճառական մը կը հայթայթէ , բայց կ'որոշուի մարթիի գնդակներուն սարսաղ գրակները կրկին լեցնել գտնուած կապարներով ու վառօթով : Երբ խու-

ժանր կը հասնի գիւղերէն, գախմագամի փոխանորդն ու հարիւրապետը կ'ըսեն բազմութեան որ հետեւեալ օրն Ուրբաթ գան, աւելի լաւ կը յաջողին Ուրբաթ օրով, և աւելի մեծ բազմութեամբ գան: Խուժանը կը քաշուի: Հայերն այս բանը տեսնելով և վտանգին մեծութիւնը կ'ուանելով, իսկոյն զուրս կ'ելլեն, իրենց թաքստոցներէն և գիւղին մէջը տանող բոլոր փողոցներուն բերանը աճուր պատեր կը հիւսեն, կը փակին բոլոր մուտքերը, իսկ իրենց գանուած շէնքերուն մէջ և շուրջ, ինչ որ գիւրավատ է կը քակեն և մէջտեղէն կը վերցնեն, սրպէս զի չի հրկիզուին և իրենք կրակի մէջ չի մնան խեղճ Աստանացիներուն պէս: Ճին թորոս որ այս յուսահատ ժողովուրդին հրամանատարութիւնը կ'տանձնէ, կը պատուիրէ որ բնաւ նախոյարձակ չ'ըլլան և երբ իրենց վրայ կրակ տեղացնէ խուժանը, ներս քաշուին, լաւ պատրաստուին, բնաւ զուրս չ'ելլեն, և իրենք պարապ տեղը գնդակ չարձակեն: Կիներն ու աղաքը ամենէն աւելի պաշտպանեալ տեղուանքը գնելով, միայն զէնք բռնելու կարող այրերով կը պատրաստուի խուժանն ետ մղելու: Հետեւեալ օրն Ուրբաթ, ատուան աղօթքէն ետքը «Մահամահ Սալավաթ» աղաղակներով խուժանը կը յարձակի. կը թալանէ հայոց բոլոր տուներն ու խանութները, յետոյ կրակի կուսոյ և ի վերջոյ կը յարձակի ժողովուրդին վրայ: Հայերը կը համբերեն, չեն պատասխաներ, մինչև որ խուժանը կը խռուի պատասխարուած շէնքերուն շուրջը: Այն ատեն հայք միասին կրակ կ'ընեն մի քանի անգամ և խուժանը թէպէտ կը փորձէ հրդեհի մատնել պատասխարուած ժողովուրդը բայց չի յաջողիր: Որովհետև հրձիգութիւն փորձողները իրենց կեանքը վրայ կուտան լաւ նշանատուութեան շնորհիւ: Խուժանն ի վեր-

Փարս—Փազարի հերոս
ՃԻՆ ԹՈՐՈՍ ՏԱՂՏԱՂԱՆԵԱՆ

Նոյ կը ցրուի անէծք կարգալով ձին Թորոսին, որ 'ի գերեւ հանեց իրենց շար խորհուրդը, բայց 'ի միասին տանելով Գարս-Փաղարի հարուստ կողպուածը, որովհետեւ չըջակայ շատ մը գիւղերու շուկան Գարս-Փաղարն է: Հայերն երեք շարաթմ գուրս չեն ելլեր, մինչեւ որ կառավարութիւնը հարկ եղած ապահովութիւնը կուտայ, և զօրքերու պաշտօնութեան ներքեւ իրենց տեղերը կ'առաջնորդէ, չըջակայքէն եկած հայերը: Գուրսը մնացած հայերը, որոնք գրացի թուրքերուն տունները ապաստանած էին, ողջամբ թող կը արուին: ձին Թորոս դատի կենթարկուի իրր ժողովուրդը գրգատ և իրար անցնող, բայց 'ի վերջոյ կարծակուի իր պաշտօնէն հանուելով: Անա այսպէս Գարս-Փաղարի հայութիւնը ազատեցաւ ստոյգ կտարածէ՝ մը, չնորհիւ ձին Թորոսի քաջութեանն ու արթնամտութեանը:

Գարս - Փաղարի չըջակայ գիւղերուն մէջ գանուող չըջուսն վաճառական և արհեստաւոր Հաճընցի հայերն ջարդուեցան, որոնց մէջ էր անուանի քաջ, հսկայ և պարթեւահասակ Հաճընցի Աթան Չիլինկիրեան էֆէնաին:

Ֆ Է Ք Է Ի Դ Է Պ Ք Ը

Ֆէքէ կամ Վահգայ որ կը գանուի Սիսի և Հաճընի մէջտեղը, կիլիկիոյ ջարդին մէջ ենթարկուեցաւ խռովութեան, տեղւոյն և չըջակայ գիւղացի թուրքերը ուղեցին հայերը ջարդել և սակայն չնորհիւ տեղւոյն գաիմագամին աչալուրջ հսկողութեանն ու մարդասիրութեանը, հայերը ազատեցան, հաղիւ մի քանի զոհեր տալով: Նոյնպէս Ֆէքէի մօտ գանուող Եէրէ - Պազան գիւղն ալ անձնապաշտօնութեան չնորհիւ ազատեցաւ:

ԱՏԱՆԱՅԻ ՆԱՀԱՆԳԻՆ գրեթէ ամէն կողմերը խռովութիւն կը տիրէր 1909 Ապրիլ 1 էն մինչեւ 15: Այս տասն և հինգ օրուան մէջ թարանուեցան, ջարդուեցան, քանդուեցան և այրեցան բոլոր քրիստոնէաբնակ գիւղերն ու գիւղաքաղաքները: Միայն Սիլիֆքէ (Սելեւկիա) ի սանձաղը մատամը գերծ մնաց աղէտէն: Գարսիսալը կամ Չէճէլի գաւառակի կեղրոնր գանուող մի քանի Հաճընցի հայերը՝ աղատեցան տեղւոյն գաիմագամին մարդասիրութեանը չնորհիւ, յիշեալ տեղակալը ազնուութիւնն ունեցած էր կեղրոնր գանուող հայերը պաշտօնատուն բերելով բանաարկիկ և խուժանին յարտարարել որ, եթէ պէտք ըլլայ ինք իր ձեռքովը պիտի սպաննէ: Հսկասակ խուժանին բուսն յարձակումներուն գաիմագամը գէնք 'ի ձեռին բանտին գուր սպասած է պահելով և պաշտպանելով սասնեակ մի քրիստոնէաներու կեանքերը: Իսկ Գարսիսալի գիւղերը գանուող թշուաւ Հաճընցի արհեստաւորները ամբողջապէս ջարդուեցան: Նոյնպէս Ատանայի մօտիկը գանուող Ինճիրլի և Հայ գիւղերն ու վեց ժամ հեռուն գանուող Գարստաշ, Եււմուրթալը և չըջակայ տեղերը գանուող մեծամասնութեամբ Հաճընցի հայերն՝ ամբողջապէս ջարդուեցան անիննայ, կատարեալ վայրագութեամբ:

ՎԱՅՐԱԳ ԹՐԲՈՒՇԻ ՄԸ ՍԻՆԷՄԷ ՀԱՆԸՄ

Կը պատմեն թէ՛ —
 Ատանայէն 3 ժամ հեռու՝ Ղարրլը գիւղին մէջ բնակող Ապտալ Սալլօի աղջիկը Սինէմէ հանրմ՝ վայրագ և ճիւղազ այն թրքուհին է որ, իր աղղեցութեան չնորհիւ

ժողովել ասուա իր գիւղն ու շրջականները գահուսդ երկ- սեռ հայերը, և անտնոյմէ գեղեցիկ աղջիկներն ու հարսե- րը զատելով իր ուզած թուրքերուն հետ ամուսնացուց և մաս մը հայեր աղջ ողջ գիւղին փուռը լեչնել տալով այրեց, անտնոց աղաղակներովը զուարճացաւ, և ամենէն վերջը մաս մը հայեր ալ գետեզերք փոխազրել տալով ինք իր ձեռքովը մորթեց և ջուրը թափեց . . . :

Ահա կին մը, որուն անիծեալ կիսանդրին կարմէ որ ցուցադրուի համաշխարհային ցուցահանդէսներու մէջ իբրև Քսաներորդ Դարու Անգլո-թուրքեան Մարմնացումը կնօջական տարազին ասկ . . . :

ԱՏԱՆԱՅԻ ԱՌԱՋՆՈՐԴԱԿԱՆ ՎԻՃԱԿՆԵՐՈՒՆ ՊԱՇՏՈՆԱԿԱՆ ՎԵՐՋԻՆ ՏԵՂԵԿԱԳԻՐԸ

[Ատանայի Առաջնորդութեան]

- Ատանա քաղաք՝ 606 այրի և 1174 որբ. հոս աւելի գրեցիկներ սպաննուած են :
- Տարսն և Գօզօլուգ՝ 132 այրի և 150 որբ. ստակալի եզած է ջարդը :
- Տէօրթ-Եօլ՝ 73 այրի և 96 որբ. ինքնազոհատուածութեամբ ազատուած :
- Օճազը՝ 54 այրի և 129 որբ. շատ կորուստ տուած են :
- Էօզէրլի՝ 5 այրի և 14 որբ. քիչ կորուստ տուած են :
- Համիտիէ՝ 16 այրի և 31 որբ. բոլոր գրեցիկները՝ 800էն աւելի ջարդուած են :
- Օսմանիէ՝ 27 այրի և 63 որբ. } Ամենատուկալիօրէն սե-
 Պաղչէ՝ 49 այրի և 105 որբ. } զի ունեցած է ջարդը այս երկու տեղերուն մէջ :

- Գրզլաճ Սավրանը՝ 6 այրի և 16 որբ :
 - Եանրգ Տէյրմէն՝ 17 այրի և 36 որբ. հոս այր մարդ չէ մնացած :
 - Լարաճը՝ 74 այրի և 161 որբ. շատ քիչ այր մարդ մնացած է :
 - Խառնը՝ 83 այրի և 250 որբ. շատ քիչ այր մարդ մնացած է :
 - Խօյազ՝ 8 այրի և 29 որբ. այր մարդ չէ մնացած :
 - Կէօք-Չայրը՝ 14 այրի և 37 որբ. քանի մը ծերեր մնա-
ցած են :
 - Գուշճնը՝ 2 այրի և 2 որբ :
 - Քիւնէսլէր՝ 10 այրի և 18 որբ. քանի մը այր մարդիկ մնացած են :
 - Քէլէր՝ 6 այրի. շատ չեն մնատուած :
 - Քիչնէզ՝ 15 այրի և 34 որբ. շատ քիչ այր մարդ մնա-
ցած է :
 - Էնթիլլի՝ 14 այրի և 42 որբ. երկու մարդ միայն մնացած է :
 - Փասըլը՝ 17 այր և 34 որբ. վեց այր մարդ միայն մնա-
ցած է :
 - Հասան-Պէյլի՝ 187 այրի և 423 որբ. մեծ մասը զիմադրու-
թեամբ ազատուած :
 - Միսիս՝ 69 այրի և 96 որբ. բնաւ այր մարդ մնացած չէ :
 - Հայ-գիւղ՝ 19 այրի և 25 որբ. մեծ մասը ջարդուած :
 - Ինճիլլի՝ 22 այրի և 21 որբ. մեծ մասը ջարդուած :
 - Ապտ-օղլու՝ 8 այրի և 21 որբ. մեծ մասը ջարդուած :
 - Շէյխ-Մուրատ՝ 8 այրի և 10 որբ. մեծ մասը ազատուած :
 - Թէօմիւք՝ 18 այրի և 20 որբ. բոլորովին ջարդուած :
- Իսկ Քիւրտ-Պաղչէ, Արփայր, Կէմլե-Սիւրէն, Ապիսին- փաշա ըստուած գիւղերը այրերէն զատ ո՛չ աղայ ձգած են ողջ և ո՛չ կին :
- 5/18 Օդոստ. 1911 ՆԵՐՍԷՍ ԵՊԻՍԿ. ԴԱՆԻԷԼԵԱՆ
- Յ Գ. այս ցուցակէն դուրս են Ատանայի Հայ-Բողո- քական, Ասորի-Կաթողիկ, Սիւրբանի և Քիլանի, Հայ Հաղմէականաց այրիներն ու որբերը : ՆՈՅՆ

ՀԱԼԷՊԻ ՆԱՀԱՆԳԻՆ ՄԷՋ

ԱՆԹԱՔՈՅ (*) ՋԱՐԴԸ

Ականատես մը կը պատմէ .—

« 1909 Ապրիլ 6 ի երկուշաբթի օրը Ատանայի ջարդին ստուգութիւնը հաստատուելով աճ ու սարսափի մատնուեցանք: Ամէն մարդ խանութիւնները գոցելով տուն ապաստանեցաւ: Այս միջոցին տեղւոյս գաիմագամը պաշտօնեաներով Ազդ. Առաջնորդարան եկաւ և տեղացի հայ երեւելիները ժողովելով, վստահեցուց որ «բան մը չի կայ, ամէն մարդ խանութիւն թող բանան և գործերն են նային»: Գաիմագամը Առաջնորդարան գտնուած ատենը դուրսը խուժան մը պաշարեց Առաջնորդարանը և Գաիմագամին մեկնուեցին ետքը յարձակեցաւ Առաջնորդարանէն ներս: Հոն Առաջնորդարանին մէջ սպաննեց Կաթ. փոխանորդ Տ. Արսէն վարդ.ը, Կտուց անապատի վանքի միաբանութենէն հիւր եկած Տ. Դանիէլ ձերբուղարդ վարդ.ը, Տ. Արմենակ քահանայ Տօնաթոսեանը և հոն հաւաքուած Անթաքիոյ հայ երեւելիները, որոնց մէջ էր լուսաբուսական Մարտիրոս էֆ. Կիրակոսեան, ասոնցմէ տարէի անդամ Մարտիրոս էֆ. Կիրակոսեան, ասոնցմէ ետքը եկեղեցիին անօթներն ու կարասիները թալանելին: Խուժանը մեր նահատակ կրօնականներուն զիակները քակտելով պատցուց փողոցներն ու շուկաները, հրախուրդելով բոլոր ժողովուրդը որ ջարդին մասնակցի, բնակիչն ընելու համար տեղւոյն քրիստոնեաները: Իրիկուան զէմ

(*) Անթաքիա՝ Հայկաթի նահանգի նահապետի կողմէ գեղուող գաւառակ մ'ե, որուն մէջ Հայերը 800ի չափ էին: (Ծ.—Յ. Թ.)

Արեւմտայեք	Յիկեցի	Գարդ	Տոն	Մեղ	Փրկ.	Փրճարան (գարդ)	Ամասնոցի	Ձիւքի	Հիւր	Ժանցում	Կրկն	Տոն
Ասմա	6	5	700	2	1	300	9	400	6	8	6	400
Տարսն	1	1	180			15		8	1		1	8
Սիւ			32			128					7	21
Հանրն եւ գիւղերը	1	3	110			500	13	21	7		9	
Գարս-Փազար			78			61						
Տորք-Եօլ	4	7	1012	2	1	290	97	90				
Օնազը եւ Պուխարը				5			97					
Եւմուրքալից	7											
Երի պունագ	3		16			65						
Էկուէ	2		29			13						
Խալանի			49									
Միսիս			7	1								
Համիսի			6									
Տալու սլար			37									
Հայ-գիւղ			20									
Իննրի			2									
Բալանդ			65									
Էրվան			1									
Գարսիսալը												
Ալեւալ Ս գիւղեր	24	16	2323	14	3	2129	253	523	23	1002	8	

Մեծի կորուստին չափը յայնուհետեւ Ս. Ազդ. Կեդր. վարչութեան Պատուիրակու. թիւերը 24,330 և Հիւ. պատանները 20,000, իսկ նիւթական կորուստը՝ Օսմ. Պանդուխի կողմէ ըստուած է 5,900,000 ամբ:

ԱՍՏՆԱՅԻ ՆԱՀԱՆԳԻՆ ՄԷՋ ԱՅՈՒՍ ԵՒ ԵՐԵՎԱՆԻ

ժամը 9 ին յարձակումը տարածուեցաւ և մի քանի ժամուան մէջ բնաջինջ եղաւ ամբողջապէս Անթաքիոյ զրոգրախա հայութիւնը :

Ամբողջ քրիստոնեաները ջարդելէ ետքը քարուքանդ ըրին և այրեցին Հայոց ու Հայ Բողոքականաց եկեղեցիները : Անթաքիոյ մօտէն անցնող Ասիի գետը քրիստոնեաներու դիակներով լեցուեցաւ : Անթաքիոյ մէջ գրեթէ հայ չի մնաց . 800 հայ բնակիչներէ միայն 20 հոգիի չափ ազատեցան , ասոնք ալ վերաւոր և հիւանդ :

Անթաքիոյ ջարդին կազմակերպիչներն ու հրամանատարները էին , ջարդէն չորս օր առաջ Պոլսէն եկած միւթէսարը՝ թուրք երեւելիներէն Հիւանի ազա , Խալէֆ ազա զատէ Վահիտ , Պէրէքէթ զատէ Բիֆաթ և Բէշիտ : Ասոնք շրջակայ գիւղացիները ժողվեցին և զինելէ ետքը քրիստոնեայ թաղերուն վրայ առաջնորդեցին» (1) :

ԲԷՍԱՊԻ (2) ԶԱՐԴԸ

Ա.կանատես մը կը սրտամէ . —

«Անթաքիոյ ջարդէն ետքը 15000 թուրք , ֆէլլահ , շիրտ և չէրքէզներէ բաղկացած խուժանը՝ Ապրիլ 9 ին յարձակեցաւ Բէսապի վրայ : Բէսապի հայութեան մէկ մասը ջարդուեցաւ և հրդեհներուն բոցերը տեսնող Ֆրանս-

(1) «Ճերիսէի Շարգիյե» Ն. 7216 :

(2) Բէսապ՝ Անթաքիայէն 12 ժամ հեռու Ճեսըր-շուր գագային վերաբերող գիւղաքաղաք մ'է : 700 տուն Հայ բնակիչ ունեւր : (Ծ.—Յ. Թ.)

սական շողենաւ մը՝ ծովեզերք մօտեցաւ և նաւատուները զրկելով լեռներէն ժողվել տուաւ 6000 հայեր , զորքս փոխադրեց Լաթաքիա կամ Լազգիէ :

Ահագին թիւով խուժանը՝ Բէսապն ալ տակնու վրայ ընելէ ետքը , Ասիի գետն անցաւ և Շուսուսա լեռներուն մէջ պահ մը հանգչելէ վերջը , շրջակայ քրիստոնեայ գիւղերուն վրայ յարձակելու պատրաստուած էր . բարեբախտաբար Սիւլէյմանի միւտիր Սէօքէլի Խալիտ էֆ. ի ձեռք առած զբուշական միջոցներուն շնորհիւ , ստիպուեցան ցրուել և ազատեցան 11000 ի չափ քրիստոնեաներ ստոյգ ջարդէ մը :

Շօղուն-օլուզէն՝ չերամարտուած թեան համար՝ Անթաքիա , Պիթիաս , Հաճի Հապիսի , Խըտըրպէյ և Բէպուսիյէ գացած 200 տունի չափ քրիստոնեաներ բնաջինջ եղան : Բէսապի շուրջը գտնուող քրիստոնեայ գիւղերն ալ թալանելէ ետքը այրեցին : Այս կողմերուն նիւթական կորուստը 200000 ոսկիէ աւելի է : Բէսապի ջարդէն փախած 6000 ի չափ քրիստոնեաներ՝ Լազգիյէի միւթէսարը մարդասէր փաշային գուրգուրանքին արժանացան : Այս պաշտպանութեան մէջ ամենամեծ բաժին ունեցաւ տեղւոյն տեսուչ Տ . Մովսէս վարդապետը :

Յիշեալ հայրենասէր և պատուական միւթէսարը , ջարդը դադրելէ և ապահովութիւնը վերահաստատուելէ ետքը , իր պաշտպանութեան տակ գտնուող բազմաթիւ քէսապիները անձամբ տարաւ Բէսապ , ինչ որ իր իշխանութեան սահմանէն դուրս էր , եւ հոն մի քանի օր մնալով քրիստոնեաներուն հանգստութիւնը ապահովեց և ապա դարձաւ Լազգիէ : »

ԳՐՐԸԳ-ԽԱՆԻ (1) ԶԱՐԴԸ (2)

« Ապրիլ 5ին, Գրրըգ-խանի շրջականները գանուսով 12 ի չափ գիւղերու Թուրք, Չէրքէզ, Քիււրտ և Կրեաէցի ժողովուրդը Գրրըգ խանի վրայ յարձակելով մի քանի ժամ անընդհատ կրակի բռնեցին գիւղը, և յետոյ գիւղ մտնելով բոլոր քրիստոնեաները սեղ մը լեցուցին: Նախ սուռներն ու խանութները թալանելէ ետքը այրեցին: Քրիստոնեաներուն մէջ գանուսով կլինեալէն գեղեցիկները զատելով տարին և մնացածներուն գլուխները ճերմակ փաթթոց փաթթելով՝ Գրրըգ խանի մօտերը գանուսով և իսլամական ուխտատեղիի մը տէրն եղող Մուսթաֆա փաշային քով առաջնորդեցին: Հոն այրերը սպաննեցին և մնացած այրի ու որրերը յիշեալ փաշային յանձնեցին: Այս աներեւակոյցի վայրագութեանց միջոցին այրերէն ոմանք փախան: Խեղճ հայ մը Գրրըգ խանի մէջ իր կլինն ու զաւակները յարգանոցին մէջ պահելէ ետքը լեօր փախած էր, վերագարձին տեսնելով որ յարգանոցն այրած և ընտանիքն ալ մոխիր դարձած էր, խելագարեցաւ ու սնձնասպան եղաւ:

Գրրըգ խանի մէջ այրեցան 34 խանութ, 66 սուռ, 2 փուռ, 3 սրճարան, 1 օթէլ, 15 սրանդուկ (խան) և 121 սուռ: Իսկ ջարդուսով հայերուն թիւն է 82 և կորսուած են 15 հոգի: 250 ի չափ այրի կլիներ և որրեր՝ վերջին աստիճան թշուառ վիճակի մէջ, հետիտան

(1) Գրրըգ-խան՝ Խսկեկեկերունի և Հայեպի մեջեղը կը գտնուի, ջարդեալ առաջ 25 տունի չափ Հայեր կային, որոնք խանի և փերեզակ էին. Ծ.—Յ. Թ.
 (2) «Աւետարեւ»էն:

Քիւտայի ջարդէն փախչելով՝ օտերով լեռները մնացած զոյգ մը բռնեցիւորոյս հայտըկներ ԳՐՐԸԳ-ԽԱՆԻ ԵՐԵՎԱՆԻ ԱՐԿԵՆՈՒԹԱՆԻ ԳՆԱԿՆԵՐԸ (Արիշապի ցեղացիներով)

Հայեպէն Աստուա եկած վրացիքն Համիսիկի մէջ համաստիւրած կտուարոյն ԳՐՐԸԳ-ԽԱՆԻ ՄԻՇԻՔԻՆԻ ԶԳՈՒՅՈՒՆԻ ԵՐԱՆԻ (1886—1900)

վիճակով երթալու պայմանաւ, Հալէպէն եկած զինուոր-
ներուն յանձնուելով Պէյլան զրկուեցան: Գրբըզ-խանէն
փախցուած կիներէն շատերը դեռ կը մնան Քիւրտերուն
ձեռքը: Շատ մը վայրենիներ՝ լրենց հետ բազմաթիւ հա-
յու կիներ բերելով, պսակուած բլաշնին յայտնեցին և
գարձեալ ետ սարին իրենց զիւզերը:

Գրբըզ խանի ջարդին սիջոցին շարաշարօրէն սպան-
նուեցան շրջակաները գտնուող Ամուխա Տէյրմէն գարշը
զիւզերուն 20 ի չափ հայ ջաղացպաններն՝ ու հացագործ-
ները:»

ՊԷՅԼԱՆԻ ԴԵՊՔԸ

«Պէյլանի շուրջը գտնուող Աթրզ, Գանյը աէրէ, Սարը
Չընար, Սօզանճը, Մէզկիթէօնի և Հաճի Մուսալը զիւ-
զերուն քրիստոնեաները՝ իրենց ունեցածը, յարձակող քիւր-
տերուն ձգելով փախան և գժուարաւ Պէյլան ինկան:
Այս զիւզերը ամբողջապէս թալանելով այրեցին:

Պէյլանի ժողովուրդը՝ այս սոսկալի գէպքէն սարսա-
փած տուն քաշուեցաւ և Ապրիլ 5 էն մինչև 10 տուն
մնաց: Մեր պաշտպանութեանը համար կառավա-
րութեան և Հալէպի նահանգի կեդրոնին գիմեցինք,
ուրիշ 9 զինուոր զրկուած էր մեր պաշտպանութեանը
համար: Պէքիր չավուշի հրամանին տակ գտնուող այս
փոքրաթիւ զինուորները՝ Հալէպէն Պէյլան հասած ասան
Աթրզի զիւզի կողմերէն բազմաթիւ խուժան մը յարձա-
կեցաւ Պէյլանի վրայ: Մեր պաշտպանութեան զրկուած
9 զինուորները կատարեալ անկեղծութեամբ և անձնուր-
բութեամբ գէմ զրին անագին խուժանին: Գախմազամ

պէյլին անկեղծ ջանքերուն շնորհիւ Գրբըզ խանի մէջ
գտնուող 40 զինուորներն ալ հոն հասան և Աստուծոյ
օգնութեամբ ազատեցանք:

Պէյլանի շրջակաները՝ քրիստոնեաներէն Աթրզի մէջ 4
և ճամբաները 3 հողի սպաննուեցան:»

ՍԻՎԷՅՏԻՈՅ (*) ԴԵՊՔԸ

«Սիւվէյախա զիւզախմբին քրիստոնեաները շերամա-
բուծութեան համար ամէն տարուան պէս գարձեալ Անթա-
քիոյ կողմերը գացած էին, այս խեղճերը ամբողջութեամբ
ջարգուեցան Անթաքիոյ և շրջականերուն ջարդին մէջ:

Քէսապի ջարդէն ետքը խուժանը յարձակիլ փորձեց
Սիւվէյախոյ վրայ, և սակայն բարերախտաբար նոյն ասունը
Սիւվէյախոյ նաւահանգիստը ժամանած Անգլիական մար-
տանաւի մը ներկայութիւնը սարսափեցուց զիրենք և ետ
գարձան: Այսպէս ազատեցաւ Սիւվէյախոյ հայութիւնը
անխուսափելի ջարդէ մը:

Սիւվէյախոյ մէջ քրիստոնեաները չի ջարդուեցան, և
սակայն դուրսերը գտնուող 500 ի չափ հայեր բնաջինջ և-
զան: Ժողովուրդը ենթարկուած վաճառքէն սարսափած օ-
րերով լեռներուն գլուխը մնաց և թշուառութիւնը ծայր
աստիճանին հասաւ:

Ազէաին սարսափը բաւական անցնելէ ետքը Սիւվէյ-

(*) Սիւվէյախա՝ Անթաքիայի վեց ժամ դէպի հարաւ
գտնուող ծովեզերեայ գիւղախումբ մ'է, որուն հինգ
գիւղերը հայաբնակ են, եւ որոնք կ'ընդհանրեն շերամաբու-
ծութեանը: (Ծ. — Յ. Թ.)

վիճակով երթալու պայմանաւ, Հայէպէն եկած զինուոր-
ներուն յանձնուելով Պէյլան զրկուեցան: Գրբըզ-խանին
փախցուած կիներէն շատերը դեռ կը մնան Քիւրտերուն
ձեռքը: Շատ մը վայրենիներ՝ յրենց հետ բազմաթիւ հա-
յու կիներ բերելով, պոսկուած բլաշին յայտնեցին և
զարձեալ ետ տարին իրենց զիւզերը:

Գրբըզ խանի ջարդին սիջոցին չարաչարօրէն սպան-
ուեցան շրջակաները գանուող Ամուխա Տէյրմէն գարշը
զիւզերուն 20 ի չափ հայ ջազացւորաներն՝ ու հազագործ-
ները:»

ՊԷՅԼԱՆԻ ԴԷՊՔԸ

«Պէյլանի շուրջը գանուող Աթրզ, Գանըր տէրէ, Սարը
Չընար, Սօզանճը, Մէզկիթէօնի և Հաճի Մուսալը զիւ-
զերուն քրիստոնեաները՝ իրենց ունեցածը, յարձակող քիւր-
տերուն ձգելով փախան և գժուարաւ Պէյլան ինկան:
Այս զիւզերը ամբողջապէս թալանելով այրեցին:

Պէյլանի ժողովուրդը՝ այս սոսկալի գէպէն սարսա-
փած տուն քաշուեցաւ և Ապրիլ 5 էն մինչեւ 10 տուն
մնաց: Մեր պաշտպանութեանը համար կառավա-
րութեան և Հայէպի նահանգի կեդրոնին դիմեցինք,
ուրկէ 9 զինուոր զրկուած էր մեր պաշտպանութեանը
համար: Պէրթի չալուշի հրամանին տակ գանուող այս
փոքրաթիւ զինուորները՝ Հայէպէն Պէյլան հասած ատեն
Աթրզի գիւղի կողմերէն բազմաթիւ խուժան մը յարձա-
կեցաւ Պէյլանի վրայ, Մեր պաշտպանութեան զրկուած
9 զինուորները կատարեալ անկեղծութեամբ և անձուր-
ութեամբ զէմ զրին անաղին խուժանին: Գաբմագամ

պէյին անկեղծ ջանքերուն շնորհիւ Գրբըզ խանի մէջ
գանուող 40 զինուորներն ալ հոն հասան և Աստուծոյ
օգնութեամբ ազատեցանք:

Պէյլանի շրջակաները՝ քրիստոնեաներէն Աթրզի մէջ 4
և ճամբաները 3 հոգի սպանուեցան:»

ՍԻՒՎԷՅՏԻՈՅ (Պ) ԴԷՊՔԸ

«Սիւվէյախ գիւղախմբին քրիստոնեաները շերամա-
բուծութեան համար ամէն տարուան պէս դարձեալ Անթա-
քիոյ կողմերը դացած էին, այս խեղճերը ամբողջութեամբ
ջարդուեցան Անթաքիոյ և շրջականերուն ջարդին մէջ:

Քէսապի ջարդէն ետքը խուժանը յարձակիլ փորձեց
Սիւվէյախի վրայ, և սակայն բարերախտաբար նոյն ատենը
Սիւվէյախի նաւահանգիստը ժամանած Անգլիական մար-
տանաւի մը ներկայութիւնը սարսափեցուց զիրենք և ետ
դարձան: Այսպէս ազատեցաւ Սիւվէյախի հայութիւնը
անխուսափելի ջարդէ մը:

Սիւվէյախի մէջ քրիստոնեաները չի ջարդուեցան, և
սակայն դուրսերը գանուող 500 ի չափ հայեր բնաջինջ ե-
ղան: Ժողովուրդը կնիթարկուած վտանգէն սարսափած օ-
րերով լեռներուն գլուխը մնաց և թշուառութիւնը ծայր
աստիճանին հասաւ:

Աղէտին սարսափը բաւական անցնելէ ետքը Սիւվէյ-

(*) Սիւվէյախ՝ Անթաքիոյ մէջ վեց ժամ դէպի հարաւ
գտնուող ծովեզերեայ գիւղախումբ մ'է, որուն հինգ
գիւղերը հայաբնակ են, եւ որոնք կ'զբաղին շերամաբու-
ծութեամբ: (Մ.—Յ. Թ.)

վիճակով երթալու պայմանաւ, Հալէպէն եկած զինուոր-
ներուն յանձնուելով Պէյլան զրկուեցան: Գրբըզ-խանէն
փախցուած կիներէն շատերը գեռ կը մնան Քիւրտերուն
ձեռքը: Շատ մը վայրենիներ՝ լ'րենց հետ բազմաթիւ հա-
յու կիներ բերելով, պսակուած բլլախին յայտնեցին և
դարձեալ ետ տարին իրենց զիւղերը:

Գրբըզ խանի ջարդին սիջոցին չարաչարօրէն սպան-
ուեցան շրջակաները գտնուող Ամուխա Տէյիրմէն գարշը
զիւղերուն 20 ի չափ հայ ջազացոյցաններն ու հացագործ-
ները:»

ՊԷՅԼԱՆԻ ԴԷՊՔԸ

«Պէյլանի շուրջը գտնուող Աթրզ, Գանլը տէրէ, Սարը
Չընար, Սօզանճը, Մէզկիթէօնի և Հաճի Մուսալը զիւ-
ղերուն քրիստոնեաները՝ իրենց ունեցածը, յարձակող քիւր-
տերուն ձգելով փախան և գժուարաւ Պէյլան ինկան:
Այս զիւղերը ամբողջապէս թալանելով այրեցին:

Պէյլանի ժողովուրդը՝ այս սոսկալի գէպքէն սարսա-
փած տուն քաշուեցաւ և Ապրիլ 5 էն մինչև 10 տուն
մնաց: Մեր պաշտպանութեանը համար կառավա-
րութեան և Հալէպի նահանգի կեդրոնին գիմեցինք,
ուրիշ 9 զինուոր զրկուած էր մեր պաշտպանութեանը
համար: Պէքիր չալուշի հրամանին տակ գտնուող այս
փոքրաթիւ զինուորները՝ Հալէպէն Պէյլան հասած աստն
Աթրզի գիւղի կողմերէն բազմաթիւ խուժան մը յարձա-
կեցաւ Պէյլանի վրայ: Մեր պաշտպանութեան զրկուած
9 զինուորները կատարեալ անկեղծութեամբ և անձնուր-
բութեամբ գէմ գրին ահազին խուժանին: Գախմագամ

պէյին անկեղծ ջանքերուն շնորհիւ Գրբըզ խանի մէջ
գտնուող 40 զինուորներն ալ հոն հասան և Աստուծոյ
օգնութեամբ ազատեցանը:

Պէյլանի շրջակաները՝ քրիստոնեաներէն Աթրզի մէջ 4
և ճամբաները 3 հողի սպանուեցան:»

ՍԻԻՎԷՅՏԻՈՅ (*) ԴԷՊՔԸ

«Սիււլէյախ գիւղախմբին քրիստոնեաները չերամա-
բուծութեան համար ամէն տարուան պէս դարձեալ Անթա-
քիոյ կողմերը գացած էին, այս խեղճերը ամբողջութեամբ
ջարդուեցան Անթաքիոյ և շրջականերուն ջարդին մէջ:

Քէսապի ջարդէն ետքը խուժանը յարձակելի փորձեց
Սիււլէյախոյ վրայ, և սակայն բարեբախտաբար նոյն աստնը
Սիււլէյախոյ նաւահանդիստը ժամանած Անգլիական մար-
տանաւի մը ներկայութիւնը սարսափեցուց զիրենք և ետ
դարձան: Այսպէս ազատեցաւ Սիււլէյախոյ հայութիւնը
անխուսափելի ջարդէ մը:

Սիււլէյախոյ մէջ քրիստոնեաները չի ջարդուեցան, և
սակայն դուրսերը գտնուող 500 ի չափ հայեր բնաջինջ և-
զան: Ժողովուրդը ենթարկուած վտանգէն սարսափած օ-
րերով լեռներուն գլուխը մնաց և թշուառութիւնը ծայր
աստիճանին հասաւ:

Աղէտին սարսափը բաւական անցնելէ ետքը Սիււլէյ-

(*) Սիււլէյախ՝ Անթաքիոյ մէջ վեց ժամ դեպի հարաւ
գտնուող ժովեգերեայ գիւղախումբ մ'է, որուն հիմն
գիւղերը հայաբնակ են, եւ որոնք կ'գրադիւն շերտաւարու-
ծութեամբ:
(Մ.—Յ. Թ.)

տիոյ միւտիրը սկսաւ սպաննայիքի, պահանջելով մեզմէ կարգ մը երեւակայական զէնքեր:

Ասիի գետը՝ անթիւ անհամար զիտկներ կը տանէր զէսլ 'ի ծով, նուիրելու համար անշուշտ քաղաքակիրթ աշխարհին:»

ՄԱՐԱՇԻ ԴԷՊՔԸ

Տեղացի ականատես և անցուգարձերուն իրազեկ մէկը կը պատմէ՝ . -

« Ատանայի տնակի ջարդին լուրը երբ ատինք ա՛ն ու գողի մասնուեցանք, բայց քաղաքը անխուով կը մնար: Երբ խռովութիւնը մինչեւ Մարաշի սահմանակից Պաղչէ գաւառակը տարածուեցաւ խլրտումի նշաններ տեսնուեցան: Մարաշէն Ատանա գացող բազմաթիւ կարաւանը երբ Պաղչէի շրջակաները Բէօսրէյիք կոչուած տեղը ժամանած էր, Պաղչէի շրջակայ թուրք գիւղացիներէն յարձակումի ենթարկուած էր: Կարաւանի քրիստոնեայ ձամբորդներէն ոմանք սպաննուած և ոմանք յարձակողներու ձեռքէն փախչելով Ապրիլ 3 ին Մարաշ հասան: Իրիկուան զէմ հայ երեւելիներէն ոմանք Միւթէսարըֆ Հայտար պէյին երթալով խնդիրը պատմեցին և զգուշական միջոցներ ձեռք առնուելին խնդրեցին: Սակայն այս զիմումին կարեւորութիւն չի տրուեցաւ և խռովութիւնը տարածուեցաւ Ատանայի նահանգի սահմանէն դուրս Մարաշի գիւղերը: Նախ՝ Սարըլար և Կէօղճէյիզ գիւղերուն մէջ գտնուող 21 ի չափ հայերուն վրայ յարձակում գործուեցաւ: Սարըլարի մէջ տասն և հինգ տարեկանէն վար տղաքներէն զատ՝ միւսները ջարդուած էին, նոյնպէս Կէօքճէյիզ՝ մանուկներէն և

կիներէն զատ, մնացեալները դանակէ անցած էին: Ատանայի ջարդէն փախած քառասունի չափ հայեր՝ էլօղլու գիւղի թուրքերէն սպաննուած և միայն ասոնցմէ երկուքին դրամը առնուելով արձակուած էին, որոնք հեւ ի հեւ վազելով եկան ինկան Մարաշ: Այս վայրագութեան յանդգնող թուրքերէն ոմանք Ապրիլ 5 ին կանուխէն Մարաշ գալով Ատանայի կողմերը կատարուած ընդհանուր ջարդի աւետիսը կուտան Մարաշի խլամներուն: Արդէն մարաշի հայութիւնը սարսափի մատնուած՝ ջարդի լուրին թուրքերուն մէջ տարածուելն ու պաշտօնագէս հաստատուիլը լսելով սկսաւ մտահոյ ըլլալ: Նոյն օրը կէս օրին Պուղտայ պազարէն մի քանի թրքուհիներ ցորենի սակարկութիւն ըրած միջոցին հայերուն կ'ապառնան ըսելով « Այսօր Ձեր վերջին օրն է, ջարդ պիտի ըլլայ»: Հայերը այս լուրը առածնուն պէս քաշուեցան տուներնին: Այս խուճապին միջոցին Չարշու պաշը և Սէրայ ալթը շուկաները գտնուող երկաթագործ և այլ արհեստաւոր թուրքերը յարձակեցան փախչող հայերուն վրայ և վիրաւորեցին 19 ի չափ հայեր որոնցմէ 9 հատը նահատակուեցան: Խուճապն ու իրարանցումը հազիւ մէկ ժամ տեւեց: Այս միջոցին Մարաշի թուրք երեւելիներէն Պալազիստգատէ Գատրի փաշա՝ անմիջապէս կառավարական պաշտօնատունը գնաց և այնտեղէն անմիջապէս հեռագրական պաշտօնեան և Թաղապետութեան քարտուղարը կառավարիչին քով զրկեց խնդրելով որ խռովութեան առաջըր առնուի: Անմիջապէս տեղուոյն թուրք և հայ երեւելիներէն ժողով մը գումարուեցաւ, որոնք փոխադարձ ապահովութիւններ տալէ ետքը շուկան ելան և վայրկենապէս խռովութիւնը զսպեցին:

Թէեւ Մարաշի խռովարարական խլրտումին առաջըր

առնուեցաւ, սակայն մինչեւ Ապտիւլ-Համիտի անկումը՝ վախն ու սարսափը շարունակեց: Երբ լսեցինք Սուլթան Մէհմէտ Բէշատի գահակալութիւնը վերջին ծայր ուրախացանք և ազահով եղանք մեր գոյութեանը: Այս կերպով Մարաշի թուրք և հայ երեւելիներու համերաշխութեան շնորհիւ ազատեցաւ Մարաշը երկրորդ անգամ մը, որուն առաջինին ենթարկուած էր խիստ ցաւալիօրէն 1895ի թուականներուն: Սակայն Մարաշի գիւղերէն տմանք՝ դժբախտաբար ենթարկուեցան Ատանայի նահանգին մէջ տիրող խռովութեան ազդեցութեանը:

Պաղչէի և շրջականերու թուրքերուն վայրագութեանց տեղեկացող՝ Չագըր օղլու, Ֆրնարճագ, Տէրէ-քէօյ և Քէշիֆլի հայ գիւղերուն շուրջը գանուող Սարըլար, էլ օղլու Չագալը թուրք գիւղացիները կը յարձակին հայ գիւղերուն վրայ և Քէշիֆլիի 70 տուները կ'այրեն: ամէն ինչքերնին կը թալանեն և խեղճ գիւղացիները՝ եկեղեցւոյ մէջ լեցուելով ինքնապաշտպանութեան կը դիմեն: Ասոնցմէ 7 հոգի կ'ապաննուին և երկու հոգի կը վիրաւորուին, իսկ մնացածները ողջ առողջ կ'ազատին: Չագըր օղլուի գիւղէն անձի կորուստ չ'ըլլալով ամենքը մէկ Ֆրնարճագ գիւղը կ'ապաստանին և սակայն տուներնին կայրի և ինչքերնին կը թալանուի: Ֆրնարճագ գիւղին վրայ յարձակող խուժանը գիւղ մանելու համարձակութիւնը չէր ունեցած և այս կերպով ազատեցաւ Ֆրնարճագն ալ:

Ֆրնարճագի արդէն թշուառ գիւղացիները՝ իրենց աւօրեայ գործերէն զրկուելով յետին աստիճան թշուառութեան ենթարկուած Մարաշ թափուեցան:

Մարաշի քաղաքին և շրջակայ գիւղերուն անձի կորուստը 70 ի չափ է և մինչեւ հիմա Մարաշի անձի կորուստը պաշտօնականքննութեամբ 300 ի հասած է:

ԱՆՏՐՈՆԻ ՇՐՋԱԿԱՆԵՐՈՒՆ ԴԷՊՔԸ

Մարաշի շրջականերէն Անտըրըն գաւառակի գիւղերէն Աճէմլի, Ինճագ, Տըրգատլը, Տէյրմէն տէրէյի գիւղացիներն ալ շրջակայ թուրքերուն յարձակմանը ենթարկուելով ունեցածնին յափշտակուած և 15 ի չափ անձի կորուստ ունեցած են: Ասոնց մէջ յիշատակութեան արժանի դէպքն է հետեւեալը. — Խուժանը տէյրմէն տէրէյի հայերուն առաջարկած է որ իսլամութիւնն ընդունին, ասոնցմէ հայ մը մերժած է եղած առաջարկն պատասխանելով որ « փոխանակ կրօնքս փոխելու, պատիւով մեռնելը աւելի նախամեծար է ինձ համար » և իսկոյն կը նահատակուի այս շատ յանդուգն և հաղուազիւս Քրիստոնեան:

ԿԷՕՔՍԻՆԻ ՇՐՋԱԿԱՆԵՐՈՒՆ ԴԷՊՔԸ

Կէօքսինի շրջակաները գանուող հայ գիւղերուն վրայ թուրք խուժանը յարձակելով թալանած էր բոլոր իրենց ինչքերը և գիւղացիները լեղապատառ փախած ինկած էին Զէյթուն: Զէյթունցիք, անմիջապէս գիւղացիներն իրենց գիւղը առաջնորդելով տեղաւորած, և թալանուած ապրանքները խուժանին ձեռքէն առնելով վերադարձուցած էին դժբախտ և թշուառ հայ գիւղացիներուն:

ՏՊԱՒՈՐՈՒԹԻՒՆԸ ԶԷՅԹՈՒՆԻ ՄԷՋ

Ատանայի մէջ սկսող և անմիջական կերպով Կիլիկիոյ ամէն կողմերը մեծ համեմատութիւններով տարածուող ահուկի աղէտը, խորին ցաւ և զայրոյթ պատճառեց Զէյթունի, որուն յանդուգն և խիզախ ժողովուրդը պահ մը բոլորովին ջգագրուեալ, ուղեց շարժիլ ամէն կողմ, առանց կարեւորութիւն տալու գալիք հետեւանքներուն. և սակայն տեղացի երեւելիներուն և Կաթ. փոխանորդ Տ. Վաղարշակ Ծ. վարդ. ի ՚ի գործ դրած ջանքերուն շնորհիւ, ժողովուրդը հանդարտեցաւ, սպասելով Օսմ. Կառավարութեան ՚ի գործ դնելիք Արդարութեան:

Զէյթունցիք իրենց անձնուէր հայրենասիրութեան ատիճանը ցոյց տուին, Սիսի պաշարման միջոցին Կիլիկիոյ Ս. Կաթողիկոսին ուղղեալ հետեւեալ հեռագիրով. — «Զեր թանկագին առողջութեան լուրին կոպտանք, ՚ի հարկին պատրաստ ենք՝ զձեզ աղատելու համար մեր արիւնին վերջին կաթիլն իսկ թափելու»: Ասոր ՚ի պատասխան Շնորհ. Ս. Կաթողիկոսը անմիջապէս հեռագրած էր որ, ողջ առողջ է և տեղերնին հանդարտ մնան:

ՀԱՒԵՊԻ ՆԱՀԱՆԳԻՆ ՄԷՋ ԵՂԱԾ ՎՆԱՍՆԵՐԸ

(Հալեպի Առաջնորդ Գեր. Տ. Շահե Ծ. Վրդ. ի կողմէ որկուած)

	Աճձի կորուստ	Նիւթական կորուստ Ղր. ողջ
Անախօք	192	2,417,722
Գլըրդ խան	93	879,138
Գանյը տէրէ		219,859
Կիւղէլի		153,637
Քէսասպ		
Գարա տուրան		
Էքիզ օլուզ		
Քէօրքիւնէ		
Չագգալճըզ		
Չինարճըզ		
Խայիթ		
Էսկի էօրէն		
Գայաճըզ		
Տիւզ-աղաճ		
Պուլուրթ		
Իսկինսերունի պահանգող գիւղերուն մէջ		
Նէրկիլլիք 6 տուն թաղէլէ ետքը այրուած	6	
Գարա-աղաճ	2	
Ֆարթըլը	2	
Գրչլա տէրէսի 15 տուն և 1 շերամատուն այրած		145,919
Ազչայ 18 » այրած		94,836
	368	11,981,111

Իսկինսերունի պահանգող գիւղերուն մէջ
 Նէրկիլլիք 6 տուն թաղէլէ ետքը այրուած
 Գարա-աղաճ 2
 Ֆարթըլը 2
 Գրչլա տէրէսի 15 տուն և 1 շերամատուն այրած
 Ազչայ 18 » այրած

Անձի կորուստի թիւէն դուրս կը մնան բազմաթիւ պանդուխտ Բրիտանեաներ, որոնք շահու համար եկած էին վերոյիշեալ տեղերը:

ՏՊԱՒՈՐՈՒՅԻՒՆԸ ԶԷՅՅՈՒՆԻ ՄԷՋ

Ատանայի մէջ սկսող և անմիջական կերպով Կիլիկիոյ ամէն կողմերը մեծ համեմատութիւններով տարածուող ահակի աղէտը, խորին ցաւ և զայրոյթ պատճառեց Զէյթունի, որուն յանդուգն և խիզախ ժողովուրդը պահ մը բոլորովին ջլադրգուեալ, ուղեց շարժիլ ամէն կողմ, առանց կարեւորութիւն տալու գալիք հետեւանքներուն. և սակայն տեղացի երեւելիներուն և Կաթ. փոխանորդ Տ. Վաղարշակ Ծ. վարդ. ի 'ի գործ գրած ջանքերուն շնորհիւ, ժողովուրդը հանգարտեցաւ, սպասելով Օսմ. Կառավարութեան 'ի գործ գնելիք Արգարութեան:

Զէյթունցիք իրենց անձնուէր հայրենասիրութեան ատիճանը ցոյց տուին, Սիսի պաշարման միջոցին Կիլիկիոյ Ս. Կաթողիկոսին ուղղեալ հետեւեալ հեռագիրով. — «Զեր թանկագին ատողջութեան լուրին կսպասենք, 'ի հարկին պատրաստ ենք՝ զձեզ ազատելու համար մեր արիւնին վերջին կաթիլն իսկ թափելու»: Ասոր 'ի պատասխան Շնորհ. Ս. Կաթողիկոսը անմիջապէս հեռագրած էր որ, ողջ ատողջ է և տեղերնին հանգարտ մնան:

ՀԱՍԷՊԻ ՆԱՀԱՆԳԻՆ ՄԷՋ ԵՂԱԾ ՎՆԱՍՆԵՐԸ

(Հայկալի Առաջնորդ Գեռ. Տ. Շահե Ծ. Վրդ. ի կողմէ դրկուած)

	Աճճի կորուստ	Կիւրական կորուստ Ար. ողջ
Անտիոք	192	2,417,722
Գրբրդ խան	93	879,138
Գանլը տէրէ		219,859
Կիւզէլի		153,637
Քէսապ		
Գարա սուրան		
Էքիզ օլուզ		
Քէօրքիւնէ		
Չազգալճըզ		
Չինարճըզ	173	8,070,000
Սայիթ		
Էսկի էօրէն		
Գայաճըզ		
Տիւզ-աղաճ		
Պուլուրթ		
Իսկէնսերունցի պատկանող գիւղերուն մէջ		
Ներկիլլիք 6 տուն թալլէլէ կտքը պարուած	6	
Գարա-աղաճ	2	
Ֆարթըսը	2	
Գրչլա տէրէսի 15 տուն և 1 շերամատուն այրած		145,919
Ազգայ 18 » այրած		94,836
	368	11,981,111

Անձի կորուստի թիւէն զուրս կը մնան բազմաթիւ պան-շուխտ Քրիստոնեաներ, որոնք շահու համար եկած էին վերոյիշեալ տեղերը:

ՄԱՐԱՇԻ ԱՐԿԱՇՆԱԼ ԳԻՒՂԵՐՈՒՆ ՎՆԱՍՆԵՐԸ
(Մարաշի առաջնորդարանէն դրկուած)

	74	տուն և 436	ընտանիք ունէր, թաղուած և այրուած	Անձի կորուստ	Այրած տներ
Վէշիֆի	—	որ	74	12	74
Չաղլըլար	—	»	35	»	35
Կէօքճէիկ	—	»	22	»	22
Սարլըար	—	»	12	16	12
Ճամբոթիլ	—	»	6	»	6
Անըճիկ	—	»	80	8	80
Տրդաղը	—	»	60	1	60
Գուլթիլի	—	»	20	3	20
Աճէնթի	—	»	20	15	20
Մարաշ			20	16	20
				71	329
				712	
				783	

Կիլիկիոյ այլ և այլ կողմերը նահատակուած Մարաշի Հայերուն թիւն է:

30 Օգոստոս 1910, Մարաշ

(ԱՆՆԻՎ)

(Առաջնորդարան Հայոց Մարաշու)

ԶՄՊՈՂԱԿԱՆ ՄԻՋՈՑՆԵՐ

1909 Ապրիլ ամսոյ առաջին կէսին Կիլիկիոյ մէջ մա-
նուանդ Ատանայի և մասամբ Հալէպի նահանգներուն
մէջ տիրող սոսկալի խռովութիւնները՝ քիչ մնաց որ կը
տարածուէր փոքր Ասիոյ ամէն կողմերը, սպառնալով հա-
րիւր հազարաւոր կեանքերու և սակայն բարեբախտա-
բար Սուլթան Համիտի գահընկէցութեան և Կեղք. Կա-
ռավարութիւնէն տրուած ամենախիստ հրամաններուն
չնորհիւ՝ զինուորական զօրազական և կաշկանդիչ միջոց-
ներ ձեռք տանուեցան. որով ազէտը սահմանափակուեցաւ
Կիլիկիոյ մէջ, և Օսմանեան հայրենիքը փրկուեցաւ անա-
ւոր գահալէժէ մը: Ատանայի և Հալէպի սահմանակից
նահանգները՝ ինչպէս Կեստրիա, Էլէրէկ, Թամարզայ,
Գոնիա, Սերաստիա, Արարկիլ, Սարսերդ, Ակն և Նոյն
խակ մինչև Տիգրանակերտ բնակող քրիստոնեաները և
մասնաւորապէս հայերը շատ մեծ վախեր անցուցին և
երբեմն տեղեր պղտիկ խլրտումներ ալ տեղի ունեցան,
սակայն բարեբախտաբար կառավարութեան զօրազական
անկեղծ ջանքերը թոյլ չի տուին ցաւալի դէպքերու կրկ-
նութեան:

ՄԱՐԱՇԻ ԱՐԿԱՇՆԱԼ ԳԻՒՂԵՐՈՒՆ ՎՆԱՍՆԵՐԸ
(Մարաթ առաջնորդարանէն դրկուած)

	74 տուն	և 436 բնակիչ ունէր,	խաղաւած և այրուած	Անճի կորուստ	Այրած տներ
Քէշիֆի	— որ	74	»	12	74
Չաղբրլար	— »	35	»	»	35
Կէօքճէիվ	— »	22	»	»	22
Սաղբրլար	— »	12	»	16	12
Ճամլաթիլ	— »	6	»	»	6
Անրճրդ	— »	80	»	8	80
Տրդասալը	— »	60	»	1	60
Գաւիթի	— »	20	»	3	20
ԱՏէմի	— »	20	»	15	20
Մարաշ	— »	20	»	16	20
				71	329
				712	
				783	

Կրկնիկայ աղ և այլ կողմերը նահատակուած Մարաշի Հայերուն թիւն է:

30 Օգոստոս 1910, Մարաշ
(ԿՆՆԻՔ)
(Առաջնորդարան Հայոց Մարաշու)

ԶՄՈՂԱԿԱՆ ՄԻՋՈՑՆԵՐ

1909 Ապրիլ ամսոյ առաջին կէսին Կրկնիկայ մէջ մահաւանդ Ասանայի և մասամբ Հայէպի նահանգներուն մէջ տիրող սոսկալի խռովութիւնները՝ քիչ մնաց որ կը տարածուէր փոքր Ասիոյ ամէն կողմերը, սպառնալով հարիւր հազարաւոր կեանքերու և սակայն բարեբախտաբար Սուլթան Համիտի գահընկէցութեան և Կեղը. Կառավարութիւնէն արուած ամենախիստ հրամաններուն շնորհիւ՝ զինուորական զօրոյզական և կաշկանդիչ միջոցներ ձեռք առնուեցան, որով աղէտը սահմանափակուեցաւ Կրկնիկայ մէջ, և Օսմանեան հայրենիքը փրկուեցաւ ահաւոր գահալէժէ մը: Ասանայի և Հայէպի սահմանակից նահանգները՝ ինչպէս Կեստրիա, Էվէրէկ, Թումարզայ, Գոնիա, Սեբաստիա, Արարկիլը, Սարսերդ, Ակն և նոյն իսկ մինչև Տրդանակերա բնակող քրիստոնէսները և մասնաւորապէս հայերը շատ մեծ վախեր անցուցին և երբեմն տեղեր պզտիկ խլրատեցներ ալ տեղի ունեցան, սակայն բարեբախտաբար կառավարութեան զօրոյզական անկեղծ ջանքերը թող չի տուին ցաւալի դէպքերու կրկնութեան:

ԱՄԵՐԻԿԱՅԻ ՄԸ ՏՊԱԽՈՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐՆ ՈՒ ԿԱՐՄԻՐԸ ԿԻԼԻԿՈՅ ԱՂԷՏԻՆ ՄԱՍԻՆ (*)

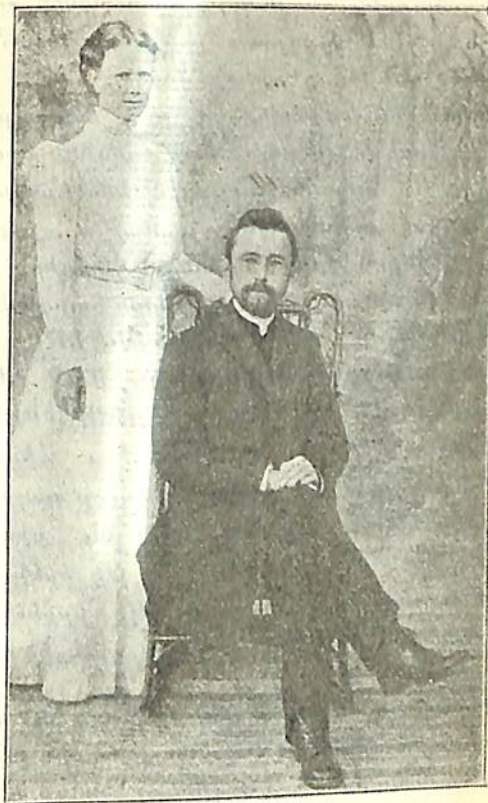
(Հրատարակուած «Նիւ-Եորք Թայմզ» օրաթերքին մէջ)

— Խտիվիէ շոգենաւին մէջ, որ զիս Մէրսինէն Պէյ-րուլթ տարաւ, անհա ր մնացած 40 փոքր հայ աղջիկներ կային: Երկու միտիօնարուհիներ կը հսկէին ջարդէն վերապրած այդ փոքրիկներուն: Երանք տախտակամածին վրայ մերթ կը քնանային, մերթ կը խողային կամ կերգէին «Տէր Յիսուս Սիրող Հոգւոյս», երգը թուրքերէն լեզուով:

Նաւին խցիկներէն մէկին մէջ եօթը տարեկան փոքրիկ աղայ մը մահամերձ կը պառկէր, նիհար դունստ աղայ, որուն խոշոր աչքերը և հիւժած մարմինը բոլոր զինք անսնողներուն սիրար յուզմունքով կը լեցնէին: Երբ խուժանը սկսաւ Անտիօքի մէջ հայերը բնաջինջ ընել, շատ մը քրիստոնեաներ խանի մը մէջ ապաստանեցան: Իսրամ պանդոկապետը, իր հիւրերուն խեղճութենէն ըզգածուած դուռը դոցեց և խուժանին ըսաւ թէ ներսը մարդ չի կայ: Պահ մը խալամները այս խորամանկութենէն խարուեցան, բայց յետոյ վերադարձան, մինչ իրենց սուրբէն և դանակներէն արիւն կը կաթկլթէր: Մարգարէին անունը կանչելով պանդոկը խուժեցին և հոն ապաստանած բոլոր քրիստոնեաները մեղցուցին: Այս փոքրիկ աղան իր հօր գիրկին մէջն էր, պատուաւոր աշխատասէր ջորեպան մը, որ ամէն կողմ դարձաւ և ամէն ջանք ՚ի գործ դրաւ պղտիկն ազատելու համար, բայց կրկնակի հարուածներու տակ մեռած ինկաւ:

(*) «Կոչնակ» 23 Հոկտ. 1909

REV. AND MRS. HENRY MAURER

Աստուայի մէջ նահատակուած
Հանրնի Ամերիկեան Միսիօնար
ՎԵՐ. ՀՍՆԵՐ ՄԱՎՐԸՐ ԵՒ ԵՐ ՏՐԵՆԵՐ

Երբ հայրը սպաննուելով պատուհանէն դուրս ձգուեցաւ, տղուն ալ — որուն արմուկը արդէն ջախջախուած էր գնդակով մը — կուրծքին զարկին հրացանով, երկու անգամ դաշուհանար բրին, և յետոյ պատուհանէն դուրս նետեցին, իր հօրը գիակին վրայ: Ետքը ողջ գտնուեցաւ քրիստոնեայ գիակներու գէղի մը վրան:

Միեւնոյն ատենը խուժանը կը շրջէր Անտիօքի մէջ — քրիստոնեայ աշխարհի պատմութեան ամենէն նուիրական վայրերէն մէկը Ս. Պողոսի Առաքելութիւններուն չուկէտը — սպաննուելով քրիստոնեայ այրերը և յարձակելով քրիստոնեայ կիներու վրայ, առանց՝ ջարդերը դադրեցնելու համար փոքր ինչ ընդգիծութեան հանդիպելու կառավարութեան կողմէ: ՔԱՂԱՔԱԿՐԹՈՒԹԵԱՆ ԵՐԵՍԻՆ ՆԵՏՈՒԱԾ ՍՅՍ ԾԱՆՐ ՆԱԽԱՍԻՆՔԻՆ ՄԷՋ ԿԱՌԱՎԱՐՈՒԹԵԱՆ ՈՒՆԵՅԱԾ ՊԱՏԱՍԽԱՆՍՈՒՈՒԹԻՒՆԸ ՅՈՐԵԿՈՒԱՆ ԼՈՅՍԻՆ ՉԱՓ ԲԱՅԱՅԱՅՏ Է: Հետագոտութիւնները կը ցուցնեն թէ երկրին գլխաւոր պաշտօնեաները, Ատանայէն մինչև Անտիօք, շատ լաւ գիտէին թէ քրիստոնէից ջարդ մը պիտի բլար, և թէ իրենք բան մը չ'ըրին զայն արգիլելու համար: — Ոչ, երբեմն տեղեր մինչև իսկ քաջակերեցին խուժանը և օգնեցին անոր գէնքեր բաժնելով:

Հարէպի և Իսկէնտէրունի մէջ ալ ջարդ մը պիտի բլար, բայց երբ Անգլիական փոխ-հիւպատոսին խնդրանքով Անգլիական դրահաւոր մը՝ 50 զինեալ անձեր և մաքսիմի թնդանօթ մը ցամաք հանեց Իսկէնտէրունի մէջ: Այս ուժի ցոյցը ահաբեկեց խուժանը և Հարէպ ու Իսկէնտէրուն ազատեցան: Սուրբոյ կուսակալը ինձի ըսաւ թէ Ատանայի մէջ՝ մեծ ջարդն սկսելէ ճիշտ ամիս մ'առաջ ինքն վերահասու եղած էր, Դամասկոսի մէջ Վօլքանձիներուն և

Ապտիւլ Համիտի ուրիշ արբանեակներուն արիւնարբու ծրագիրներուն և ազգարարած էր Կ. Պոլսոյ կառավարութեան: Ինչ որ հարկ էր, սոսկ Դամասկոսի կուսակալին բռնելիք հաստատ գիրքն էր, արգիլելու համար ամենափոքր խլրտում մը քաղաքին մէջ: Ատանայի կուսակալը պէտք եղածին չնայ գինեալ ոյժ ունէր իրերու ընթացքն իր ազդեցութեան տակ առնելու համար. բայց մերժեց իսլամ խուժանին միջամտել: Եւ չի նայելով իր յայտնի յանցապարտութեան, ո՛չ միայն ձերբակալուած կամ պատժուած չէ, այլ նոյնիսկ տակաւին իր սատիճանը կը պահէ Ատանայի մէջ:

Երբ նկատի կ'առնուի Իսլամութեան կողմէ քաղաքակրթութեան ուղղուած այս մարտի հրաւէրը, Ամբիկայի ժողովուրդը պէտք է ը'բռնէ թէ ոչ մէկ կարեւոր իսլամ կախուած է: Ես Պոլսոյ մէջ կախուած տեսայ զօրսպետ մը, կառավարական պաշտօնատար մը և քանի մը զընդապեաններ, բայց ասոնք պատժուեցան որովհետև Իսլամի արիւն թափած էին և Իսլամ իշխանութեան գէմ դաւաճանած էին: Այն ափ մը մարդիքն որ Ատանայի մէջ կախուեցան քրիստոնեաներ սպանեցնուն համար, աննշան քանի մը զիւղացիներ էին լոկ: Հարուստ ու զօրութեան տէր ոստիկանները որ ջարդը կազմակերպեցին ու ժողովուրդը մղեցին սպաննութեան, թախնի ու սրբապաղծութեան, պատիժ չեն կրած: Այս առաջնորդներէն շատերուն Ատանայի ու Թարսուսի մէջ անունները կառավարութեան արուեցան. բազմաթիւ ապացոյցներով թէ անոնք մասնակից էին ջարդերուն: Անոնց նոյնութեան մասին մտթ կէտ չ'կայ: Ես գիտեմ պարագաներ որ Թուրք պաշտօնեաներ իրատ տուած են անդէն քրիստոնեաները յայտնապէս սպաննող ոճրագործներու՝ լեռ-

ները փախչիլ, որպէսզի կառավարութիւնը դժուարութեան չի մասնուի, երբ Քրիստոնեաները իրենց ձերբակալումը պահանջեն :

Ճշմարիտ է թէ Ատանայի և Մէրսինի մէջ կարգ մը յիմար և զգայալար հայեր հայկական հին պատերազմի երգեր երգեցին : Ճշմարիտ է թէ «Յուլիոս Կեսարի» թատերական մէկ ներկայացումին ատեն հայ պոռոտախօս մը ստքի ելաւ և պոռոտ թէ Կայսրը կրնար մերժել առաջարկուած թաղը, բայց հայաստանի սպառազ թագաւորը պիտի չ'մերժէ այն թագն որ իր գլուխին վրայ պիտի դրուի սիրանուէր հայրենասէրներէ (1) : Ուղիղ է լի է ալմիպից, անխորձ գեռահաս հայ եպիսկոպոսը, որ Կիլիկիոյ գոչար պատերով իր ժողովուրդը խրատած էր քիչ ուտել, ծախել իրենց զգեստը և զէնք գնել, ինքզինքը լուսանկարել սուած էր գլխուն վրայ արքայական թագով (2) և թէ Ատանա զէնք ցամաք հանել սուած էր իւրաքանչիւրէն անձնական շահ մը հանելով (3) : Երեսակ է թէ երկու հարիւրի չափ ուխտակ հայ հրայցանակիրներ կային որ հարիւրաւոր խումբներ մեացուցին հայոց թաղը

(1) Ասանայի մէջ բնաւ տեղի ունեցած չէ այսպիսի դեպք մը, պարզապէս յերիւրակ մ'ե այս գրպարտութիւնը եւ թշնամիներու կողմէ պատմուած ըլլալու եւ Յարգելի Յօդուածագրին :

(2) Ահա բոլորովին շինծու գրպարտութիւն մը, որ ինքնին պարզապէս ծիծաղելի եւ հերքելի իսկ չարժեր : Անտարակոյս այս «Արհայական քագ» ի երեւակայական առասպելն ալ թշնամիներու կողմէ յերիւրուած ըլլալու ե :

(3) Այս ալ սխալ է :

(Ծ.—Յ.—Թ.—)

պաշտպանելու համար (1) : Բայց ուրիշ կարգ մը հայերու ծայրայեղութիւնները պատճառ չէին կրնար ըլլալ որ 30 հազար քրիստոնեաներ սպանուէին, անոնց տուններն այրուէին, կիներն ու տղաքը անպատուէին, եկեղեցիները կործանուէին և սրբապղծուէին, հարիւրաւոր մզոններով ամբողջ գիւղեր և ագարակներ յայտնապէս թալանի տըրուէին :

Որչափ աւելի բան տեսայ և որչափ աւելի բան լսեցի, այնչափ աւելի որոշ եզաւ իմ մտքիս մէջ թէ Ապտ իւլ Համիս և վօլքանճիւները զգուշութեամբ և կատարեալ ծրագիրով ջարդերը կանուխէն կազմակերպեցին : Սիրելիներէն մեկը Ավնուլլահ կի Քեազիմ (2) : Քերեուէի Գախիկի կառավարիչ խոտու սեւամորուս բուրք մը այցելութիւններ կատարեց Մերսին, Ասանա, Թարսուս, Անիոն եւ հայոց ջնջումին համար պատրաստուած ծրագրին ուրիշ կեդրոնները : Խորհրդակցեցաւ տեղային կարեւոր անձերու հետ, որք՝ ծանօթ է թէ խուժանին ուղղութիւն տուին ջարդերու ատեն : Առատ զբամ ծախսեց, և ս'եր որ կ'երթար վօլքանճիւններու բնկերութիւնը յանկարծական գործունէութիւն ցոյց կուտար և մահմէտականներու գիրքը Քրիստոնեաներու հանդէպ կ'սկսէր փոխուիլ : Օղին մէջ

(1) Օրինական անձնապաշտպանութեան դիմողները ինչպէ՞ս «ուխտեալ հրացանակիրներ» կ'ըլլան : Եթէ յիշեալ փոքրաքիւ զոհներն ալ ըլլային Ասանայէն մասաւր պատմութեան ֆրիսոնեաներու այսօր գոյութիւն չի պիտի ունանային :

(2) Ավնուլլահ-է-Քեազիմ դասուեցաւ եւ ազատ անկուեցաւ : (Ծ.—Յ.—Թ.—)

սպառնալիք և մահ կար: Պէտք է յիշել թէ այն լախտերն որոնցմով Ատանայի ժողովուրդն իրենց Քրիստոնեայ զոհերուն ուղեղները դուրս կը թափէին, նոր զէնքեր էին, ճիշդ այդ նպատակով շինուած:

Մարաշի մէջ տեղային պաշտօնեաներն՝ շատ մը քրիստոնեաներու ազգարարեցին թէ տեղային կառավարութիւնը զիրենք կոտորելու հրաման առած էր և թէ խրնդիրը միայն սա էր թէ ինչպէս պէտք էր մեռնէին իրենք:

Խառնրի մէջ հայերը ամբողջութեամբ ջարդուեցան: Անոնցմէ մէկ քանիին առաջարկուեցաւ իսլամ կրօնքը ընդունիլ և երբ անոնք մերժեցին Քրիստոսը ուրանալ, անմիջապէս զարկին: Կիներն ու աղջիկները իրենց մէջ բաժնեցին և քահանայ մը իւզի մէջ թաթխելէ ետք ողջ այրեցին: Տեղային կառավարութիւնն ոչ միայն թոյլատու գտնուեցաւ այս բոլորին, այլ նոյնիսկ երբ երկու շարաթ ետք՝ ջարդէն փախչելով, լեռներու մէջ օրերով խոտ ուտող քանի մը անձեր աւերած գիւղը սպրդեցան, մէկիկ մէկիկ սպաննուեցան և տեղւոյն կառավարութիւնը ձայն չի հանեց:

Փողոցները քրիստոնեաներու շիակներով լեցուած քաղաքներէն ու գիւղերէն ո՛չ մէկին պաշտօնեաները կախուեցան: Առաջնորդող անձերէն ոչ մէկն ու է պատիժ կրեց: Ուր որ ոյժ ցոյց տրուած է, հոն կարգ կանոն հաստատուած է զիւրաւ: Երբ իսլամ պաշտօնեաներ ըսպաննուեցան և Օսմ. Երեսփ. ժողովը յարձակում կրեց, կառավարութիւնը շատ փութկոտ գտնուեցաւ ռահվիրաները կախելու: Բայց գրեթէ ամբողջ Քրիստոնեայ հասարակութեան մը — որ Կիլիկիոյ դաշտին ամենէն ճարտարագէտ և յաջողակ ժողովուրդն է — ոչնչացումը, պաշտօնական ու է վրէժի չէ հանդիսւած: Եւ ես Ատանա

կղած ատենս ակասայ այն զօրապետը, որ ջարդն սկսելու հրաման տուած էր, որ պաշտօնական զգեստով փողոցը կը պտտէր, մինչ 20,000 մարդիկ ու տղաք, նպաստով ապրելու վիճակին հասած, հոս ու հոն խեղճ մնացած էին:

Ո՛չ, պատժելու անկարողութիւնը չէ, ոչ ալ ջարդին հեղինակները զանելու և սպաքուցանելու դժուարութիւնն որ արդարութեան ձեռքը դործելէ կը կեցնէ թուրքիոյ մէջ: Պատճառն այն հաւատքն է թէ Քրիստոնեայ աէրութիւններն որ անվերջանալիօրէն քաղաքական խնդիրներով կ'զրապին սոսկ և կայսրութեան մէջ իրենց վաճառականութիւնն սպաճովելու կը նային, պիտի մոռնան և պիտի ներեն:

Կրնայ ըլլալ — ու ես ալ համոզուած եմ — որ սահմանադրական կառավարութիւնը նպատակ դրած է խաղաղութիւն և հաւասարութիւն յառաջ բերել տարբեր ցեղերու և կրօնքներու միջեւ, բայց մինչեւ որ Քրիստոնեայ ազգերու մէկ ժողովը՝ ջարդին իրական պատասխանատուները պատժելու համար չի պնդէ և չ'ազգարարէ թուրքիոյ՝ այսպիսի ոճիրներու կրկնութեան դէմ, Փոքր Ասիոյ արիւնհարբու խուժանները սահմանադրութիւնը պիտի նկատեն ապիկար ոյժ մը, և նոր կառավարութեան ակարանայուն պէս ուրիշ ջարդ մը կրնայ հեռուել:

Եթէ իսլամ մոլեռանդներուն հասկնալ տրուի թէ զինեալ Քրիստոնեայ աշխարհն որոշած է չարտօնել այլեւս հայերու ու է ջարդ, շատ հաւանական է որ անոնք նոր կառավարութեան վրայ ա՛լ աւելի մեծ աչքով նային: Եւ Կ. Պոլսոյ վերջին փորձառութիւններէն կը հասկցուի թէ ոչինչ այնքան կրնայ զսպել և քաղաքակրթիկ ազգախուժանը քան չուանի մը տեսքը:

Երբ Դամասկոս էի, Քաղզէական Պատրիարքը հոն եկաւ Պաղատաւն: Նորին Սրբազնութիւնը տեսայ ես եհնար խօսակցեցայ: «Ինչ որ Միջերկրականի Քրիստոնեաները կ'ուզեն հաւատարութենէ աւելի ազանաւթիւն է» ըսաւ ան: «Յո՛ւմ, կառավարութիւնը կրնայ մեր կեանքն ու ինչքը ապահովցնել եթէ ուզէ, քանզի մինչև իսկ ազէս ժողովուրդը բնական միտում մ'ունի առաջնորդողներու հետևելու: Եւ քիւրտերը պիտի հպատակին կառավարութեան երբ տեսնեն թէ ան անկեղծ է իր ջանքերուն մէջ:»

ՔՐԻՍՏԻՆ

ԿԻԼԿԻՈՅ ԱՂԷՏԻՆ ՄԷՉ ԶՈՂՈՒԱԾՆԵՐՈՒՆ ԹԻԻԸ (*)

Ատանա և չրջակայ ազարակները զոհերուն թիւն է	9780
Հայ-ղիւզ	}
Ինճիրլի	
Շէյխ-Մուրաս	
Գայրրը	
Կէմի Սիւրէն	
Միհմանտար	
Թանրի-Վէրտի և ազարակները	1280
Միտիս	}
Ապա-օզլու	
Սայ-կէչիս	
Գարա-Իսալու	}
Համրաիէ	
Գարաթաչ	
Նալ-գուլազ	
Իսա-Հաճըլը	
	1558

(*) Այս վաւերական ցանկը քաղուած է Ազգ. Վարչ. Բննիչ Մասնախումբի տեղեկագիրէն: (Ծ.—Յ.—Թ.)

Էրզին
Չօզ-Մարգուան
Օճազը
Էօզէրլի
Նաճարլը
Օսմանիէ

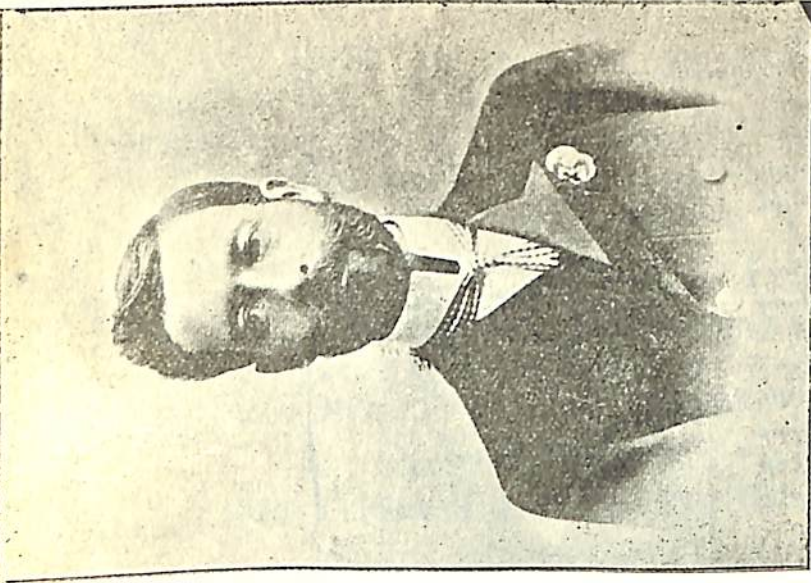
1171

Եարփուզ
Գայփազ
Քիչնիչ
Էքզէզ
Էյրի Պուճազ
Հաճըլար
Քիւրէճի
Տէմերէք
Թէյէք
Գայա պաչը
Պազչէ քէօյ
Քէլէր
Էնթիլի
Քիւնէս
Փաչա չիֆթլիկի
Պօսթան »

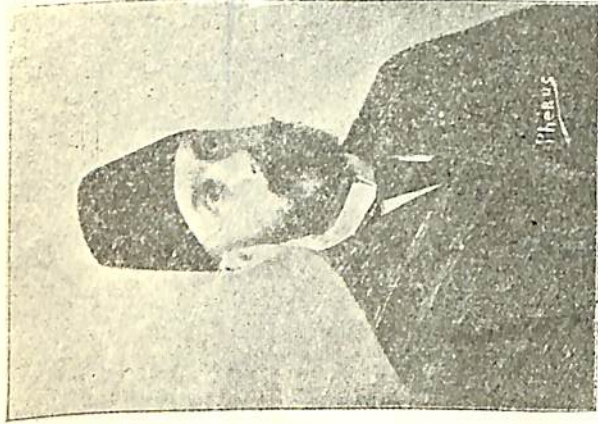
1577

Պազչէ
Գուչճու Մուսթափա
Գըղըլաճ
Հասան Պէյլի
Սաֆրանլը
Լափաճը
Խառնը
Կէօք չայլը
Գուրալար

2623

Խլմամիս եւ անձնուէր կառավարիչ մը
Է. Ս. Ս. Ս. Ս. Ս.
 որ Մէրսիքը ազատեց մեծ վտանգէ մը եւ
 անհոս անախ ծառայութիւններ մատոյց ազգեցն ետք:

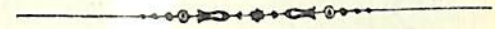

Գլխիկիոյ ազգեցն պատասխանատուներէն
 Աստուայի կուսակալ
Վ. Ս. Ս. Ս.

	Հայոց զոհերը	18839
(*) Յունաց առեւտ գոհերուն թիւն է		1250
(*) Ասորիներու » » » »		850
(*) Քաղղէացւոց » » » »		422
Ատանայի նահանգին մէջ ընդհ. գուժարը		21361
Հալէպի » » » »		1151
		<hr/> 22512

Ընդհանուր գուժար քսան երկու հազար
 հինգ հարիւր տասն եւ երկու :
 Ասանց մէջ չեն գտնուիր պանդուխտները,
 որոնց թիւը միշտ անորոշ մնացած է :

(*) Յունաց, Ասորիներն եւ Քաղղէացւոց զոհերուն
 քիւները՝ իրենց Առաջնորդարաններէն առնուած են :

ՀԵՌԱԳԻՐՆԵՐՈՒ ԲԱԺԻՆ

Կրկիկիոյ ազգեցին վերաբերեալ վաւերաթուղթերէն
 կարեւոր մէկ մասը կը կազմեն՝ նոյն միջոցին փոխանակուած
 կարգ մը հեռագրիւններ, որոնք որոշ կերպով կը լուսա-
 բանեն ազգեցին շատ մը կէտերը : Կրկիկիոյ ազգեցին հեռա-
 գրիւնները գլխաւորաբար երեք մասի կը բաժնուին. — 1.
 պատշտական հեռագրիւններ, որոնք են Օսմ. կառավա-
 րութեան՝ կեդրոնէն գաւառային իշխանութեանց հետ

Աղէսէն անմիջապէս ետք Ասանայի կուսակալութեան կոչուած
ՊՍ.ՊԱՆ.—ԶՍ.ՏԷ՛ ՄՈՒՍԹՍ.ՅԱ. ԶԷ՛ՆԻ ՓՍ.ՇԱ.

փոխանակած հեռագիրները: 2.— Հայ-Ազգային հեռագիրներ, որոնք են Ազգ. պատրիարքարանի գաւառային Առաջնորդութեանց հեռ փոխանակուած հեռագիրները: 3.— Անձնակզան հեռագիրներ, որոնք են անհասնելու կողմէ փոխանակուած կամ սրաշածնական տեղեր արուած հեռագիրները: Այս հեռագիրներուն ամբողջութիւնը եթէ սպառելի հարկ ըլլայ հատորներ կը կազմեն, մենք ստիպուած ենք միայն կարեւորները ամփոփել այս էջերուն մէջ:

ՊԱՇՏՈՆԱԿԱՆ ՀԵՌԱԳԻՐՆԵՐ (*)

ԱՍԱՆԱՅԻ ԶՈՐԳԻՆ ՊՍԱՍԽԱՆԱՏՈՒՆԵՐԷՆ
ԿՈՒՍՏԱՆԿԱՆ ԸՆԿՆՈՒՄՈՒՄ ԳԷՅԻ ՀԵՌԱԳԻՐՆԵՐԸ

Ատանա 1 Ապրիլ 1325 (1909)

Ներքին գործոց նախարարութեան

«Ոստիկաններէ, ժանտարմաններէ և կանոնաւոր զօրքերէ բաղկացած գիշերապահ խումբերը երէկ իրիկուընէ ի վեր քաղաքին զանազան մասերուն մէջ կը շրջին: Հաւատակ ասոր սարսափը բոլորովին փարատած չ'է: Ապացուցուած է որ եկեղեցիէն եկած լուրերուն վրայ, Հայերը գոցած են իրենց խանութները, զորս առաւօտուն բացած էին: Այս ընթացքը տեսնող իսլամներն ալ նոյն ընթացքին հետեւած են: Զինուորական հրամատարին և իսլամ երեւելիներու ներկայութեան հարկ եղած խորհուրդ և յանձնարարութիւնները արուած են: Քրիստոնէայ երեւելիներն ալ իրենց կարգին հրաւիրուած են գալու, ասոնց գալուն կ'սպասուի միւսնոյն անհրաժեշտ յանձնարարութիւնները իրենց ալ ըլլալու համար:»

Ատանայի կուսակալ ընկ.Պ.Ս.

(*) Այս հեռագիրները փառուած են 1909 Ապրիլ 1էն ի վեր հրատարակուած օրաթերթերէն: (Մ.—Յ. Թ.)

Ատանա 1 Ապրիլ 1325

Ներքին գործոց նախարարութեան,

«Առաւելնէ ի վեր տիրող խռովութիւնները իրիկունը մասամբ դադրեցան: Սաղազութեան համար պէտք եղած միջոցները ձեռք կ'առնուին: Նահանգին պատկանող Լիվա ներուն մէջ կարգ ու կանոնը ապահովելու համար պահեստի վաշտեր մաս առ մաս գէնքի տակ առնուեցան: Սիսէն և Թարսուսէն սպասուած 150 պահեստի զօրքերով՝ պահակազօրքերն աւելի պիտի ուժովնան:»

Ատանայի կուսակալ ՃէփԱՏ

Ատանա 1 Ապրիլ 1325

Ներքին գործոց նախարարութեան,

«Համիտիէի մէջ ալ խռովութիւններ ծագած ըլլալով, հոն ալ ջարդ և թալան սկսած են: Եարփուզի պահեստիներու վաշտէն՝ տեղւոյն վրայ զինուորներ զրկուելու համար հրամաններ տրուեցան պէտք եղած տեղերը: Գրեցինք՝ որպէսզի խաղաղութիւնը վերահաստատուու համար անհրաժեշտ խորհուրդներ տալով՝ կարելին ընեն: Հոս հրացանաձգութեան աղմուկները կը շարունակուին:»

Ատանայի կուսակալ ՃէփԱՏ

Ատանա 1 Ապրիլ 1325

Ն. Գ. նախարարութեան. (կարեւոր եւ սիւպոզական)

«Նահանգին ներքին մասերուն մէջ խռովութիւնները մեծ համեմատութիւններ կ'առնեն, անհրաժեշտ նկատուեցաւ զինուորական վաշտերը իրենց տեղերուն մէջ պահել: Հաստատուած ըլլալով որ պատրաստ ոյժին բուն ջոկատը ժամանակին և կացութեան պահանջներուն չի համապա-

Մուսթաֆա Զիննի փառայի լաջորդող
Ա.ՏԱ.Ն.Ա.ՅԻ ԿՈՒՍԱԿԱՆ ԺԷՄԱԼ ՊԷՅ

տասխաններ, հրամատարին հրամայուեցաւ անմիջապէս
զէնքի տակ կոչել Սիլիֆքէի պահեստիներուն վաշտը,
— որոնք Բ. Զօրաբաժնակին կը պատկանին — և Մէրսինի
ճամբով Ատանա գրկել:»

Ատանայի կուսակալ ՃէփԱՍ

Ատանա 2 Ապրիլ 1325

Ն. Գ. Գախարարութեան.—(կարեւոր եւ սխալողական)

«Կը ծանուցուի թէ Համիաիէ և Մէրսինի մէջ ալ խր-
տովութիւններ ծագած են: Կանչուած զօրախումբերուն
հրամայուեցաւ կարգը վերահաստատելու համար աշխա-
տիլ: Նահանգիս կեդրոնը այս ատուօս գրգռութիւնը
և յարձակումները վերսկսան: Թէև և՛ աշխատինք քիչ
առ քիչ շատցող ոյժերու միջոցաւ՝ արող մտայնու-
թիւնը մեղմել, սակայն դեռ չէ նուազած, որովհետև
պահեստի զօրաբաժնին ջոկատներուն տեղափոխութիւնը
չաօ դժուար է և յատկապէս կ'ենթարկուի: Շատ
լաւ պիտի ըլլար Պէյրութէն ստիպողաբար մէկ կամ երկու
վաշտ կանոնաւոր զօրք գրկել, այստեղի և Մէրսինի —
որ օտարներու և հիւպատոսներու բնակավայրն է —
գունդերը զօրացնելու համար:»

Ատանայի կուսակալ ՃէփԱՍ

Ատանա 2 Ապրիլ 1325

Ներքին գործոց Գախարարութեան.—

«Մէրսինի Անդլիական հիւպատոսը՝ որ երէկ իրի-
կուն երկաթուղիով Ատանա եկած էր, ըսաւ ինձ որ քա-
ղաքը պիտի չըջագայի, հակառակ անոր որ զօրաբաժնին
հրամատարը իրեն ծանուցած էր՝ քաղաքին ենթարկուած

յեղափոխական վիճակին պատճառաւ նմանօրինակ ձեռ-
նարկի մը վտանգաւոր ըլլալը, սակայն անիկա իր մտադ-
րութեան վրայ անդեց և մէկ սպայ ու 10 զինուորներու
հետ ճամբայ ելաւ: Անիկա այս ատուօս վերագարծաւ և
նախապէս իրեն հետեւողներէն զատ հետն ատաւ նաև
ժանտարմաներու հրամատարը և նորէն մեկնեցաւ զէպի
քաղաքին ներսերը: Դեռ չէ վերագարծած: Քաղաքիս
չաօ մը թաղերուն մէջ հրդեհներ ծագած են և ներկայիս
հրչէջ միջոցները կը պակսին:»

Ատանայի կուսակալ ՃէփԱՍ

Ատանա 3 Ապրիլ 1325

Ներքին գործոց Գախարարութեան

«Այս գիշեր թէև Ատանայի խտովութիւնները քիչ մը
մեղմացած կ'երեւին, բայց քաղաքին զանազան մասե-
րուն մէջ սարսափելի հրդեհներ կը շարունակուին և նա-
հանգին ամէն կողմերը — բացի սանձագէ մը — համակ
խտովութեան մէջ են: Նախարարութիւնը գիտէ թէ ի՞նչ
վիճակի մէջ կը գտնուին կուսակալութեան ոստիկան-զին-
ուորները և ոստիկանական կազմակերպութիւնը: Բա-
ցարձակապէս անկարելի է ապահովութեան պաշտօնեայ
մը մէկ տեղէն ուրիշ տեղ մը փոխադրել:»

Զորս գիշեր է զօրախումբերու հրամատարին հետ
զինուորական թաղը կը գտնուիմ: Ո՛չ միայն անհատնում
զբաղումներու պատճառաւ չենք կրցած քննանալ, այլ և
ժամանակ իսկ չենք ունեցած ուսելու այն չոր հացը զոր
ժամանակ իսկ չենք հայթայթել: Կացութիւնը շատ վտան-
գաւոր է: Կարգը պահպանելու համար զէնքի տակ կանչուած
Գարա-Իսալուի և Թարսուսի ջոկատներուն մարզիբը՝
պատրուակելով որ իրենց գիւղերը յարձակումի ենթար-

կուած են՝ իրենց ղէնքերովը ցրուած են, և Թարսուսի գունդերն ալ բռնի սողեկաւք մտնելով նմանապէս մեկնած են: Իսկէնտէրունի պահեստիներու գումարտակք 60 մարդէն աւելի չի զրկեր ձէպէլը-Պէրէքէթ, որովհետեւ Իսկէնտէրունի մէջ գերազգուծիւնը և շարժումը ըսկսած են: Յիզամբէներու վաշախն երեք հարիւր մարդիքը չորս օրէ ի վեր բաժնուած բազմաթիւ կէտերու վրայ ուր որ հսկողութիւնը անհրաժեշտ է, բայց ոչ իրրեւ պահապան զօրք այլ զիշերապահ (պէքճի): Եթէ քանի մը օրէն — թերեւս վաղը — անոնք ցրուին, այլեւս արբամադրելի ոչ մէկ ոյժ կը մնայ: Մէրսինի կացութիւնն ալ մտահոյժ է: Բնակիչները երեք օրէ ի վեր կառավարչատունը պաշարած են և ղէնք կը պահանջեն: Հիմա ուրեմն երկու վաշտ չուտով զրկուելը շատ անհրաժեշտ և ստիպողական է:»

Ատանայի կուսակալ ձէ՛ՎԱՏ

Ատանա 8 Ապրիլ 1325

Ներքին գործոց նախարարութեան

«Չորս օրէ ի վեր նահանգին կեդրոնը խազազութիւն կը տիրէ: Որով մինչև ցարդ գոցուած վաճառատունները կը բացուին և գործաւորները իրենց գործերուն կ'երթան:»

Ատանայի կուսակալ ձէ՛ՎԱՏ

Ատանա 13 Ապրիլ 1325

Օսմ. Երեսփ. Ժողովոյ նախագահին

«1325 Ապրիլ 1ին կուսակալութեանն կեդրոնին մէջ՝ միւսյիւմաններու և հայերու մէջ ծագած խռովութիւնները տեւեցին երեք օր: Այս պահուս արամադրելի զինուած ոյժով և հրամանատարին օգնութեամբը երկար

զժուարութեանց զիշեր ցորեկ հանդուրժելէ ետք կարելի եղաւ առաջքը առնել: Մինչև երէկ անդորրութիւն կը տիրէր: Երէկ կէս օրուան մօտ հայկական թաղերու մէջ նոր պայթումներ լսուեցան, ինչ որ յուզում և խռովութիւն սերմանեց Իսլամ բնակչութեան մէջ, որոնք սկսան կառավարական պաշտօնատունը խուժել: Անմիջապէս զինուորներ զրկուեցաւ և պայթումներ լսուած թաղը պաշարուեցաւ:»

Արժանահաւաս կեդրով տեղեկացանք թէ մէկ քանի հայ Ֆեթալիներ էին խլրում հանողները:

Գիշերը հրդեհ ծագեցաւ քաղաքին մէջ երկու տեղեր, հակառակ՝ առաջքը առնելու համար վասնուած ջանքերուն, գործը չափազանց ծանրացաւ և դժուարացաւ: Խռովութեան առաջքը առնելու և հրդեհը մարելու համար, մեր ձեռքը գտնուած միջոցները անբաւական էին:

Միայն երէկ առտու հասնող մէկ քանի կանոնաւոր զօրաբաժիններ՝ պահակախումբերու բաժնուելով և ձեռք առնուած զինուորական զանազան միջոցներով առ այժմ կարելի եղաւ խռովութիւնը հանգարտեցնել:

Ժողովուրդը՝ թաղերը ինչպէս նաև օտար հաստատութիւնները պաշտպանած է:

Խռովութիւնը Հաճընի ինչպէս նաև նահանգիս դաշնազան կողմերուն մէջ կը շարունակուի:

Կը յուսացուի թէ Հաճընի մէջ խազազութիւնը պիտի վերահաստատուի, նկատելով որ Սիսի պահեստիները, ինչպէս նաև մարմին մը որ պաշտօն ունի հաշտութիւն կնքելու, զրկուած են մէկ քանի օր առաջ: Նիզամիյէ զօրարաժին մը զրկուած է Տէօրթիօլի և ձէպէլը Պէրէքէթի բնակչութեան մտահոգութիւնը ցրուելու համար: Այս զօրաբա-

մինները կարող են կարգը վերահաստատելու Տէօրթեօլի, Ճէպէլը Պէրէքէթի և Իսլահիլէի մէջ, հետեւապէս այս մասին պէտք եղած հրահանգները տրուեցան :

Կացութիւնը շատ ծանրացած և զրգռութիւնը ծայր աստիճանին հասած էր : Միայն 300 հոգինոց կանոնաւոր զօրաբաժինի մը պատրաստ գտնուելը, զէնքի տակ կոչուած պահեստիներու անվարժ և անկանոնութիւնն ու համազգեստ չունենալը պատճառ եղան դժուարութեանց :

Երկրին երեք օրուան մէջ խաղաղիլը՝ որ 50-60 հազար բնակիչներ այս ու այն կողմ՝ յարձակմանց ենթակայ էին, պարզապէս ձեռք առնուած միջոցներու արգիւնքն է, նոյնպէս օրէնքի անտաստոյներու վրայ՝ որ կողմին որ պատկանին կրակելու համար զօրախումբերու տրուած հրահանգները դիւրացուցին գործը :

Իրաւ է որ եթէ զէպքին սկիզբը տրամազբելի բլար պէտք եղածին չափ զինուոր և մէկէ աւելի անգամներ եղած խնդրանքներուն գոհացում տրուէր, կարգ ու կանոնը աւելի կանուխէն կարելի կ'ըլլար վերահաստատել :

Ներքին Գործոց Նախարարութեան խորհրդական Ատիլ պէյի նշանակալից և խորհրդաւոր մէկ հեռագիրը, որ զանազան մեկնութիւններու անդի տուաւ :

Կ. Պոլիս 1 Ապրիլ 1325

Ասանայի կուսակալու շեան

«Մեծագոյն ուշադրութեամբ հոգ տարէք որ վնաս չի հասնի օտարահպատակներու, կրօնային հաստատութեանց և հիւպատոսարաններու : »

Ներքին գործոց նախարարի խորհրդական ԱՏԻ,

ՃէՊէլի Պէրէթէթ (Երզնէ) ՄԻԽԹԵՍԱՐԸՅ
ԱՍՍՖ ՊէՅԻ ՀԵՌԱԳԻՐՆԵՐԸ

Ճէպէլը Պէրէքէթ կամ Էրզնի միւթէսարըֆ Ասաֆ պէյ՝ աղէտին տարածմանը համար ամէն միջոց զօրծագրեց և նոյն իսկ Օսմանիէի, Պաղչէի, Հասան Պէյլիյի և շրջականերուն մէջ ջարդուած հազարաւոր քրիստոնեաներուն դահճը այս մարդը կրնայ սեպուիլ : Անխիղճ կառավարիչը Ատանայի աղէտին լուրը առած վայրկեանին հեռագրած էր Օսմանիէ և Պաղչէ որ Ատանայի հայերը ապստամբած և տակնուվրայ ըրած են քաղաքը : Այս սոսկալի լուրը հասած ատեն տեղւոյն թուրքերը բնակահարար զրգռուած և մոլեռանդական ազիտութիւնով մը քար ու քանդ ըրած էին այն կողմերուն հայութիւնը : Դժբախտաբար թէեւ չունինք այն անիծեալ հեռագիրներուն պատճէնները, սակայն պարունակութիւնները լսած ենք ամենէն հաւատալի և իրազեկ ազբիւրներէ : Հոս պիտի ներկայացնենք միայն Ներքին Գործոց Նախարարութեան ուղղեալ խտովայոյզ և զրպարտալից մի քանի հեռագիրները, որոնց մէջ ալ կը պատկերացնէ իր ներքին սեւ հոգին : Աղէտէն ետքը կազմուած Ատանայի Պատերազմական Ատեանը՝ Ատանայի կուսակալ Ճէվատ պէյի տրուածին աւտիճան թեթեւ պատիժով մ'ալ դատապարտեց այս մարդը, որուն համար կը լսենք թէ այսօր դարձեալ կարեւոր պաշտօնի մը կրնուած է : Ահա Ասաֆ պէյի հեռագիրներէն մի քանին, որոնք իր կեանքին սեւ էջերը պիտի կազմեն և իր զոհերն ու հազարաւոր որբերն ու այրիները անէծք պիտի կարգան յաւիտեան :

Էրզրն 3 Ապրիլ 1325

«Այսօր Տէօրթ-Յօլի շրջականերէն 4000ի չափ Հայեր՝ Մարթինի հրացաններով զինուած՝ գեղաբաղաբն շուր ջը կ'ամբառան, ծառեր կը կտրեն, պատնէշներ կը շինեն: Կը տեղեկանանք թէ՛ շրջակայ գիւղերու Իսլամները իրենց սահմաններուն մէջ կը հաւաքուին: Ոստիկանութեան քօմիսէրը, ժանտարմաներու հրամանատարը և քանի մը երեսկիներ զրկուեցան Օճագլըի գիւղը, երկու կողմերուն ալ խրատներ տալու և մինչև զօրախումբերու գալուստը սպաննութիւնները արգիլելու համար:»

Ճէպէլը Պէրէքէթի միւթէսարըֆ ԱՍՍՖ ԷՍԱՏ

Էրզրն 3 Ապրիլ 1325

«Այս կողմէն շատ ուժգին հրացանաձգութիւն մը կը լսուի: Եթէ յարձակումը սկսի պիտի ստիպուիմ ընտանիքիս և բնակչութեան հետ Օսմանիէ ապաստանիլ, քանի որ այս տեղը պաշտպանելու համար բնակիչներէն և զինուորներէն առ առաւելն 200 հոգի միայն պիտի կրնան կռուիլ: Սանճագինի (այսինքն իր վարչութեան տակ զանուսդ գաւառներն ու գիւղերը) բոցերու մէջ է, անպատճառ երեք կամ չորս վաշտ զօրք զրկելու է:»

Էրզրն 3 Ապրիլ 1325

«Կացութիւնը երթալով կը վատթարանայ: Պազէի մէջ ոստիկանապետութիւնն իսկ վստահելի չէ: Տէօրթ-Յօլի սեջ մօտաւորապէս հիսնգ հազար՝ Մարթինիներով զինուած հայ կայ: Անոնք ամբութիւններով գիւղը շրջապատած են և հետզհետէ կը պաշարեն օրջակայ գիւղերը: Սանճագին կեդրոնը ստեղծելու կերպով սպառնալիքի տակ է: Կրնորը կուլան: Սանճագը ողբ ու կոծով կը թնդայ: Շնորհք

Օսմանիէի մէջ համաստիւում

Վ.Յ. ՍԵՂՈՍԵ ԷՊՈՒՂՅԱՆԸ

Այնքառի և Խարբերի Աստուածաբանական դարձարաններէն օրջանաւարտ:

Օսմանիէի մէջ համաստիւում

ՊԱՏ. ԿԵՐԱՍ ԳՈՒՅՈՒՄՅԱՆԸ

Յիւզնի-Մանուրոյի և Խր. Խարբերոյի

ըլլուի աճապարանքով գոնէ կանոնաւոր զօրքի ջոկատ մը զրկելու և Իսկէնտէրունի պահետիները այս գիշեր խկ ճամբոյ հանուին: Պաղչէի գաիմագամը կը ծանուցանէ քէ Ջէրուենէն եւ Մարաշէն բազմաթիւ Հայեր զիւղախուսւմը պիտի այրեն: Կը ինչքենք որ այս վտանդը խափանելու համար ստիպողական հրամաններ արուին Հալէպի իշխանութեան:»

Էրզին 3 Ապրիլ 1325

«Տէօթ-Նօլի Հայերը թիւով հինգ հազարէն աւելի են: Երասներ տալու համար զրկուած հազարապետը և իրեն ընկերացողները վերադարձան չի կրնալով անոնց հետ տեսակցիլ: Հայերուն կողմէ ժողովուրդին վրայ սուկալի հրացանաձգութիւն մը սկսաւ: Իսլամները զիմադրելու համար, գաւազաններ միայն ունին, մինչդեռ միւխաները կատարելապէս զինուած են: Մեր ժողովուրդը հայերուն կէտէն ալ քիչ է:

Եթէ այս գիշեր Տէր մի արապէ անոնք յաղթին (Հայերը) և կեդրոնը գան, ոչ մէկ ողջ մարդ պիտի մնայ: Անմիջապէս հոս զրկեցէք Իսկէնտէրունի մարդիկը և այն ջոկատը որ պարտի գալ ասկից զատ փափաքելի է որ Միսիտէն ալ ջոկատ մը զրկուի: Վայրկեանները հետզհետէ աւելի թանկագին կ'ըլլան և ողբ ու կոծերը մինչև երկինք կը բարձրանան:»

Էրզին 3 Ապրիլ 1325

«Պաղչէի գաիմագամը կը տեղեկագրէ թէ զէպքերը մեծապէս ծանրացած են, թէ ժողովուրդը յուզուած է, աղաղակներ կ'արձակէ և թէ պէտք է հոն զօրազուսեր զրկել: Քանի որ ասկից զրկելը անկարելի է, եթէ կարելի է Իսլամիէ և Օսմանիէ Գազաներէն օգնական ուժեր զրկուի. Իսլամները կը համախմբուին, յանձնարար-

ուեցաւ գաիմագամին որ անոնք (իսլամները) միմիայն ինքզինքնին պէտք է պաշտպանեն, բայց ինչպէս որ Ձեր Վսեմութեան ծանօթ է, բնակիչները չի պիտի կրնան ինքզինքնին պաշտպանել, որով բացայայտ է թէ ծանր զէպքեր տեղի պիտի ունենան, զօրախուժեբու պէտք կայ:»

ՓԻՓԻ ԿՍՈՒԱՎԱՐԻՉ ՀԱՍՍՆ ՊԵՅԻ ՀԵՌԱԳԻՐՆԵՐԸ

Գողան (Սիւ) 3 Ապրիլ 1325

«Գարս գաւառակին իսլամ բնակչութիւնը ինչպէս նաև չրջակայքի Ձէրքէզ, Ձէչէն և ուրիշ վաչկատու ցեղերը Ատանայի և Համլուիէի Իսլամ ու Հայերուն միջև ծագած զէպքերէն զերազրդուած Գարս գաւառակին Հայերը չարդելու ծրագիրը կազմեր են: Քրիստոնեաները այս մտազրութիւնը համալով զինուած, հաւաքուած, պատնէչներու ետևը զիրք բնած և իրենց թաղերուն ու եկեղեցիներուն մէջ ամրացած են: Այս պատրաստութիւնները պատճառ եղած են որ յուզումը աւելնայ Իսլամ բնակչութեան, որ երէկ քաղքին շուրջը համախմբուած էր: Անմիջապէս Իւլէմաները և երեւելիները պէտք եղած խրատները տուին բնակչութեան և յաջողեցան քիչ մը հանդարտեցնել: Միեւնոյն տակն անզացի 25 պահեստի զօրք տճապարանքով հրաւիրուելով, զինուած՝ երէկ գիշեր Գարսի վրայ զրկուեցան զօլ աղասի էմին էֆ.ի հրամանատարութեամբ: Ձինուորական խումբը՝ տեսնելով որ Հայերը չէին ուզեր իրենց պատնէչներէն դուրս ելլել, և չրջակայքի բազմութիւնը առանց խրատ մտիկ ընել ուղելու, աւելի բազմութեամբ կը համախմբուէր, որով անկարելի էր ցրուել հակառակորդնե-

րը, այսօր սախուրեցան զէնքի զիմել: Շատ մը տեղեր հրդեհ ծագած բլլալը կ'իմացնեն մեզի:

Տրամադրելի զինուորական ուժերը քիչ առաջ դէպքին վայրը զրկուեցան: Բայց կ'երևուի թէ՛ կառավարչանիստ քաղաքէս մէկ քանի ժամ հետուն գտնուող զիւղերն ու ազարակները պաշարուած, հրդեհուած, ինչքերը և արջառնները թալանուած և գողցուած են: Այս դէպքերը հատարակաց կարծիքին վրայ մեծապէս ազդած են, հետեւաբար շատ հաւանական է որ ցաւալի դէպքեր ծագին այստեղի Իսլամ և Քրիստոնեաներու միջև: Խոտլութեանց ծաւալումը արգիլելու համար մեծագոյն ջանքեր ի գործ դրուած են, բայց անկարելի է կատարելապէս յաջողիլ այս ջանքերուն մէջ, քանի որ իրրեւոյժ քանի մը ոստիկան զինուոր միայն ունինք և պահեստիները տեղափոխելու համար մեծ զժուարութիւններ կը կրենք: Կացութեան մասին կուսակալին տեղեկութիւններ պիտի տրուի: Գոնէ հոս՝ աճապարանքով վաշտ մը զինուոր զրկելու շնորհը չի զլացուի:»

Գողան (Սիւ) 3 Ապրիլ 1325

«Կարելի եղածին չափ շուտ և արագօրէն բաւականաչափ զօրք զրկելու համար արուած հրամանները գործադրուած են: Ասկից զատ Ատանայէն Հայոց առաջնորդին կողմէ զրկուած պատուիրակութիւն մը Իսլամ ազգաբնակչութեան յորդորներ տուաւ: Վերջապէս միջուկ՝ հահանգին կեդրոնէն գալիք զօրախումբերուն ժամանումին բոլոր միջոցներուն զիմուեցաւ: Երկու կողմի ամենէն ազդեցիկ երեւելիներէն մէկ քանին ժողով գումարեցին և անոնց Պատրիարքարանին ու Շէյխ իւլ Իսլամութեան կողմէ խիստ ազդարարութիւններ եղան: Բացատրուեցաւ թէ՛

Սայ-Կէշիսի մէջ նստաստիւած
Պ.Տ. ՍՈՍՏՈՒՄ Թ.ՕՊԵՂԼԵԱՆ
Հանրեցի, Ֆէբի Հայ Բող Բարոփչն Էր:
(1854—1900)

Աստալի մէջ նստաստիւած
Պ. ՍՈՒՔՏՐՈՍ Վ. ՏՈՒՄԱՆԵԱՆ
Հանրեցի, Այլբաղի Կ. Ք. Գործ. Էն Երջաբարտարս
(1835—1909)

նմանօրինակ յարձակումներ և բռնաբարումներ արգելուած են, ինչպէս քաղաքային օրէնքներով նոյնպէս Շէրխովով, բացատրուեցաւ որ մենք պէտք է համերաշխ և խաղաղ ապրինք, հետեւելով Միութեան Արդարութեան և Հաւասարութեան սկզբունքներուն, որոնք հաստատուած են Սահմանադրութեամբ, թէ՛ մենք պէտք է որ զիրար սիրենք և փոխադարձաբար յարգենք մեր իրաւունքները, թէ՛ պէտք է անմիջապէս վերջացնել խռովութիւնները, թէ՛ ամէն մարդ ըստ առաջնոյն պէտք է իր գործին երթայ և զգուշանայ խաղաղութիւնը վրդովելու հանգամանք ունեցող ամէն գործէ: Ուրեմն յուսալի է որ այս ջանքերը ձգտին բաղխումները արգելելու և կարգն ու ապահովութիւնը անմիջապէս հաստատելու:

ՄԵՍ ԵՊԱՐԲՈՍԻՆ ՀԵՌԱԳԻՐԸ

ԱՏԱՆԱՅԻ ԿՈՒՍԱԿԱՅՈՒՐԵԿԱՆ

«Գարսի մէջ կռիւնները սկսած, կեղրոնին շրջակայքը դանուող ագարակները յարձակումներու ենթարկուած և թարանուած են, Գողանի բոլոր ուժերը զրկուած են, պահեստիներու տեղափոխութիւնը մեծ դժուարութիւններու կը հանդիպի. ուստի Գողանի կառավարիչը շուտով վաշտ մը գորք զրկուելը կը պահանջէ: Որոշուեցաւ ուժերը միացնել և անմիջապէս զրկել: Բայց մինչև իրենց հասնիլը անհրաժեշտ է որ բոլոր կարելի միջոցներուն զիմուի, կառավարիչը հրաւիրուեցաւ ամենէն ազգեցիկ պարագլուխներէն մէկ քանին կանչուին և Շէյխ-Իւլ-Իսլամի ու Հայոց Պատրիարքարանի պատուիրակութեան կողմէ անոնց խրատներ տրուին, մէկ

խօսքով ամէն բաղխում և յարձակում հեռացնելու համար անոնց պէտք եղած խրատները տալ հրամայուեցաւ:

Կարելի եղածին չափ շուտ հանդարտութիւն և խաղաղութիւնը վերահաստատելու համար պէտք եղած ամենէն ազգու և անմիջական միջոցները անչուշտ կը հաճիք ձեռք առնել:»

«Թագվիմի Վեգաի» պաշտօնաթերթի 24 Մայիս 1925 թուակիր համարին մէջ հրատարակուած է տեղեկագիր մը, ստորագրուած Ատանայի կուսակալ Մուսթաֆա Ջիհնի, զինուորական Հրամատարին և սպաներու կողմէ: Այս տեղեկագիրը բացարձակապէս կը հերքէ այն լուրը թէ Տէտէ—աղաճէն զրկուած երկու գումարտակ զինուորները Ապրիլ 12ի ջարդին մասնակցած են: Հրամատարը կ'ըսէ որ յիշեալ Զօրախումբը Ատանա մասւ Ապրիլ 12ին կիրակի առաւօտ և բանակեցաւ Գրչլա Մէյտանի կոչուած տեղը: Իրիկունը զինուորները ըստ սովորականին զինուորական բանակատեղիին առջև տողաշարուած էին, ժամը 10ին (ը. թ.) քաղաքին կողմէն հրացանաձգութեան ձայներ լսուեցան: Քիչ յետոյ դնդակները զինուորներուն աջին ձախին սկսան թափուել: Իսլամները որ զիրքերուն մէջ հաւաքուած էին կը պոռային թէ «Հայերը իրենց յարձակումները վերսկսան»: Սակայն զինուորները զինուորական իշխանութենէն շարժելու հրաման ստած չ'ըլլալով այնպէս զէնքի տակ մնացին հրամանի սպասելով: Հրամատարը որ կը ճանչնայ զինուորներուն անձնուկրութիւնը, խստիւ կը հերքէ հրացանաձգութեան և կողոպուտի մասնակցած ըլլալնուն լուրը: Զինուորական միջերանոցներուն մէջ ըլլա-

լիք քննութիւնը ցոյց պիտի տայ թէ զինուորները բնաւ զէնք չեն պարպած : Ատանայի բոլոր զինուորականները կը խնդրեն կառավարութիւնէն որ դատարանին յանձնուի «Օսմանիչէր Լօյս»ի Մէրսինի թղթակիցը , որ զինուորները երկրորդ ջարդին թաղաններու մասնակցած , շէնքեր հրդեհած ըլլալու յանցանքով ամբաստանած էր :»

«Կառավարութիւնը կը յայտարարէ նաեւ թէ ոչ մէկ կոյս թուրքերուն կողմէ պղծուած է , մէկ հատ միայն Խայիտ անուէնով մէկու մը կողմէ պղծուած և այն ալ Պատերազմական ատեանին յանձնուած է : »

«Լա Թիւրքի» լրագիրը կը գրէ թէ պաշտօնական հեռագրի մը համաձայն Ատանայի մէջ միայն 1000 մարդ ջարդուած է , որոնց 250ը իսլամ : Ատանայի կուսակալին մայիս 1 թուակիր հեռագրին համաձայն Ատանայի նահանգին մէջ 1924 իսլամ սպաննուած և 533 վիրաւորուած են , իսկ հայերէն միայն 1455 հոգի սպաննուած և 383 հոգի վիրաւորուած են : Վիլայէթին ամբողջ բնակչութիւնն է 350,000 , որոնց 48,475 հոգին հայ են»(*) :

Աղէտէն ետքը Ատանայի կուսակալութեան կոչուած Պատանդատէ Մուսթաֆա Զինի փաշայի կարեւոր մէկ պաշտօնագիրը

Նիւրքին գործոց նախարարութեան

«Իսլամներուն ազատ ձգուած ըլլալուն լուրը սխալ է : Ամէն օր կ'առնեմ իսլամ և ոչ իսլամ բանտարկեալներուն

(*) Այս տղերք կը դնենք իբրեւ նմոյշ այն սեւ օրերուն մէջ իբրոզ հոգեբանութեան կամ աղէտի յաջոստաց քերականի համար ցոյց տրուած ջանքերուն :
(Ծ.—Յ.—Թ.)

թիւը , որով պէտք է հերքել այդ լուրը , «Մանգումէի Էֆքեար»ի , «Ճէրիտէի Շարգիէ»ի (*) և ուրիշ թերթերու թղթակիցներուն նպատակը այնպէս հաւատացնել տալ է թէ՛ Հայերը ձերբակալուած են . իսկ Իսլամները ազատ կը շրջագային : Սակայն կատարուած պաշտօնական քննութիւններէն՝ Իսլամ երեւելիներուն զէմ ապացուցուած և ոչ մէկ բան գտնուեցաւ , թերեւս ապագայի քննութիւններուն մէջ անոնք ալ յանդիմանելու բան մը գտնուի : Հայերու Կրօնական պետին , Հայոց Պատրիարքարանի զրկած պատուիրակութեան ըսած ենք թէ՛ կրնան առանց վախի մեզ ցոյց տալ այն Իսլամ երեւելիները , որոնք խռովութիւններու մասնակցած են , բայց մինչեւ ցարդ մեզի բան մը չեն յայտնած : Մէկ քանին՝ անստորագիր տեղեկագիրներ զրկած են Պատերազմական Ատեանին , որ պատասխանած է թէ լուրջ քննութիւն մը տեղի պիտի ունենայ , խռովութեանց կազմակերպիչ և սատարողները գտնելու համար : Կարելի չէ առանց ընդհանուր դատաստանին զրական ամբաստանութիւններուն և առանց ամբաստանելի անուէրին , Պատերազմական Ատեանը ամբաստանել և կառավարութիւնը իբրեւ յանցաւոր ցոյց տալ : Ամբաստանողները թող անուէներ տան , հետապնդումներ տեղի ունենան , այն ատեն պիտի տեսնենք թէ ամբաստանութիւնները ճշմարիտ են թէ՛ ոչ :

Գալով Թարսուսի Հայերուն զէմ եղած բռնի վկայութիւններուն , երբ հեռագրիս պատասխանը առնեմ Ձեզի կը պատասխանեմ : Կառավարութեան անձանօթ է Գը-

(*) «Մանգումէի Էֆֆեար» եւ «Ժաւանակ» օրաթերթերու քրքակիցն էր այս պատասխանը գրողը եւ «Ճէրիտէի Շարգիէ»ի քրքակից եղբայրը Պ. Պէտրոս Թերգեան :
(Ծ.—Յ.—Թ.)

ըրգ-խանի բոլոր հայերուն ջարդուած ըլլալու պարագան , քանի որ այս գիւղը Հայէպի կուսակալութեան կը պատկանի :

Զոհերուն թիւը 30,000 հաշուելը զրպարտութիւն է : Զոհերուն ընդհանուր թիւը 10,000էն վար է : Հակառակ բոլոր ջանքերուս չի կրցայ իսկական թիւը ճշդել , բայց ամէն պարագայի մէջ 30,000 եղած ըլլալը պէտք է հերքել : Զրպարտութիւն մըն է նաեւ երբ կ'ըսեն թէ Պոլիս կամ այլուր յուզումնայի հեռագիրներ զրկողներուն սպանալիքներ կ'ըլլան : Թերթերուն հրատարակութիւնները հերքելու համար իմ տեղեկագիրներս կը բաւեն : »

Ատանայի կուսակալ ՄՈՒՍԹԱՅԱ ՉԻՂՆԻ

1909 Մայիս 19 «Օսմանիչէր Լոյս»էն .—

«Ատանայի կուսակալը հեռագրով կը տեղեկացնէ թէ Իսլամութիւնն ընդունիլ ուզող հայ կիներուն խնդրագիրները կը մերժէ , որպէսզի չ'ենթադրուի թէ հայունիները վախու ե ճնշումի ազդեցութեան տակ են : Խնդիրը թարանողներու կողմէ ասեւանդուած ե բռնի ամուսնացուած հայ կիներու ե երիտասարդ աղջիկներու շուրջ կը դառնայ » :

Արտաքին գործոց նախարար Բիֆաթ փաշայի պատասխան-հեռագիրը Հ . Յ . Գահակցութեան կեդրոնին ուղղուած , ժէնէվի Օսմ . ընդհ . հիւպատոսին միջոցաւ :

«Սթանպուլ» 28 Մայիս 1909

«Վերջին խռովութեանց մեջ հայերը մասամբ յանցաւոր են : Կարելի պիտի ըլլար ջարդերուն սոսաջքը առ-

նել կթէ զօրագունդերը ժամանակին հասած ըլլային , պէտք է կառավարութեան վրայ կատարեալ վստահութիւն ունենալ , որն որ խիստ միջոցներ ձեռք առած է խռովութեանց պատասխանատուները պատժելու համար : »

Ներքին գործոց նախարարութեան խորհրդական Ատիլ պէյի բացատրութիւնները Օսմ . Երեսփ . Ժողովին առջեւ .

«Ատանայի դէպքերը ցաւալի ե կսկծալի են ե ասոնց հեղինակները արժանի են անէծքի ե զղուանքի : Ապրիլ 1ին Ատանայէն հեռագիր մը եկաւ , որով կը տեղեկացնէին թէ հոն յեղափոխութիւն մը ծագած է ե թէ թաւանի կը արուի : Նախարարութիւնը այս հեռագիրը ըստանալուն պէս՝ հեռագիրով անհրաժեշտ հրահանգներ տուաւ կուսակալութեան : Այս հրահանգներով ըսուած էր .— Շարժման մեջ դրե՛ք տրամադրելի բոլոր պահակները , զինուորները , ժանսարմաները , ոսթիկանները . ամեն կողմ դրկեցե՛ք : Երկու կողմին ալ խրատներ տուե՛ք , բացարձակ հանդարտութիւն պահեցե՛ք , բոլոր խռովարական շարժումները արգիլեցե՛ք : Պատերազմական նախաբաններու գրած ենք , պե՛տք էր ամենքն մտիկ զօրախումբերը պիտի զրկուին , մինչեւ այդ ատեն ի գործ դրե՛ք ամեն միջոց : Ընդհարումներու առաջին առե՛ք : Հոգ տարե՛ք որ ընակչութեան զանազան տարրերը իրարու դէմ չելլան եւ թէ ՕՏԱՐՆԵՐԸ ԱՆՀԱՆԳԻՍ Չ'ԸՆՆՆ : Միւլենոյն ասին պատերազմական նախարարութեան գրուեցաւ տեղուոյն վրայ զրկելու բաւարար ոյժ , ամենամօտ վայրերէն : Մեծ Եպարքոսութեան ալ զիմու՛մ եղաւ : Նախարարութեան հեռագիրներն ու պաշտօնա-

զիրները՝ զինուորական ուժին փութով առաքուժը կը պահանջէին և հրահանգները կրկնուեցան հետեւեալ օրը և յաջորդ օրերը :

Բաց աստի Չորեքշաբթի օրը նախարարաց խորհուրդ գումարուեցաւ . ևս հարցուցած էի պատերազմական նախարար Էտհէմ փաշային «էֆէնափմ, տեղական զինուորական ուժերը բաւական են», «ո՛չ» պատասխանեց, ասոր վրայ հարցուցի թէ «ո՛րկէ կարելի է զինուորական խումբեր զրկել, պատասխանեց թէ «երկու զօրաբաժին կը պատրաստուի Բ. զօրաբանակէն»:

Մինչդեռ կուսակալութեան տեղեկութեանց համաձայն խռովութիւնները կը տարածուէին և սկսած էին ուրիշ տեղերու մէջ ալ, ուրեմն երկու զօրաբաժին չէին կրնար բաւել, հետեւապէս պատերազմական նախարարութեանէն պահանջեցի որ ստիպողաբար զրկեն Սիլիֆքէի զօրաբաժինը, զոր կուսակալը կ'ուզէր: Պատասխանեց թէ պիտի զրկեն Սիլիֆքէի զօրաբաժինը, բայց մինչեւ այս միջոցին այլեւս անօգուտ էին երկու զօրաբաժինները: Այո՛, ըսի զրկեցէք Սիլիֆքէի զօրաբաժինը, բայց զրկեցէք գոնէ երկու զօրաբաժինները, նոյնիսկ եթէ կարելի է ուրիշ տեղերէ ալ զօրագունդեր զրկուին, գործը թող չերկարի: Ամէն կողմէ կազմակերպեցին բոլոր արամադրելի ուժերը և զրկեցին:

Գժբախտաբար ժամանակին չողենաւներ պատրաստ չ'ըլլալով՝ զօրախումբը յապաղեցաւ և այն ատեն հոն ժամանեց որ այլեւս ատեն չկար առաջքն աւնելու խռովութեանց: Վերջին հեռագիր մ'ալ կայ կառավարիչէն:

Եթէ ժողովը կը փափաքի մեր գրած հեռագիրներն ու պաշտօնագիրները արամադրելի են, մէկը միւսին ևս տւեալն կը կարգամ»:

ՀԱՅ-ԱԶԳԱՅԻՆ ՀԵՌԱԳԻՐՆԵՐ

Միս 4 Ապրիլ 1909

Հայոց Պատրիարքութեան Կ. Պոլիս

«Ամէն կողմ բնդհանուր ջարդ, թալան, և հրկիզում կը շարունակեն: Այսօր կ'սպասուի յարձակումը նաև Սիսի վրայ: Ժողովուրդին սարսափը սոսկալի է, խնդրեցէք կառավարութեանէն արագափոյթ անօրինութիւն: Ժողովուրդին կենաց անպահովութեան և հանգարտութեան վերահաստատումը կ'աղերսենք»:

Կիլիկիոյ Կաթողիկոս ՍՍ. ՀԱԿ

Ատանա 4 Ապրիլ 1909

Հայոց Պատրիարքութեան Կ. Պոլիս

«Ջարդն ու հրդեհը դադրեցան, աւերն ու վնասը շատ մեծ են: Ստիպողաբար օգնութիւն: Բաղաբէն գուրսի վիճակէն տեղեկութիւն չունինք»:

Առաջնորդական փոխանորդ ԱՐՄԷՆ ՔԱՀ.

Ատանա 4 Ապրիլ 1909

Հոյ-հռովմեականաց Պատրիարքութեան Կ. Պոլիս

«Երեք օր շարունակ քրիստոնեայ ժողովուրդը վայրագօրէն ջարդուեցաւ, կողոպտուեցաւ և հրկիզուեցաւ: Անձի աճափին կորուստ կայ: Եկեղեցուոյ շրջափակը խրոնուած է ահաբեկ և սովալլուկ ժողովուրդը: Դեռ կը շարունակեն ջարդն ու հրկիզումը: Գիւղը գանուող մեր ազարակն ալ բոլորովին փճացած է: Ընդհանուր վիճակը յուսահատական: Օգնութիւն: Միևնոյն դէպքեր Տալսոն, Միս և այլուր»:

Հայ-Հռովմեականաց Առաջնորդ ԹԷՐԶԵԱՆ

Հաճոյն 6 Ապրիլ 1909

Հայոց Պատրիարիւթեան Կ. Պոլիս

«Ատանայի, Սիսի և Տարսանի մէջ տեղի ունեցած խրոստութիւններուն և յուզումներուն պատճառով քաղաքիս բնակիչները դուրս չեն ելլեր: Հասկցուած է որ չըրջակայ իսլամ գիւղացիներն՝ աւարտութեանց և բնդհանուր ջարդի համար քաղաքիս վրայ պիտի յարձակին: Այս տեղի սոյն՝ ա՛յլ աւելի սաստկացաւ, վասնզի մէջ ենք: Կը խնդրենք որ անմիջական օգնութեան համար:»
Առաջնորդ Հայոց ՆԵՐՍԷՍ ՎԱՐԳԱՊԵՏ

Կ. Պոլիս 6 Ապրիլ 1909

Ասանայի Առաջնորդութեան

«Ատանայի նահանգին վշտալի պատահարներուն համար մեզ հետ միւս հասարակութեանց և Օսմ. Երեսօրիսանաց կողմէ գիւժում եղաւ վարչապետին, խոստացաւ անկարգութեանց տառջն առնել, հանդարտութիւնը վերահաստատել և կարօտեոց օգնել: Ազգային շրջանակի մէջ ալ կարևորն ի գործ կը գրտի: Ներկայ վիճակն բնդարձակ տեղեկագրեցէք:»

Պատրիարքական Տեղապահ ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ ԱՐՇԱՐՈՒՆԻ

Կ. Պոլիս 6 Ապրիլ 1909

Ասանայի նահանգին Հայ Առաջնորդութեանց

Յուօք կիմոցութի թէ Պաղչէ գաւառին մէջ ալ ջարդը կը շարունակէ գէպքին հանդարտացման համար աշխատեցէք կուսակալին և կատարութեան պետներուն հետ: Ազգուսպէս կը յանձնարարաւ ի վերջին ծայր ջանայ հանդարտութեան և վերջ տալ կատարածին: Այս Ազատութեան շրջանին մէջ Սահմանադրականութեան և հայրե-

նասիրութեան հակառակ եղելութեանց յառաջ դալուն պատճառներն անհասկնալի են: Եւթիս-իւլ-իսլամ էֆ. ին կողմէն ալ թուրք ժողովուրդին հարկ եղած յորդորները կատարուած են:»

Պատրիարքական Տեղապահ ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ ԱՐՇԱՐՈՒՆԻ

Ասանայի կրօնական պետերուն կողմէ տուած հեռագիրներէն մեկը .

Ատանա 6 Ապրիլ 1909

Օսմանեան Երեսօրիսանական Ժողովոյ նախագահ

Սուսթաֆա Նուրի պէյ էֆ. ի

«Ճինկիլիսան և Թիմուրլէնկի օրերուն մէջ տեղի չունեցած անիրաւութեանց և հարստահարութեանց ենթարկուեցանք: Անդորրութեան և հաւատարմութեան մէջ դանուող ժողովուրդ մը խղճի և արգարութեան հակառակ անբացատրելի վայրենութեանց ենթարկուեցաւ: Թալան, հրդեհ և ջարդը՝ փճացումը աւերողացուցին, աւսթութիւն և հիւանդութիւնները մնացածը պիտի լրացնեն: Ատանայի նահանգը ոչ-իսլամ ժողովուրդին համար աւերակոյտ գերեզման մը եղաւ: Իսլամ ժողովուրդին ոչ իսլամներու վրայ՝ տասնկ առանց խղճալու յարձակիլը թոյլատրող և նոյնիսկ օգնող կառավարութեան մը կառավարութիւն անուանելու կը կասկածինք: Ուստի առանց ժամանակ կորսնցնելու վիճակիս քննելու, վնասնիս վճարելու և պատասխանատու պաշտօնեաները դատապարտելու համար մասնաւոր յանձնաժողովի մը զըրկուիլը՝ մարդկութեան, Արդարութեան և ճշմարտութեան անուշով կը խնդրենք:»

Հաճրն 6 Ապրիլ 1909

Հայոց Պատրարութեան 4. Պոլիս

«Ասանայի, Սիսի և Տարսնի մէջ տեղի ունեցած խր-
առվութիւններուն և յուզումներուն պատճառով քաղա-
քիս բնակիչները դուրս չեն ելլեր: Հասկցուած է որ շր-
ջակայ իսլամ գիւղացիներն՝ աւարառութեանց և բնդհա-
նուր ջարդի համար քաղաքիս վրայ պիտի յարձակին:
Այս տեղի սովն՝ ա՛յլ աւելի սաստկացաւ, վտանգի մէջ
ենք: Կը խնդրենք որ անմիջական օգնութեան հասնիք:»

Առաջնորդ Հայոց ՆԵՐՍԷՍ ՎԱՐԴԱՊԵՏ

Կ. Պոլիս 6 Ապրիլ 1909

Ասանայի Առաջնորդութեան

«Առանայի նահանգին վշտալի պատահարներուն համար
մեզ հետ միւս հասարակութեանց և Օսմ. Երեսփոխանաց
կողմէ գիւճում եղաւ վարչապետին, խոստացաւ անկար-
գութեանց առաջին ասնել, հանդարտութիւնը վերահաս-
տատել և կարօտելոց օգնել: Ազգային շրջանակի մէջ ալ
կարեւորն ի գործ կը գրտի: Ներկայ վիճակն բնդարձակ
տեղեկագրեցէք:»

Պատրիարքական Տեղապահ՝ ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ ԱՐՇԱՐՈՒՆԻ

Կ. Պոլիս 6 Ապրիլ 1909

Ասանայի նահանգին Հայ Առաջնորդութեանց

Յաւօք կիմացուի թէ Պաղչէ գաւառին մէջ ալ ջարդը
կը շարունակէ գէպքին հանդարտացման համար աշխա-
տեցէք կուսակալին և կատարութեան պետներուն հետ:
Ազգուայէս կը յանձնարարուի վերջին ծայր ջանայ հան-
դարտութեան և վերջ սոսկ կոտորածին: Այս Ազատու-
թեան շրջանին մէջ Սահմանադրականութեան և հայրե-

նասիրութեան հակառակ եղելութեանց յառաջ գալուն
պատճառներն անհասկնալի են: Շէշի-իւլ-իսլամ էֆ.ին
կողմէն ալ թուրք ժողովուրդին հարկ եղած յորդորները
կատարուած են:»

Պատրիարքական Տեղապահ՝ ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ ԱՐՇԱՐՈՒՆԻ

Ասանայի կրօնական պետներուն կողմէ սրուած հե-
ռագիրհերէն մեկը .

Ասանա 6 Ապրիլ 1909

Օսմանեան Երեսփոխանական Ժողովոյ նախագահ

Մուսթաֆա Նուրի պէյ էֆ.ի

«Ճինկիլխան և Թիմուրլէնկի օրերուն մէջ տեղի չու-
նեցած անիրաւութեանց և հարստահարութեանց ենթար-
կուեցանք: Անդորրութեան և հաւատարմութեան մէջ
գտնուող ժողովուրդ մը՝ իղձի և արգարութեան հակա-
ռակ անբացատրելի վայրենութեանց ենթարկուեցաւ:
Թալան, հրդեհ և ջարդը՝ փճացումը ահրողջացուցին, ա-
նօթութիւն և հիւանդութիւնները մնացածը պիտի լրաց-
նեն: Ասանայի նահանգը ոչ-իսլամ ժողովուրդին համար
աւերակոյտ գերեզման մը եղաւ: Իսլամ ժողովուրդին ոչ
իսլամներու վրայ՝ տասնկ առանց իղձալու յարձակիլը
թոյլատրող և նոյնիսկ օգնող կառավարութեան մը կա-
ռավարութիւն անուանելու կը կասկածինք: Ուստի ա-
ռանց ժամանակ կորսնցնելու վիճակնիս քննելու, վխա-
նիս վճարելու և պատասխանատու պաշտօնեանները դա-
տապարտելու համար մասնաւոր յանձնաժողովի մը զըր-
կուիլը՝ մարդկութեան, Արդարութեան և ճշմարտութեան
անունով կը խնդրենք:»

Մէրսին 6 Ապրիլ 1910

Հայոց Պատրիարքութեան Կ. Պոլիս

«Ատանայի Առաջնորդարանին հետազիրները վերջին աստիճան թշուառութիւն կը նկարագրեն: Միջոցները անբաւական են, կը խնդրեմ որ հետազիրով իրենց անօթութեան անմիջապէս օգնութեան հասնիք:»

ՅՈՎՀԱՆՆԵՍ ՔՂԵՅ:

Սրա 7 Ապրիլ 1909

Հայոց Պատրիարքութեան Կ. Պոլիս

«Ամէն կողմ ջարդ ու հրդեհները կը շարունակուին:»

Կիլիկիոյ Կաթողիկոս ՍՍՀԱԿ

Սրա 7 Ապրիլ 1909

Հայոց Պատրիարքութեան Կ. Պոլիս

«Նահանգին շատ տեղերը արեւան և կրակի մէջ կորան:

Միսի շուրջը չի մնացին ազարակի տուն (չիֆթլիք), արտ և գոյք: Մեր քաղաքը պաշարուած էր. կառավարութեան և տեղացի իսլամ հայրենակիցներու ջանքով աւաղակներն երէկ մասամբ ցրուեցան: Մեր ժողովուրդը վախէն վանքին մէջ ապաստանած է: Կայսերական կառավարութեան թախանձեցէք բաւական ոյժ փութացնել, վտանգի տակ ենք:»

Կիլիկիոյ Կաթողիկոս ՍՍՀԱԿ

Հաճըն 8 Ապրիլ 1909

Հայոց Պատրիարքութեան Կ. Պոլիս

«Ատանայի, Միսի և Գարսի կողմերը առաջ եկած շրփոթութիւնները և չորս օր առաջ Էրզրումի մանցի Հասան անուանով անձի մը իսլամներու թաղին մէջ բարձր տանի-

քի մը վրայ երնելով «ո՛վ իսլամներ, զինուեցէք, քրիստոնեաները ջարդելու օրը հասած է» սրտալը՝ և շուկային մէջ թուրքի մը կողմէ զէնք արձակուիրը, ժողովուրդը մեծ յուզումի մասնեց և որով չարագործներու քաղաք մանելը և ո և է յարձակում արդիւրու և անձնապաշտպանութեան համար ժողովուրդը զինուեցաւ ու զիրք բռնեց: Երեք օր առաջ չրջակայ Բուժու գիւղի քրիստոնեաներուն վրայ յարձակումներ, թալաններ և ջարդեր տեղի ունեցան, և նոյն չրջակայները գտնուող Խասթախանէ գիւղը պաշարուեցաւ: Նոյն օրը Սիսէն եկող մի քանի քրիստոնեաներ յարձակումներ կրեցին և ժողովուրդէն շատերուն ինչքերը թալանի արուեցան, կին մը ծեծէ վերաւորուեցաւ: Հիմա քաղաքը ամէն կողմէ պաշարուած է և երէկուցնէ իվեր չրջակայ աւանները զրոնուող երկու հազարի չափ այգիներու խրճիթները կրակի արուեցան: Այս առտու իսլամները յարձակեցան քաղաքիս վրայ և մարթինիներով 1—2 հոգի սպաննեցին: Բազմաթիւ անձերու կորուստներ և մլտաներ կան: Քաղաքը պիտի փճանայ եթէ անմիջական օգնութիւն չի հասնի, արդէն իսկ անօթութենէ և հիւանդութենէ մեռնողներ եկան: Հայրենիքի սիրոյն համար կը խնդրուի որ այ աւելի մեծ վտանգներու և կորուստներու տեղի չտալու համար ո՛ւր որ պէտք է զիմէք և ընդ փոյթ անօրինութիւններ պահանջէք:»

Հաճընի Առաջնորդ ՆԵՐՍԷՍ

Կ. Պոլիս 9 Ապրիլ 1909

Կիլիկիոյ Կաթողիկոսութեան ի Սրա

Ձեր հետազիրները ստացանք: Պատրիարքարանէն ուրոշուած պատուիրակութիւնը երէկ ճամբայ ելաւ: Վար-

չապեար հրամանն բրաւ որ դէպքը զսպելու անկարող քա-
ղաքային և զինուորական սրաշածեանները անձնապէս
սրատասխանատու ճանչցուին: Կր խնդրենք որ իրաց վի-
ճակը մանրամասն կերպով և հետազոտով ծանօթացնէք մեզ: Արկածելոց փութով օգնելու համար պէտք եղած միջոց-
ները ձեռք առնուած են:»

Պատրիարքական տեղապահ ՅՈՎ. ՀՍՆՆԷՍ ԱՐՇԱՐՈՒՆԻ

Հարնապա 9 Ապրիլ 1909

Հայոց Պատրիարքութեան Կ. Պոլիս

«5 — 600 հայեր Ատանայէն հա ժամանեցին բոլորովին
մերկ և անօթի, ուր սպաստանելին չեն գրտեր: Օգնեցէք:»

Անտիոք 12 Ապրիլ 1909

Հայոց Պատրիարքութեան Կ. Պոլիս

«Հոս հայերը ջարդուեցան, հարիւրաւոր այրիներ և որ-
բեր կան, կացութիւնը խիստ ծանր է, օտարազգիները
կառավարութենէն կը սրաշտպանուին:

Ամերիկեան միախօնար ՔէնէՏԻ

Հալէպ, 12 Ապրիլ 1909

Հայոց Պատրիարքութեան Կ. Պոլիս

«Մեր հոճանցը, Անտիոքի, Գրքրդ խանի, Սուէթայի, Քէյրանի
և Իսկէնտէրուռի մէջ 1500 կոտորուածներ կան: Իրենց տուները
կրակի արուած, և ինչքերն ալ ամբողջովին կողոպտուած են:
12,000 է աւելի որբեր և այրիներ, բաց օգին մէջ, ծուէն
ծուէն եղած սովալլուկ, հիււանդ և անխնամ մնացած են,
թշուառ և գութի արժանի վիճակի մը մէջ են: Այս
կուտակուած աղէտաւորներուն մեծ մասը
կառավարութենէն օգնութիւն չ'առանար և»

ինչ որ կը հայթայթեն անոնց համար շատ ոչինչ է: Բազ-
մաթիւ հեռազիրներ և նամակներ ուղղած եմ. դժբախ-
տաբար ոչ մէկ սրատասխան ստացած եմ: Հոս բացուած
հանդանակութիւնը նոյն իսկ չի բաւեր այս խեղճերուն
համար ալ գնելու. չեմ գիտեր թէ ո՞ւր գլխեմ, ո՞ր կող-
մը դառնամ, յանուն Աստուծոյ և մարդկութեան սիրոյն,
կ'աղաչեմ որ մեզի անմիջական օգնութիւններ ղրկել
տաք: Անհամբեր կ'սպասենք որ կառավարութիւնը ար-
գիւնաւոր միջոցներ ձեռք առնէ սպասուած և ուզուած
օգնութիւնը մեզի հասցնել տալու համար: Կառավարու-
թենէն հաւասարապէս կը խնդրենք թախանձանօք, որ
մեր Առաջնորդութեան ևս զարձնել տայ բոլոր մեր կի-
ներն ու աղջիկները զորս դէպքերուն միջոցին բռնի ուժով
խլամացուցած և բռնի կերպով խլած են իրենց ամու-
սիններէն և ծնողքներէն:»

Հայոց Առաջնորդ ՇԱՀԷ ՎԱՐԴ.

Տէօրթ-Եօլ 15 Ապրիլ 1909

Հայոց Պատրիարքութեան Կ. Պոլիս

«20,000 խլամներէ սրաշարուած ենք. ընդդիմութիւն
կ'ընենք անմիջական օգնութեան հասէք:»

Առաջնորդական փոխանորդ ՍԱՀԱԿ ՔՀՆՅ.

Տէօրթ-Եօլ 15 Ապրիլ 1909

Հայոց Պատրիարքութեան Կ. Պոլիս

«Զուրբ կարեցին, ծարաւութենէն պիտի մեռնինք:»
Առաջնորդական փոխանորդ ՍԱՀԱԿ ՔՀՆՅ.

Գրասպա 15 Ապրիլ 1909

Հայոց Պատրիարքութեան Կ. Պոլիս

«Չորս օրէ իջևր անկարգութիւններ տեղի ունեցան, ամէն բան հրկիզուեցաւ և չօգնուար 2500 փախստականներ Պէրսիս ստորաւ:»

Հաղորդէ 14 Ապրիլ 1909

Հայոց Պատրիարքութեան Կ. Պոլիս

«Մինչև այսօր հրկիզուածներուն թիւը 3000ի հասած է: Շողկենաւները հետզհետէ բազմութիւնը լեռներէն հաւաքելով ու բիշ տեղեր կը փոխադրեն: Վերջին աստիճան թշուառութեան մէջ ենք: Չեր անմիջական պիտի կան և օգնութեան կ'սպասենք:»

ՄՈՎՍԷՍ ՎՐԴ.

Հաղորդէ 14 Ապրիլ 1909

Հայոց Պատրիարքութեան Կ. Պոլիս

«Քէտապի չըջակաները թուրքերն ու թուրքմէնները 1500 տուն թաղանի տուին և այրեցին: Հազարի չափ ընտանիքներ վնասուեցան, որոնց կէսը առաջնորդարանս ստորատանած է: Երեք օր է անօթի և մերկ վիճակի մէջ են, թէև կատարութիւնը օգնութեան հասած է, սակայն միայն ասիկա չի բաւեր. մարդասէրներու և պատրիարքարանի ուշադրութիւնը կը հրաւիրենք, և կը խնդրենք որ կարեւոր նպաստ մը անմիջապէս փութացնէք, մանրամասնութիւնը նամակով կ'ստանաք:»

ՄՈՎՍԷՍ ՎՐԴ.ՍՊԵՏ

Ճէպէլը Կիպրան 14 Ապրիլ 1909

Հայոց Պատրիարքութեան Կ. Պոլիս

«Կեալուր-տաղի գիւղերէն Պաղչէ, Ճէպէլ-Պերէքէթ,

ԱՏԱՐԱՅԻ ՔԻՐՈՍ. ԿՐՕՆԱԿԻ ՊԵՏԵՐԸ

1. — Պատր. պատրիարք Գեր. Յակոբ Առաջինը, 2. — Հայ-Հռոմէ Առաջինը Գերազադառ Տ. Պողոս եղբիւր Թեոփեմ (ճիմա պատրիարք), 3. — Հայոց Առաջին Գեր Տ. Երուէ Բնի, 4. — Յուրայ Առաջին փոխանորդ Պապա Ալեքանդ, 5. — Գաղ-Լոյսոց Պատր. Փոխ. Գրա Սրբեան Մաքսատր, 6. — Ատրք եւ Յոյն Կարդ. Պատր. փոխանորդ Ելիսուի Յիլիպոյտա ճազգալ, 7. — Հին Ատրիանորդ Պատր. փոխանորդ Ելիսու Մանուր, 8. — Երա սպիւրկի Ատրիանորդ Պատր. փոխանորդ Ալյոնա Պուշարա, 9. — Ամերիկեան Միլիոնար Տօբ. Չեմպրա, 10. — Հայ-Իող. Երէց Վեր. Հովհ. Բարձրագոյն Արքեպիսկոպոս, 11. — Պատր. պատրիարք փաստարան Կարապետ Կե. Արքեպիսկոպոս: Ատրմ աղէէն ետք մեծ ծառայութիւններ տեսուցին անբնիւս բողոքիով կատարուած անարդարութեանց մտպին, որոնց բարեկարգութիւններուն անբողոքական հարաւանոն պիտի նրաստարկուի Գ. Կատրիան մէջ.

խանը, Լափածը, Քիչնէղ, Էնթիլլի, Քէլլէր կառարկապէս անհետացած են, բայցի Հասան—Պէլլիէն որ երկու օր հետզհետէ շապող անթիւ հրոսախուժներու զիմազրած է, չենք զխոեր թէ գեռ կը զիմազրէ, Կեալուրատողի մէջ այլևս հայ չի մնաց:»

Պաղչէէն ազատած մը ԳՐԻԳՈՐ ԿԷՕՎՃԵԱՆ

Ատանա, 16 Ապրիլ 1909

Հայ-Բողոքականաց Ազգապետութեան, Պայպրի-Հաուզ Կ. Պոլիս

«Փրօֆ. Ս. Լեւոնեան որ Այնթապէն Հայ-Բողոքականաց Քրիստոնէական միութեան ժողովին իբր պատուիրակ կուգար, Օսմանիէի մէջ սղաննուեցաւ զինեալ խուժանէն: Օսմանիէի մէջ 15 հոգի բողոքականաց եկեղեցւոյն մէջ այրեցան, կ'ենթադրուի թէ յարգելի երեցնեք էին ատոնք, որ հոն հաւաքուած էին ժողովի համար:»

Հաճըն 16 Ապրիլ 1909

Հայոց Պատրիարքութեան Կ. Պոլիս

«Միսիսի հաղարապետին ժամանուժովը յարձակումները ու հրացանաձգութիւնները դադրեցան:»

Հաճընի Առաջնորդ ՆԵՐՍԷՍ

Հաճըն 16 Ապրիլ 1909

Վեր. Մր. Փիթի Կ. Պոլիս

«Միսիսի վաշտին հոս ժամանուժովը, քաղաքին մէջ կարգապահութիւններ հաստատուեցաւ: Հիմայ ամենքս ալ հանդիսս ենք:»

ԼԷՄՊԸՐԹ

Ասանալի նախկին Առաջնորդ

ԴԵՐ. Տ. ՄՈՒՇԵՂ, ԱՐԳԵՊՈՍԵՆՈՐՈՍ

Ատանա 20 Ապրիլ 1909

Հայ-Հնովմեակաճաց Պատրիարքութեան Կ. Պոլիս

«Միսի, Ատանայի և Հաճընի քոյրերը ողջ և առողջ են: Անձկութեամբ կ'սպասենք որ լուրջ և ստիպողական միջոցներ ձեռք առնուին խաղաղութեան վերահաստատման համար:»

Հայ-Հնովմեականաց առաջնորդ Թէր Զեմն

Կիպրոս, 18 Ապրիլ 1909

Հայոց Պատրիարքութեան Կ. Պոլիս

«Երբ Սեյանիկի զօրքը Ատանա հասաւ ջարդը վերսկրասաւ, այս անգամ քոյրեցան մեր գոյրոյնները եկեղեցին և Ազգային կայուածները: Չեն թողուր որ մնացած հայերը գաղթեն: Առաջին կտորածէն ետքը Մէրսին փաղչողները յաջողեցան փախչիլ 'ի Կիպրոս: Իրաց վախճանը ահասոյց է:»

Ի գիմաց Կիպրոսի Հայ Գաղթականաց Լ. ՓԱՓԱՋԵԱՆ

Հայէսլ, 19 Ապրիլ 1909

Հայոց Պատրիարքութեան Կ. Պոլիս

«Բոյր այս պատահարներուն պատճառը Ատանայի կռտակային և հրամանատարին անկարողութիւնն է, Լալթաքիոյ մէջ 5000 աղէտեալ կայ որ հաց կը խնդրեն, իրենց ինչքերը կ'ուզեն և վերջին պատահարներու պատասխանատուներուն խիստ պատժուիլը կը պահանջեն:»

Հայէսլի Առաջնորդ ՇԱՀԷ

Իսկէստեբուն 20 Ապրիլ 1909

Հայոց Պատրիարքութեան Կ. Պոլիս

«Ճէսլը Պէրէքէթի Միւթէսարըֆ Ասաֆ պէյ, որ ծա-

նօթ է իր բնագետական արարքներովը, 30,000 վայրենի խուժանի մը միանալով հրացան և փամփուշտ բաժնեց և ցրուեց մեր գիւղերուն և Այսս գիւղախումբին վրայ, որոնք յարձակելով ժողովուրդին մեծ մասը ջարդեցին, մեր գոյքերը, կենդանիները և ամէն ինչերը յափշտակելով թալանեցին, և մեր տուներն ու ազարակները այրեցին, հազիւ կրցանք ինքզինքնիս Տէօրթ—Եօլները անտել, Տէօրթ—Եօլն ալ իսկոյն պաշարուեցաւ և մեր կեանքը, ընտանեկան Սրբութիւնն ու պատիւը պահելու համար 13 օր պաշարուածի տակ մնացինք առանց կաթիլ համար 13 օր պաշարուածի տակ մնացինք առանց մեռաւ ծամը ջուր ունենալու: Ժողովուրդին մէկ մասը մեռաւ ծամը րաւէ, և գիւղին վրայէն անձրեւի պէս տեղացող գնդակի ազդեցութիւնէն: Վերջապէս Հորհիւ Սահմանադրութեան ազդեցութիւնէն: Չօրարանակէն դրկուած քաջարի Օսմանեան զինուորի հերոս օղնութեամբը պաշարուած վերցուեցաւ, մեզի ջուր չհորհուեցաւ և քիչ մը շունչ առինք, Միւթէսարըֆը կը պնդէ որ մեր տեղերը վերադառնանք մինչդեռ մեր բանին գործին նայելու համար չենք կրնար դուրս ելլել, ուրովհետեւ գետ կեանքերնիս կատարեալ երաշխաւորութեան տակ չէ: Մինչև որ քննիչ յանձնախումբը չիգայ և անհրաժեշտ պատիւ չի տնօրինէ Միւթէսարըֆին և խուժանագետներուն, հաւանական է որ յարձակումը կրկնուի և այս անգամ ամէնքնիս ալ կ'սպաննուինք: Ատուծոյ սիրոյն ըլլայ անգործութիւնը վերահաստատելու և բարեկարգութիւնը պահպանելու համար ինչ որ պէտք է ըրէք: Մեզմէ յափշտակուած ու թալանուած գոյքերուն փոխարժէքը հատուցանել տուէք: Մինչև որ այս բարե-նորոգումները ըլլան՝ մեր օրտպահիկը դրկեցէք որ անօթութեանէ չի մեռնինք: Հացի կարօտ ենք, մեծ ու սրբ-տիկ, կին ու աղայ, 12,000 թշուառներ ենք և ձեր

գիթութեանը կը կարօտինք, որպէսզի անօթութենէ չի մեռնինք:»

ՍՏՈՐԱԳՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Մարտ, 20 Ապրիլ 1909

Հայոց Պատրիարքութեան Կ. Պոլիս

«Մարաշի պատկանող և 500 բնակիչ ունեցող մեր Տէրէ—քէօյ գիւղին վրայ յարձակեցան, հազիւ ինքզինքնին ազատեցինք, գոյքերնիս և արժօքնիս բոլորովին թալանի արուեցան: Անօթութենէ պիտի մեռնինք, թախանձազին կը խնդրենք որ փութով նպաստ և ուսեստ հասցնէք մեզ:»

ՎԱՐԴԱՆ ՔՉՆՅ. ՄԱՐՏԻՐՈՍԵԱՆ

Մարտ 16 Ապրիլ 1909

Հայոց Պատրիարքութեան Կ. Պոլիս

«Կրակի արուած 13 գիւղերէն (1000 տուն) հազիւ 400 հոգի կայ ազատած, որոնք Մարաշի մօտ Ֆէնտրճաքի մէջ են: Հասան Պէյլի (400 տուն) բոլոր կիները և ազաքները ժողովուրդին կողմանէ բանտարկեալ մնացած են: Թշուառութիւնը զարհուրելի է, կասալարութիւնը անհոգ կը գանուի օգնելու համար. ընդհակառակն տեղական իշխանութիւնները խիստ հրամաններ կուտան որպէսզի ուշացած տուրքերը գանձուի: Ապացոյցներով հաստատեցինք որ քաղաքին 1000 հոգիներէն՝ որոնք դաշտը կը գանուէին 300ը կոտորուած են: Խաղաղութիւնը վերահաստատուած չէ: Թուրք ժողովուրդը՝ զէմ է իշխանութեան, այն պատճառաւ որ այս վերջինները ձերբակալել տուած են վերջին ջարդերու կազմակերպիչներէն 12 հո-

գի: Ամէն օր ցոյցեր կ'ընեն և իրենց ազատուծը կը պահանջեն եթէ խառնակութիւնները վերակսին, այս անգամ առաջունէ շատ տեղի գէշ պիտի ըլլայ քանի որ իշխանութիւնները արգիլելու համար պէտք եղած ոչօր բնաւ չունին: Կ'ուզենք որ վերջին խառնակութեանց պատասխանատուները իրենց արժանի պատիժը կրեն: Մենք անկեղծօրէն կրնանք ապացուցանել և ցուցնել Ձեզի կազմակերպիչները որոնք հետևեալներն են Քէֆէրաիզ գիւղէն Խուրչիա, Էլօլու Էմբրգէ, Եէշիլ Տէրէյէն Հաճի Ֆարինի, Էօնաէյէն Հաճի Մէնթիլ: Ասոնք են որ իրենց գիւղերուն թուրքերը զրգոսած և զանոնք հայերուն վրայ ուզղած են: Կը պահանջենք որ այդ մարդիկը անմիջապէս բանտարկուին և պատժուին:»

Առաջնորդական Տեղապահ

Այնթապ 20 Ապրիլ 1909

Հայոց Պատրիարքութեան Կ. Պոլիս

«Մեր ճշգրիտ տեղեկութեանց համաձայն աղէտէն աւերակ դարձած տեղերուն մէջ, թշուառութիւն և անապահովութիւն կը տիրէ, հայրենիքին բազմաթիւ զուլակները՝ որոնց տուները կրակի արուած և հունձքերը ոչնչացած են, մերկ և սովածար կը գեգերին: Ասկից զատ պատուաւոր կիներ և կոյսեր՝ կարգապահութիւնը և խաղաղութիւնը պահպանելու պաշտօն ունեցող անձերու քով բանտարկուած և բռնի կրօնափոխ եղած են: Երկիրը աւերակ կը գառնայ, հայրենիքի սիրոյն համար կ'ուզենք որ վերջ արուի այս անբնական և ամենուն վնասակար վիճակին:»

Առաջն. փոխանորդ ՅԱՐՈՒԹԻՒՆ ՔՉՆՅ.

Հայէս 21 Ապրիլ 1909

Հայոց Պատրիարքութեան Կ. Պոլիս

«Տէօրթ—Եօլի մէջ, անդորութիւնը վերահաստատուած ըլլալով, կուսակալութենէն պատուիրուեցաւ որպէսզի յորդոր ուղղուէ ժողովուրդին որ հրազէնները կառավարութեան յանձնէ: Տէօրթ—Եօլը իմ թեմէս դուրս է, այս նպատակին իրագործումին համար այս տեղէն թնդանօթ և զինուորը զրկուելու ձեռնարկուեցաւ: Կեղորոնական կառավարութեան զիմելով, անհրաժեշտը չուտով գործադրեցէք:»

Առաջնորդ Հայոց ՇԱՀԷ

Հաճըն 22 Ապրիլ 1909

Հայոց Պատրիարքութեան Կ. Պոլիս

«Արդէն սասակութեամբ տիրապետող սղութեան և սովին վրայ աւելցաւ մահացու հիւանդութիւն մըն ալ: Շարի և Բուլուջի հրդէհներէն ու թալանէն ազատած բնակիչներն ալ Հաճընի մէջ կը գտնուին: Ազքատ որբերն ու որբուհիները պատաս մը հացի համար արիւն արցունք կը թափեն: Աղետալի և սրտայոյզ թշուառութիւնը բառնալու համար ազատարար ձեռքերու օգնութեան կը կարօտինք: 15,000 կարօտեալներու անունով փրկութիւն կը թախանձենք:»

Առաջնորդ Հայոց ՆԵՐՍԷՍ

Մէրսին 22 Ապրիլ 1909

Հայոց Պատրիարքութեան Կ. Պոլիս

«Ատանայի և Թարսուսի 20,000 հրկիղեալներուն բաւականաչափ վրան չուտով զրկուելու համար Կայս. Կառավարութեան զիմեցէք: Ձեր զրկած 500 ոսկին և Ման-

չէսթրրէն զրկուած 300 ոսկին դեռ չկրցանք գանձել: Աստեղմէ զառ դրամ ճերմակեղէն, անկողին հաղուստ զրկեցէք փութով:»

ԱՍԼԱՆԵԱՆ ՎԱՐԴԱՊԵՏ

Հայէս, 29 Ապրիլ 1909

Հայոց Պատրիարքութեան Կ. Պոլիս

«Պահանջներ և պաշտօնական զիմումներ ըրած ենք որպէսզի երեք քննիչ յանձնաժողովներ զրկուին և պատժուին այս խռովութեանց պատասխանատուները: Ջարդոզները, զրդիչները, աւարատուները և բոլոր այն կրնամօյները որոնք մեր աղջիկներն ու կիները խլեցին մեզմէ, ինչպէս նաև անոնք որ մեր արջատները գողցան:

Այս յանձնաժողովները երեք տեղերու մէջ պէտք է գործեն 1. — Պէլլան-Իսքէհատէրուն. 2. — Անտիօք-Բէսապ 3. — Մարաշ: Թէպէտև այս յանձնաժողովները զրկուեցան և սակայն անոնք միայն միւսիլմաններէ բազկացած են. կառավարիչը ու է կերպով հայերու մասնակցութիւնը չուղեր ընդունիլ:»

Հայէսի Առաջնորդ ՇԱՀԷ

Ֆեքէ, 7 Մայիս 1909

Հայոց Պատրիարքութեան Կ. Պոլիս

«Մեր զիւղին յարձակման ենթարկուած ժամանակ, թշնամի գնդակներէ զուրսէն 14 և ներսէն 2 անձեր սպաննուեցան: Գայմագամին ի գործ դրած ճիգերուն շնորհիւ ողջ առողջ ենք: 150 տուներու բնակիչները թշուառութեան մասնուած են: Օգնութիւն զրկեցէք:»

Երէ պագանի մուխթար ԳՐԻԳՈՐ

[ԿԻԼԻԿԻՈՅ ԱՂԷՏԸ, Յ. Յ. Թ.]

Ատանա 4 Յունիս 1912

Վեհափառ Կայսեր, Մեծ Եղափոսութեան, Ծերեռ կոյսի նախագահութեան, Երեսփ. Ժողովոյ նախագահութեան, Դատական նախարարութեան եւ Պատրիարքարաններու:

«Ատանա եւ շրջականները գտնուող քրիստոնեաները պատիւ, անձ եւ ստացուածքի մասին մեծ վնասներու ենթարկուեցան: Այլեւս անոնց այս կողմերը բնակիր՝ եւ կեանքերնուն սպառնալով թիւեր՝ Պատերազմական Ատանաի Արքարութեան եւ գործունէութեան մնացած էր: Բայց կը ցտայինք որ առաջին գործը յոյսերնիս ոչնչացուց եւ մեր ախրութեան պատճառ եղաւ: Որովհետեւ փոխանակ ջարդ եւ կործանումի պատճառ եղալները գտնելով ընդհանուրին օրինակ լլղալու համար պատժելու, պարզ սճրագործներ կը փնտառուին, իսլամներէն զէպքէն անտեղեակ եւ միայն հրամաններու հարատակած տգէտ գիւղացիներ, եւ քրիստոնեաներէն կարգ մը թշնամիներու վկայութեամբ դատապարտուած եւ կամ անձնապաշտպանութեան համար աշխատած անմեղ քաղաքացիներ կախազան կը հանուին: Պատերազմական Ատանաի անպատճառ քրիստոնեաները պատասխանատու բռնելու քաղաքականութեան կը հետեւի: Այս վիճակով մեր ցաւերը որո՞ւ լանք: Մեր գժբախտ եւ խեղճ ժողովուրդը ինչո՞վ սպառնովներ եւ մխիթարենք: Աստուծոյ սիրոյն խղճացէք:»

Ասանայի Քրիստ. Կոն. Պետեր

Գողան (Միս) 7 Մայիս 1909

Հայոց Պատրիարքութեան Կ. Պոլիս

«Ճիւղերը անգթօրէն սպաննեցին մեր ամուսինները եւ սղտիկները, բռնաբարեցին մեր աղջիկները. մեր արջառը, անական առարկաները եւ բոլոր մեր ինչքերը գողնալով ագարակներն այ կիրակի տուին: Դժբախտ եւ վիրաւոր ախայի տեղեր քաշուած մնացած էինք, կառավարութեան միջոցաւ մեր քաղաքը Միս փոխադրուեցանք: Քննիչ յանձնաժողով մը մեր ըսածները գրի առաւ եւ մարդասպաններէն մի քանիները ձերբակալուեցան:

Բայց Գողանի դատաւորը որ յանձնաժողովին մաս կը կազմէ բռնապետ մըն է, եւ իր դատին ծառայելով ամէն միջոցով կ'ուզէ յանցաւորները արձակել: Անիկա նոյն իսկ բռնութիւն կը բանեցնէ կառավարութեան պաշտօնեաներուն եւ ոստիկանութեան վրայ, որոնք մեղի կ'օգնեն եւ զմեզ կը պաշտպանեն, կ'ըսէ թէ զմեզ՝ դատուելու համար Ատանա պիտի զրկէ: Աստուծոյ սիրոյն ըսէք, սովամահ եւ ծուէն ծուէն եղած ենք, ինչպէ՞ս Ատանա պիտի երթանք: Մեր հաւնքերը պահպանելու համար միայն ու միայն մեր խողովորած սիրելիներուն գիակները կան: Կը խնդրենք որ հոս անկողմնակալ քննիչ յանձնաժողով մը զրկէք: Տեղուոյն վրայ իսկ զմեզ դատելու համար:»

Իսկէնտէրուն 10 Մայիս 1909

Հայոց Պատրիարքութեան Կ. Պոլիս

«Հարիւրաւոր անմեղներ սպաննուեցան մեր բնակարաններն ու ագարակները այրուեցան եւ բոլոր մեր ինչքն ու

ստացուածքը աւարի տրուեցան: Մեր բարեկեցիկ գասակարգը ազքատներու աստիճանին իջաւ, հաղարաւոր մերկ եւ անօթի մարդիք, որք և այլիներ անպաշտպան մնացինք:»

Ֆէքէ «Վահկա» 11 Մայիս 1909

Հայոց Պատրիարքութեան Կ. Պոլիս

«Աշիրէթէն 200 մարդիք, որոնք Ատանան կողոպտած են, հոս հասան հարուստ աւառներով բեռնաւորուած, չըջականերէն երկու գիւղերու վրայ յարձակած են և կ'սպառնան բոլոր հայերը կոտորել եթէ իրենց չարուի մեր ամենագեղեցիկ հայուհիներէն առան երկու հատ:»

Արարկիր, 9 Մայիս 1909

Հայոց Պատրիարքութեան Կ. Պոլիս

«Կը տեղեկանանք թէ հայ գիւղերու վրայ յարձակում մը պիտի գործուի, գիմեցինք կառավարիչին, բաւական թիւով զինուոր. քննիչներ եկան Ակնէն: Բռնութիւնը կը շարունակուի գիւղերու միւտիրներու անհոգութեան պատճառով. միւտիր Հաճի Մէհմէտի հրամանով և Միատէր Եաշարի զրդումով հայերը հրապարակով չարչարուեցան ու ձեռուեցան. հակառակ իրենց բռնութեան՝ Ակնայ ոտտիկանապետը բռնութեամբ՝ ինպատ այս միւտիրին հայերէն ստորագրութիւն կը հաւաքէ: Կը խնդրենք միջոց մը գտէք իրերու այս վիճակը դադարեցնելու համար:»

Առաջնորդ Գէորգ

ԲՈՒՆՈՒԹԻ ՄԻԹԻՆԿԼԵՐ ԱՐՏԱՍԱՀՄԱՆ

Մանչէսթըր 11 Ապրիլ 1909

Շէյխ-իւլ-Իսլամութեան Կ. Պոլիս

«Մանչէսթրի բոլոր հայերը խորապէս զգածուելով Ատանայի սոսկալի ջարդերէն, որոնք նախորդ ըէժիմի ա-

տեն գործուած վայրագութիւնները կը յիշեցնեն Ատանային օրէնքներու անուշով կը խնդրենք Ձեզմէ որ Ձեր հոգեւոր իշխանութիւնը 'ի գործ դնէք իսլամ հալածիչներու վրայ, խաղաղութիւն և համերայխութիւն ներշնչելու համար եղբայրասպան ատելութիւնով մտորուած մարդերու:»

Գէորգ ԵՊԻՍԿ. ԻԻԹԻԻՃԵԱՆ

Գահիրէ 19 Ապրիլ 1909

«Գահիրէ գտնուող հայերը այսօր հայոց եկեղեցիին մէջ միթիւնի մը գումարեցին: Ատանայի և Հալէպի նահանգներուն մէջ կատարուող ջարդերուն, հրձիգութիւններուն և աւարատութիւններուն կը յայտնեն թէ մեր հայրենիքին մէջ վստահութիւն, Արգարութիւն և Եղբայրութիւն գոյութիւն չունին: Այս դէպքերը թէ խալածական կրօնքին, թէ քաղաքակրթութեան և թէ Սահմանադրութեան հակառակ են: Որով մարդկութեան և Ազգային իրաւանց անուշով մեր սրտմտութիւնը կը յայտնենք և այս վիճակին պատասխանատու կառավարութիւնը կը հրաւիրենք անդորրութիւնը ապահովել, ազէտէն վնասուած ժողովուրդին լրջօրէն օգնելու նպատակ, միջոցներ ձեռք առնել որ այս դէպքերը ուրիշ տեղեր ալ չի կրկնուին, և յօրինակ այլոց այս վայրենաբարոյ խմղժութեանց պատասխանատու պետերն ու գործիչները պատիւ: Այս որոշումները միաձայնութեամբ տրուեցան:»

Եգիպտոսի Հայոց Առաջնորդ Ազգ. Ժողովի Ատենապետ ՄԿՐՏԻՉ ՎՐԳ. ԱՂԱԽՆՈՒՆԻ ՊՈՂՈՍ ՓԱՇԱ. ՆՈՒՊԱՐ

Քարիզ 26 Ապրիլ 1909

Սեւանիկի Միութեան և Զառաջդիմութեան Գոմբէին
«Փարիզի հայ գաղթականութիւնը՝ իր գաղթելու կար-
տաւ յայտէ կրկնակիջ ջարդերուն առթիւ, և Ձեզմէ կը խնդ-
րէ միջամտելու համար, որպէսզի մնամբնական զինուորա-
կան յանձնախումբը մը ուղարկուի զսպելու համար ջար-
դերն ու օրինական պատիժը տալու համար յանցաւոր-
ներուն:»

Փարիզի Հայոց Հոգեւոր Հովիւ ՎՌԱՄՇԱՊՈՒՀ ՔՀՆՅ.

Փարիզ 26 Ապրիլ 1909

Ասանայի Անգլիական հիւպատոսին

«Փարիզի հայ գաղթականութիւնը՝ իր կազմակերպած
այս իրիւրան մեծ միթիւնկին մէջ միաձայնութեամբ
քուէարկեց իր ջերմագին երախտագիտութիւնն համակ
անձնութեան Ձեր այն բնթացքին համար, որուն
փորձը առիթ պաշտպանելով Հայերը նայն քաղաքին մէջ
կատարուած վերջի ջարդին պահուն:»

Փարիզի Հայոց Հոգեւոր ՎՌԱՄՇԱՊՈՒՀ ՔՀՆՅ.

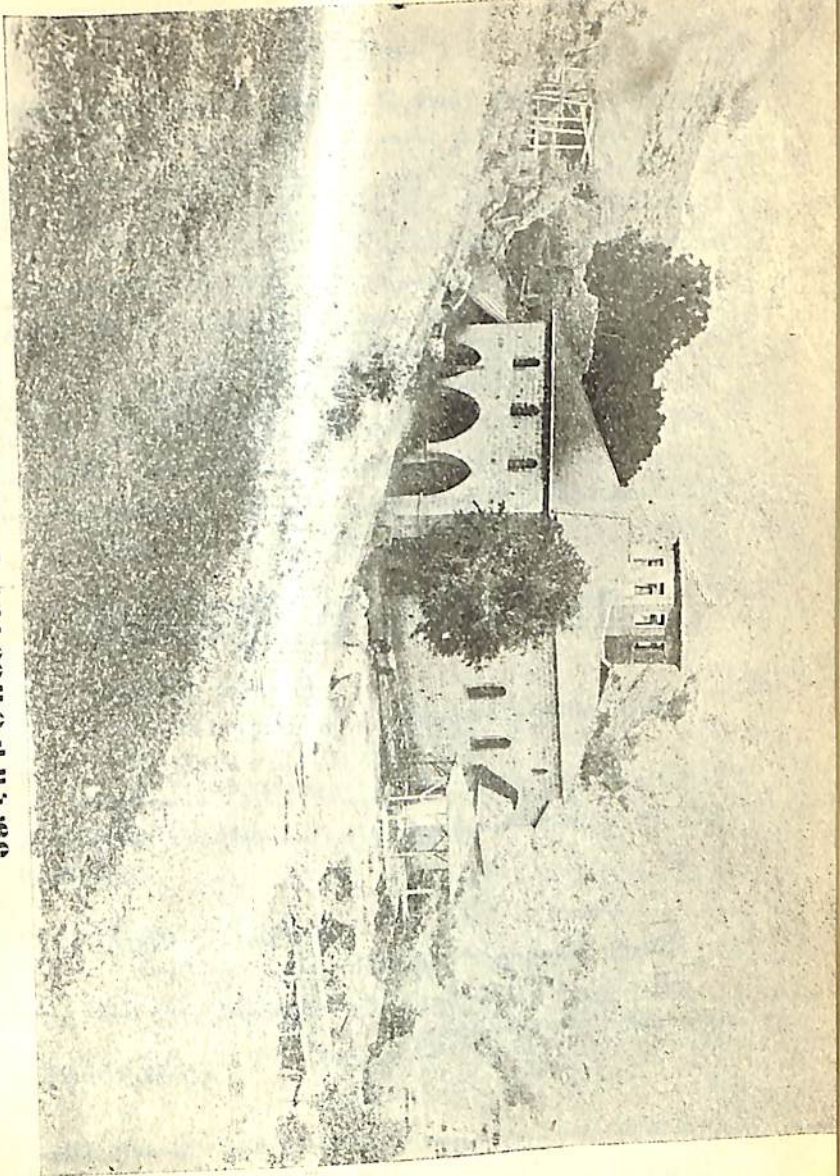
Ֆրանսական Երեսփոխան Մ. Տրնի Գօսէն (Denys Cochin)

Փարիզ

Հրատարակուած «Ժուռնալ Օֆֆիսիէլ»ի մէջ 18 Մայիս 1909

«Մեր բոլոր տեղեկութիւնները որոնք համաձայն են
Եւրոպական Մամուլին առած տեղեկութեանց հետ, կը
հաստատեն որ Ատանայի և շրջականերու սոսկաւ ջար-
դին մէջ զօրքը մեղսակից է: 25 Ապրիլին տեղի ունե-
ցած երկրորդ ջարդը, Տէտէ Աղաճէն զրկուած և անկար-
գութիւնները արգիլելու պաշտօն ունեցող զօրքերու
կողմանէ կատարուած է: Սննկարարկի հրեշային տե-

Հանքն պատարան միջոցն խոժանն ձեռնով հրկիզուեցաւ բոլոր փայտաւն մասերը :
Ու կը գտնուի Հանքնի հիւս դիմացը Տաւրոսի լեռնաշղթաներն մեկուն գիւղը :
ՀԱՆՔԱՆԻ ՍՈՍԻՍԻՆ ԳՈՒՂԱՍԵՆ ԳՐԱՆՆԵՐԸ

սարաններ յառաջ եկած են : Համայն կիլիկիան կործանեցաւ անօթութեան և թշուառութեան զոհ երթալով :»

«Եւրոպական նաւերու ներկայութիւնը արգելք չեղաւ սպաննութեանց : Եւրոպայի հսկողութիւնը անհրաժեշտ է ջարդերու հեղինակները պատժելու համար :»

«Ամենուրեք , էրզրում , Վան , Մուշ , իշխանութիւններու արուած ուժղին յայտարարութիւն մը միայն կրնայ արգիլել այս անթիւ աղէտները :»

«Յանուն մարդկութեան կր խնդրենք որ այս ողբերգական վայրկեանին ինչ որ անհրաժեշտ է ընէք : Ամէնէն արդիւնաւոր միջոցը՝ հայկական գաւառներու զինուորական սկտերուն և կառավարիչներուն պատասխանատուութեան ճշգուծը կրնայ ըլլալ :»

ԱՆՁՆԱԿԱՆ ՀԵՌԱԳԻՐՆԵՐ

Ստանա 4 Ապրիլ 1909

«Ժամանակ» հայաթերթի խմբագրութեան

Շարաթ Առտուն ժամը 1 (Ը . Թ .)

«Սարսափելի ջարդ , թալան , հրդեհ գաղթեցան , պաշարման վիճակ , սոսկալի թշուառութիւն , օգնութիւն :»

ՅԱԿԹԷՐ

Կ . Պոլիս 5 Ապրիլ 1909

Ասանա Յակոբ Թերգեանի

«Ստանայի վիճակը մանրամասնօրէն տեղեկագրեցէք անհամբեր կ'սպասենք :»

«ՄԱՆԶՈՒՄԷ»

Ապրիլ 5ին հարիւրաւոր հեղադիրներ հասան Ստանա այլ և այլ հասցէներու , որոնց ամենն ալ տեղեկութիւն

կ'ուզէին Ստանայի մասին : Տասնեակներով հեռագիրներ ստացաւ այս տողերը գրողը , որոնք արուած էին բազմաթիւ բարեկամներու , ազգականներու և կարգ մը անձանօթներու կողմէ : Այս վերջինները կը հարցնէին՝ Ատանա գտնուող և իրենց ծանօթ եղող կարգ մը պանդուխտներ , որոնցմէ մեծագոյն մասը դժբախտաբար նահատակուած էին , և որոնց մասին ստիպուած էի պատասխանել միայն երեք պող բառերով «գուք ողջ եղէք» :

Մէրսին 10 Ապրիլ 1909

«Մանգուսե» օրաթերթին Կ . Պոլիս

«Հայերը թշուառութեան մատնուած են և անմիջական օգնութեան կը կարօտին :»

Մէրսին 18 Ապրիլ 1909

«Ռիւբեր» հեռագրական գործակալութեան Լօնսօն

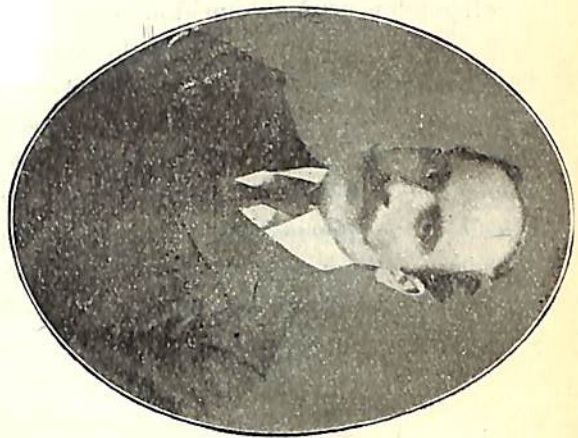
«Ապրիլ 1ին զարհուրելի ջարդ մը սկսաւ , 4ին գանդաղեցաւ , բայց չըջակաները շարունակեց : Հեռուեալ շարաթը կարգադրութիւններ եղան 15,000 զրկեալներու օգնութեան հասնելու համար երեք հարիւրէ աւելի վիրաւորեալներ ընդունուեցան աճապարանօք պատրաստուած հիւանդանոցի մը մէջ : Չարդը 12 Ապրիլին ահալի կերպով վերսկսաւ : Հայոց վարժարանը , ուր 2000 է աւելի անձեր ապաստանած էին , զինուորներու և խուժանին կողմէ սոսկալի հրացանաձգութեան մը ենթարկուեցաւ :

Շէնքը կրակ առաւ և երբ ազատանդները սկսան ինքզինքնին ազատել և գուբս կլկել, հրացանի լանուեցան, շատերը բացերու մէջ չորսուեցան: Ահսելի կրակը մինչև երեքշաբթի տուեց: Չորս կելեղեցին եր' յարակից վարժարաններն և քաղաքին ամենէնէն բաղձամարդ թաղերուն մէջ հարիւրաւոր տուներ այրած են: Այս հրդեհին հետեւանքով հազարաւոր անձեր առանց տունի և ու կնաւաւթար թշուառութեան մէջ մնացած են: Հրդեհէն ազատած առարկաներն ու ինչքերը կողոպտուեցան: Երկուշաբթի՝ Անգլիական հիւստատար թեւք կապած վերջին ծայր աշխատեցաւ տեղական կառավարութիւնը հաւուկելու որ կարգապահութիւնը հաստատէ և ծխացող աւերակներուն մօտ գտնուողներուն օգնելու համար կարգադրութիւններ բնէ: Ամերիկեան միսիօնարներու հաստատութիւնը մեր վարժարանը և Յիսուսեան քոյրերու վարժարանը նմանապէս վաճառի տակ էին: Հրդեհը Յիսուսեաններու եկեղեցին, ինչպէս նաև մանչերու վարժարանը կործանած է: 20,000է աւելի անձեր երկու մեծ գործարաններու մէջ հիւրընկալուեցան: Չորեքշաբթի առաւօտ անուղբաժնեցին — 45 տրամ բրինձ և 35 տրամ հաց — այն բաղձութեան, որ երեք օրէ իվեր անօթի մնացած էր: Կառավարութեան օգնութիւնները բացարձակապէս անբաւական են, անձերու և ինչքերու սրահայնման համար ձեռք առնուած միջոցները բոլորովին հեղհոսկան են, զինուորներէն մաս մը աւատարութեամբ կ'ղրաղի: Անօթութենէ մնանող ժողովուրդը սնուցանելու համար օրական 250 սթէրլինէ աւելի գումարի պէտք կայ:»

ՉԻՄՊԸԲՍ (Ամերիկեան միսիօնար)

Սայ-իւշիթի մէջ նահատակուած
ՊՍՏ. ՄՐԷԼԻՍՈՆ Գ. ՄԱԼԿՍԿԻ
 Հանքնցի, Տարանցի Ամերիկ. և Մարաշի
 Աստուածաբանական վարժարաններէն քրջա-
 Յուարս և Սիսի Հայ-Բող. Բարոքիցն է:
 (1874—1909)

Սայ-իւշիթի մէջ նահատակուած
ՊՍՏ. ԿՈՍՏԱՆԴԻՆ Գ. ՄԻՅՈՒՀՅԱՆ
 Հանքնցի, Ալեքսանի Կ. թ. և Մարաշի
 Աստուածաբանական վարժարաններէն քրջա-
 Յուարս էր և Գարս-Փազարի Հայ-Բող.
 Բարոքիցն է: (1880—1909)

«Անտիսքի մէջ հայերը ջարդուեցան: Հարիւրաւոր արիւններ եւ որբեր կան: Տօքթ. Մարթին եւ իր բնասնակիքը ողջ առողջ է: Կայուածներ շատ ծանր է հոս: Եկեղեցիները փաստականներով լեցուն են. իմ տունս 200 է աւելի մարդ ունիմ պահելու: Օտարահարստակները կտրուածքի մասին տունը կը մնան:»

ՔէնէՏԻ (Ամերիկեան միսիօնար)

Մէրօին 5 Ապրիլ 1909

«Օսմանիէք-Լոյս» օրաթերքի Կ. Պոլիս

«Ատանայի վիճակը, միեւնոյնն է, Տարսոն ալ միեւնոյն վիճակին ենթարկուեցաւ երէկ. մեծ յուսահատութիւն կը տիրէ հակառակ իշխանութեանց հաւատումներուն:»

Ատանա 23 Ապրիլ 1909

«Ռիւքեք» գործակալութեան կողմէ Անգլիական բերքի մը ուղղուած հեռագիրք:

«Կտորածները այս կուսակալութեան մէջ տեսելի թրշուառութիւն մը յառաջ բերած են: Գրեթէ 15,000 հոգի ապաստանարան չունին և սովալլուկ են: Խնամուելիք հազարաւոր այրիներ և որբեր կան: Քրիստոնեաներէ եւ իսլամներէ բազկացած օղնութեան յանձնաժողով մը կազմուեցաւ նախագահութեամբ Գանատայի միսիօնար Մր. Չէմպրրսի որ այս մասին Ատանայի առաջին ջարդէն իւր շատ փորձառութիւն ունեցաւ:»

Տարսոն 27 Ապրիլ 1909

Ատանայի կտորածին սկսելէն վերջը, ուրբաթ կրեկոյ, 250 կամուօր բէտիֆներ առանց իրենց գլուխը սպաններ ունենալու, կայարանը կառախուծքի մը մէջ լեց-

ուած եւ մեքենավարը ստիպած են որ Տարսոն տանի զիրենք: Հոն օգնած են կործանելու և աւերելու հայոց թաղը որ քաղաքին լաւագոյն մասը կը կազմէր: Հայոց պատմական եւ հսկայ եկեղեցին կողոպտուած, մարմարեայ արձանները կտրուած, պատմական արժէք ունեցող խորանները կտոր կտոր եղած և ամէն ինչ աւերուած են, եկեղեցւոյն շէնքը սակայն կրակի տրուելու համար եղած փորձերուն զիմադրած է:

Բարեբաղնատարար մահերու թիւը շատ չէ, շնորհիւ մօտ գանուող Ամերիկեան Գօլէթին որ 4000 է աւելի ողորմելի և անապաստան ազէտեալներու ապաստանարան մատուցած է:»

ԿիՊՊԸՆՍ (Ամերիկեան միսիօնար)

Իսկէնտէրուն 9 Մայիս 1909

«Բազմաթիւ այրիներ, որբեր խղճալի վիճակի մէջ փոշոցները կը շրջին: Աստուած վկայ է թէ մենք միշտ հաւատարմարար ծառայած ենք պետութեան և հայրենիքին, և թէ բնաւ ուրիշ նպատակ չենք ունեցած. այս թշուառ վիճակին եկած ենք որովհետեւ մեր կեանքը եւ պատիւը պաշտպանելու մեզքը գործած ենք. մեր արտերը և դաշտերը մոխիր գործան. թէպէտ առատ պարէն ունէինք, սակայն չքաւոր եղանք: Ոչ ոք կը գթայ մեր վրայ, մեր ազերաները նկատի չեն առնուիր: Զինուորական ոյժը միշտ թշնամի է, խիստ քննութիւններ կ'ընէ կը բանտարկէ մերիները՝ իբր թէ մենք ըլլայինք դէպքերուն ճշմարիտ հեղինակները:»

Զրպարտութեան զոհ չըլլալու համար կը խնդրենք որ կատարեալ անկողմնակալ դատական մարմին մը զրկուի

որպէսզի մարդաստեղծները աւարտուները և հրձիգները պատժուին: Մեծ բազմութեամբ դաշտերու մէջ հաւաքուած ենք առանց սնունդի և անասպատան: Հունձքի ժամանակը կը մօտենայ, կը խնդրենք որ կարելորը ուղարկէք վրաններ և խրճիթներ կանգնել կարենալու եւ այսպէսով գոնէ մեր կեանքն ու հունձքերը ազատելու համար:

Կառավարութիւնը 5000 դրշ. շնորհեց: 12000 զրժ-բախտ և սովածներ, ներկայիւս կ'ազերսենք միջամտելու մեզի համար:»

ՍՍՀԱԿ ՔԱՀԱՆԱՅ

Իսկէնտէրուն (Չօք - Մարդուանէն) 21 Մայիս 1909

Չանազան էնթրիկներ և ունեւթիօններնեբու բռնապետութիւնը մեր սիրտերուն վրայ կը ճնշեն: Քիչ մ'աւելի գութի արժանի ենք մենք որ այսքան դժբախտութիւններ տեսանք: Կ'ուզեն մեզ ջախջախել ուրիշ միջոցներով: Թէպէտեւ մենք ցուցուցինք պատահած եղելութեանց պատասխանատուները և սակայն դեռ կը շարունակեն մեր երեւելիները հետապնդել և բանտարկել: Երկրորդ գումարտակին զօրապետը, ինչպէս նաև զօրքերու աֆանտներու հրամանատարը, խմանալով մեր 9 Մայիս հեռագրով բանաձեւած բողոքները, բարկացած են և նորէն սկսած են միաքերը գրգռել: Իրենց զրդումներով, զօրքերը սկսած են մեզի հետ գէշ վարուել, մեզի անարգալից խօսքեր ուղղել, խեղճ հայերը ծեծել, ամէն տեսակ աւերներ պատճառել, արմատախիլ ընելով և կոտորակով պտղատու ծառերը: Յանցաւոր կը նկատեն այն հայերը որոնք ողջ մընացած են պաշտպանելով իրենց զէնքերովը իրենց ընտա-

հիքներուն կեանքն ու պատիւը: Ծարունակարար մահուան ենթակայ ենք և Աստուած է միայն մեր առապանքին վրան: Միշտ յուզման և շարունակական շփոթութեանց մէջ ենք. չենք գիտեր թէ որո՞ւ պէտք է դիմենք օգնութիւն հայցելու համար: Վերը լիջուած զօրապետը և հրամանատարը մեր երեւելիները զօրանոց ժողոված և անոնց 24 ժամուան պայմանաժամ մը տուած են որպէսզի իրենց, մարթինի և մաւղէրի հարիւր հրացան տան, հակառակ պարագային իրենց արիւնը թափելու և աւելի սոսկալի դժբախտութիւններ հասցնել ապանալով: Ծատ բաւ դիմանալով որ մենք այդ տեսակ հրացաններ չունինք, պատրուակ մը կը փնտռեն զմեզ կատարելապէս ոչնչացնելու համար: Աստուծոյ սիրոյն համար զթացէք մեր վրայ: Գոնէ մեր ընտանիքներուն և անմեղ նորածիններուն ճիչերը և հեծեմանքները լսեցէք վերջ մը տալու համար այն խոշտանգումներուն և շարչարանքներուն որոնց ենթարկել կ'ուզեն զմեզ այսքան անարգար կերպով: Հետեւաբար կ'ուզանք կրկնելու մեր արգէն ուղղած ազաւանքները որպէսզի մասնաւոր յանձնաժողով մը զրկուի արդարութեան ուղղամտութեան համաձայն անհրաժեշտ քննութիւնը կատարելու և վտանգի ենթակայ մեր կեանքին ու պատիւը ինչպէս չհամար:

(Ասորագրու թիւ 66Եր)

Ասանայի վիճակը [Լա-Թիւրքի բերքէն]

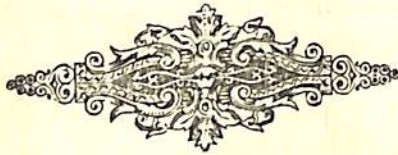
«Հայ հայրենակիցի մը հասած հեռագրի մը համաձայն 6 000 սպէտակոյնիքէն, 6000 այրիներ և 12000 մարդիկ յետին ծայր չքաւորութեան մատնուած են: Պահէլի չրք-Չակայքը 800, Տէօրթ—Եօլ 900, Քէսապ 1000, և Գո-

զան 400 ընտանիքներ լաց օղին մէջ առանց վրանի մը-
նացած են: Ատանայի շրջակայքը և ուրիշ տեղեր ժող-
ուած 300 ընտանիքներ ուտելիքէ զուրկ են: Վերջին և-
րեք ամիսներուն միջոցին մահերուն թիւը կարեւոր հա-
մամաառութիւններ ստացած է: Գաղթը կը շարունակուի
մինչև հիմա 4000 անձեր գաղթած են:»

Բարիդէն

«Թան» թերթը կ'ըսէ թէ Հայոց Պատրիարքարանը հե-
ռագիր մը ստացած է (30 Յունիս թուակիր) որ կ'իմա-
ցնէ թէ բուն իսկ Ատանայի մէջ 532 որբեր բնակարանի
և սնունդի պակասութենէն մեռած են:»

ՎԵՐՋ Բ. ՀԱՏՈՐԻ

«Կոչնակ» Շաբաթաբեր, ԺԲ. տարի թիւ 23,
8 Յունիս 1912, էջ 558.

Նոր գիրքեր. — ԿԻԼԻԿԻՈՅ ԱՂԷՏԸ — ՊԱՏԿԵՐԱԶԱՐԴ. Ա. ՀԱՏՈՐ
Յ. Յ. ԹԷՐԶԵԱՆ

«Այս առաջինն է ականատեսի պատմուածքներուն:
ինակը որ մաս ու բաժին ունեցած է Չարդէն, կռի-
հրդեհէն և սիրելիներու կորուստէն, խնամոտ կեր-
պրի անցուցած է ամբողջ աղէտին պատմութիւնը:
առաջին հատորը կ'ամփոփէ Ատանայի առաջին և
որդ Չարդերը: Մաքուր տպագրուած ու ընտիր պատ-
րու առաւելութեամբ զարդարուն:»

ԽՄԲԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

ԵՐՐՈՐԴ ՀԱՏՈՐԸ

ՄԱՍՈՒԼԻ ՏԱԿ Է

Որ պիտի բովանդակէ Ատանայի մէջ՝ ԱՂԷՏԷՆ ԵՏԲԸ
ԼՏԱՐՈՒՄ՝ ԾԵՐԲԱԿԱԼՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ, ՀԱՐՑԱՔՆՆՈՒ-
ԻՒՆՆԵՐԸ, ԱՏԱՎԱՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐՆ ՈՒ ԴԱՏԱՊԱՐ-
ՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ ԵՒ ՊԱՇՏՕՆԱԿԱՆ ՏԵՂԵԿԱԳԻՐՆԵՐԸ.

ՀԵՂԻՆԱԿԻՆ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԱԾ ԳՈՐԾԵՐԸ

ՂՐԸ.

ԱՐՈՒԵՍՏ ԼՈՒՍԱՆԿԱՐՉՈՒԹԵԱՆ. (կը սորվեցնէ մէկ ժամուան մէջ լուսանկարչութիւնը) . . . 3

ԱՏԱՆԱՅԻ ԿԵԱՆՔԸ. (կը սլատկերացնէ աղէտէն առաջուան վիճակն ու հետաքրքրաշարժ սովորութիւնները) . . . 3

ԿԻՂԻԿԻՈՅ ԱՂԵՏԸ, [Ա. Հասոբ] (կը սլատկերացնէ Ատանայի ջարդերը — 160 էջ, 26 նկար և մէկ քարտէսով) . . . 5

ԿԻՂԻԿԻՈՅ ԱՂԵՏԸ, [Բ. Հասոբ] սլատկերազարդ . . . 5

Ընտիր թուղթով . . . 7 1/2

Արտասահման . . . 3ր . 2

ԳԻՆ 7 1/2 ՂՐՇ.

Մեծաքանակ գնողներու զո՛ւ ուցիչ զեղջ՛ :

Դիմել ուղղակի Հեղինակին՝ ասցէին՝

Դեղաբան «Ա. Անա» Գում-գաբու

Կ. ՊՈԼԻՍ